

აფხაზები

ღიმიტრი ლეთოღიანი

† 101.557
3

აფხაზეთის სერია

2

სერიის მთავარი რედაქტორი   გუბა კუდავა

სერიის სარედაქციო საბჭო   შალვა გლოველი
დიმიტრი ლეთოდიანი
ნინო მინიშვილი
თეა ქართველიშვილი
თემო ჯოჯუა

ISSN 1987-8702
ISBN 978-9941-421-26-6

© დიმიტრი ლეთოდიანი, 2012.
© გამომცემლობა „არტანუჯი“, 2012.

1906604

დიმიტრი ლეთოღიანი

აფხაზეთის ისტორიის საკითხები

გამომცემლობა არტანუჯი

თბილისი

ორ ათეულ წელზე მეტია დიმიტრი ლეთოდიანი ინტენსიურად მუშაობს აფხაზეთის ისტორიის საკითხებზე. მისი კვლევის სფერო მრავალფეროვანია, მოიცავს როგორც წყაროთმცოდნეობითი ხასიათის, ისე ისტორიულ-გეოგრაფიულ, ეთნოკულტურულ, პოლიტიკურ თუ აფხაზეთის ისტორიის სხვა რიგ საკითხებს. გამოქვეყნებული აქვს თერთმეტი გამოკვლევა სტატიების სახით და ერთი მონოგრაფია.

ავტორი ამჟამად მკითხველს აფხაზეთის ისტორიაზე, ახალ მონოგრაფიას სთავაზობს, რომელიც მოიცავს პერიოდს ახ. წ. II ს-დან დაწყებული XVIII საუკუნით დამთავრებული. ნაშრომში, სამეცნიერო ლიტერატურაში დამკვიდრებული მოსაზრებებისაგან განსხვავებით, გამოთქმულია ახალი შეხედულებანი აფხაზეთის ისტორიის საკითხებზე: აფხაზ-აბაზგების განსახლება ისტორიული კოლხეთის ტერიტორიაზე (II-VI სს.); „აფხაზ-აბაზგებისა“ და „აფხაზეთის“ სახელის გავრცელება საქართველოში; აფხაზ-აბაზგების წარმომავლობა-ვინაობა; „აფხაზთა სამეფოს“ წარმოქმნა და სხვ.

სარჩევი

წინათქმა	7
I. აფხაზ-აბაზგების განსახლება, მათი და „აფხაზეთი“-ს სახელის გავრცელება საქართველოში.....	13
II. აფხაზ-აბაზგების წარმომავლობა-ვინაობა	40
1. წინამდებარე საკითხის ისტორიოგრაფია (მოკლე მიმოხილვა)...	40
2. „აფხაზთა სამეფოს“ წარმოქმნა.....	55
3. „აფხაზეთი“ XI-XV სს-ში	78
4. „აფხაზეთი“ XVI-XVIII სს-ში.....	88
5. დასკვნა.....	129
QUESTIONS OF THE HISTORY OF ABKHAZIA (Summary)	145
საძიებლები.....	152
პირთა საძიებელი.....	152
გეოგრაფიულ სახელთა საძიებელი.....	159
ეთნიკურ სახელთა საძიებელი	164
შემოკლებათა განმარტება	167

წინათქმა

ჩვენი ისტორიოგრაფიის განვითარების დღევანდელმა ეტაპმა და წყაროებზე ხანგრძლივმა დაკვირვებამ მიგვიყვანა იმ დასკვნამდე, რომ წინამდებარე ნაშრომში დასმულ არაერთ საკითხზე, სამეცნიერო ლიტერატურაში დამკვიდრებული ზოგიერთი მოსაზრება შორსაა რეალობის ადეკვატურობისაგან და საკითხების ერთი წყება კვლავ გადახედვას და სერიოზულ კვლევა-ძიებას მოითხოვს. უპირველეს ყოვლისა, ეს შეეხება ახ. წ. პირველი საუკუნეების ისტორიული კოლხეთის ტერიტორიაზე მოსახლე აბაზგ (აბასკ)-აფხაზების კონკრეტულ ადგილსაცხოვრისის განსაზღვრას და აბაზგ-აფხაზის და აფხაზეთის სახელის გავრცელებას საქართველოში. მიჩნეულია, რომ ახ. წ. II საუკუნეში ფლავიუს არიანესთან დასახელებული აბასკ-აფხაზები და აფშილები მოსახლეობდნენ ლაზების შემდეგ, მდ. ეგრისწყალ-ლალიძეასა და მდ. კლისურა-კელასურს შორის ზღვის სანაპიროზე, სანიგების ქალაქ სებასტოპოლ-ცხუმამდე. თითქოს გაძლიერებული ლაზ-ეგრების მიწოლის შედეგად აფშილებმა და აბაზგებმა გადაინიეს სანიგების საცხოვრისზე, აფშილებმა ნანილობრივ, მდ. გუმისთამდე, ხოლო აბასკ-აფხაზები მთლიანად გადავიდნენ და განსახლდნენ სანიგების მინა-წყალზე მდ. გუმისთიდან მდ. აბასკოს-ფსოუმდე, II საუკუნის, ან IV საუკუნის დასასრულს (კისლინგი, ს. ყაუხჩიშვილი, ზ. ანჩაბაძე, გ. მელიქიშვილი, ნ. ბერძენიშვილი, დ. მუსხელიშვილი, ნ. ლომოური, შ. ინალ-იფა, მ. გუნბა, მ. ინაძე, ზ. პაპასქირი და სხვა). თავის დროზე (1961 წ.) ეს მოსაზრება, სრულიად სამართლიანად, არ გაიზიარა ფლავიუს არიანეს „პერიპლუსის“ ქართულად მთარგმნელმა და გამომცემელმა ნ. კეჭალმაძემ. მისი აზრით, აბასკ-აფხაზებს შავი ზღვის სანაპიროზე ახ. წ. II საუკუნეში არ უცხოვრიათ, ისინი დღევანდელი აფხაზეთის მთიანეთში ცხოვრობდნენ. ჩვენც ასე ვფიქრობთ. აღნიშნულ საკითხზე ადრეც გვქონდა მსჯელობა (იხ. დ. ლეთოდიანი, აფხაზეთის, აფშილეთის და სანიგეთის პოლიტიკური დამოკიდებულება ეგრისთან (ლაზიკასთან) IV-VIII საუკუნეებში, თბ.

1991). მაშინაც და წინამდებარე ნაშრომშიც სათანადო არგუმენტების საფუძველზე მიგვაჩნია, რომ აბასკ-აფხაზები V საუკუნის დასაწყისამდე ცხოვრობდნენ დღევანდელი აფხაზეთის მთიანეთში, თავიანთი თანამოსახელე მდ. აბასკოს-ფსოუს ზემო წელზე. მხოლოდ V საუკუნის პირველ ნახევარში დაიჭირეს აბასკებმა შავიზღვისპირა ნაწილიც ბიჭვინთის ჩრდილო-დასავლეთით 240 სტადიონ მანძილზე (დღევანდელი გაგრის რაიონში); თავიანთი ადმინისტრაციული ცენტრიც გაგრაში დააფუძნეს, ძნელად მისადგომ ადგილას ააშენეს ციხე-ქალაქი და მიუდგომლობის გამო ელინურად მას „ტრაქეა“ უწოდეს. ეს ციხე-ქალაქი, როგორც ითქვა, აბაზგების აშენებულია (პროკოპი კესარიელი), განსხვავებით ანაკოფიისაგან (ახალი ათონისაგან), რომელიც ბიზანტიელებმა VII საუკუნის დასაწყისში ააშენეს (ვახუშტი ბაგრატიონი).

აბაზგ-აფხაზების მიერ სანიგების წილი სანაპირო ტერიტორიის მიერთება და, ამდენად, მათი ტერიტორიების გაფართოება, რამდენადმე მაინც დაკავშირებული იყო ეგრისის სამეფოს გაძლიერებასთან. IV საუკუნის დასასრულს გაძლიერებულმა ეგრისის სამეფომ შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე ჯერ აფშილეთის ტომი შეიერთა (მდ. ეგრისწყალ-ლალიძგასა და მდ. კლისურა-კელასურს შორის მდებარე ტერიტორია), ხოლო შემდეგ ექსპანსიის გზა დაიპყრო და შეიერთა სანიგეთის მიწა-წყლის დიდი ნაწილი სება, ტოპოლ-ცხუმიდან დაწყებული, ბიჭვინთის ჩათვლით. ამ პროცესზე არ გამოვრიცხავთ აბაზგ-აფხაზების მონაწილეობას. V საუკუნის დასაწყისში (405 წ.) ბიჭვინთა წარმოადგენდა ბიზანტიის იმპერიისათვის შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე უკანასკნელ სასაზღვრო პუნქტს (თეოდორიტი კვირელი, V საუკუნის ანონიმი). ამ დროს კი მთელ დასავლეთ საქართველოში ბიზანტიის სახელმწიფო პოლიტიკას ეგრისის სამეფო განახორციელებდა. ეგრისის სამეფოს ეთნოკულტურულ და პოლიტიკურ დომინანტობას, აღნიშნულ ტერიტორიაზე IV საუკუნის დასასრულიდან ვიდრე VI საუკუნის ჩათვლით, კარგად ადასტურებს ბიჭვინთაში, სოხუმის რაიონსა და ნებელდაში აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალა, რომელიც სრულ იდენტურობას ავლენს მხოლოდ დასავლეთ საქართველოს სხვა რეგიონებში აღმოჩენილ ამავე პერიოდის არქეოლოგიურ მონაპოვართან და არ ემსგავსება ბიზანტიურ და ჩრდილოკავკასიურ არქეოლოგიურ მასალას. აღნიშნულ ადგილებში აღმოჩენილი ნითელლაკიანი და ტალღური ორნამენტით შემკული კერამიკა, არა

მარტო სამზარეულო, არამედ სამეურნეო დანიშნულების ინვენტარი, მხოლოდ დასავლურქართულია (ბ. კუფტინი).

აბაზგების შავი ზღვის სანაპიროზე გამოჩენა და დამკვიდრება V საუკუნის პირველ ნახევარში (უფრო სავარაუდოა V საუკუნის პირველ მეოთხედში) სანიგების მინა-წყალზე უნდა აიხსნას სანიგების ეგრისის სამეფოსთან წარმოებულ ბრძოლებში დასუსტებით და შედეგად მათ მიერ ბიჭვინთასა და მდ. აბასკოს-ფსოუს შორის სანაპირო ტერიტორიის დაკარგვით. V საუკუნის ანონიმის ცნობით, სანიგებს თავისი ეთნოპოლიტიკური ავტონომია მხოლოდ მდ. აბასკოს-ფსოუდან მდ. აქეუნტა-შახემდე აქვთ შენარჩუნებული. ასეთ ვითარებაში ვფიქრობთ ჩვენ აბაზგ-აფხაზების შავი ზღვის სანაპიროზე გამოჩენა-დამკვიდრებას, კერძოდ დღევანდელი გაგრის რაიონში და არა ისე, რომ თითქოს გაძლიერებული ლაზ-ეგრების მიწოლით აფშილები აბაზგებს მიანვნენ და აბაზგები განსახლდნენ აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში ერთ-ერთი ძლიერი და დიდი ტომის, სანიგების მინა-წყალზე, რომლის ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული ერთეული გადაჭიმული იყო სებასტოპოლ-ცხუმიდან მდ. აქეუნტა-შახემდე, ჯიქების საზღვრებამდე (ფლავიუს არიანე). სხვათა შორის, სხვა არგუმენტებთან ერთად, აბაზგების მთიელობას ისიც კარგად ადასტურებს, მთის ქანებისა არ იყოს, რომ დასავლეთ საქართველოში მცხოვრებ სხვა ტომებისაგან განსხვავებით, ქრისტიანობა მათ გვიან, მხოლოდ VI საუკუნეში აღიარეს იუსტინიანე I-ის ძალისხმევითა და მეცადინეობით (პროკოპი კესარიელი, იუსტინიანეს ნოველები). თუ აბაზგები (II-V საუკუნეებში) ბიჭვინთის მეპატრონე ტომი იყო, VI საუკუნეში გაქრისტიანდებოდნენ?!

როგორც ითქვა, აბაზგ-აფხაზების სახელი პირველად V საუკუნის პირველ ნახევარში გაფართოვდა და გავრცელდა ზღვისპირეთშიც, დღევანდელი გაგრის რაიონში 240 სტადიონ მანძილზე, სანიგების წილ მინა-წყალზე. VI საუკუნის 50 წლებიდან კი, მას შემდეგ, რაც ბიზანტიამ სისხლის ღვრით ჩაახშო აბაზგების აჯანყება, - ნაწილი აბაზგებისა ამოწყვიტა, მეორე ნაწილი კი ტყვედ აიყვანა და მთელი მათი მინა-წყალი უდაბნოდ აქცია, - „აფხაზეთი“-ს და „აფხაზის“ სახელი მაინც შეინარჩუნა, ალბათ, აღნიშნულის გამო და ბიჭვინთის დასავლეთიდან ვიდრე მდ. აქეუნტა-შახემდე, სანიგების მინა-წყალზე გაავრცელა და დაამკვიდრა (პროკოპი კესარიელი). თუმცა, პროკოპი კესარიელმა კარგად იცის, რომ ჯიქების სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან სანიგები ცხოვრობდნენ, მაგრამ ის იძულებული

იყო ანგარიში გაენია ბიზანტიის ხელისუფლების მიერ შექმნილ კონსტიტუციურისათვის და ოფიციალურად მიღებული ამ ტერმინით დასახელებული სენიებიან სანიგები და მათი საცხოვრისი ადგილები. VII საუკუნის დასაწყისისათვის კი „...შემდგომად სტეფანოზ ბაგრატიანის ჟამსა მიუღო ერეკლეს კეისარმან კუალად ეგრისის მდინარის იქითი, დასუეს ბერძენთა ერისთავი თუსი ანაკოფიას და უწოდეს აფხაზთა ერისთავად... დაიპყრეს რა ბერძენთა, მათ უწოდეს აბასა, ხოლო ქართველთა აფხაზეთი“ (ვახუშტი ბაგრატიონი). აქედან გამომდინარე, VII საუკუნის დასაწყისიდან სრულიად რეალური ჩანს VII საუკუნის სომხური ანონიმური გეოგრაფის და ჯუანშერის ცნობები „აფხაზეთის“-ა და აფშილეთის პოლიტიკური გაერთიანების შესახებ, რომელსაც „აფხაზეთი“ ეწოდებოდა ამიერიდან, და მისი საზღვარი ეგრისის სამეფოსთან მდ. ეგრისწყალ-ლალიძგაზე გადიოდა. VII საუკუნის მეორე ნახევრიდან კი, როგორც ეს კარგად ირკვევა თეოდოს განგრელისა და ჯუანშერის მონაცემებიდან, ეგრისის საზღვარმა „აფხაზეთი“-ს საერისთავოსთან მდ. კლისურა-კელასურზე გადაინაცვლა. ვინაიდან ბიზანტიას VII საუკუნის დასაწყისიდან უკვე დაპყრობილი ჰქონდა მდ. ეგრისწყალ-ლალიძგიდან ვიდრე ჯიქებამდე ტერიტორია, მას საბერძენთსაც (ბიზანტიას) უწოდებდნენ ქართული წყაროები (ლეონტი მროველი, ჯუანშერი, ვახუშტი ბაგრატიონი). ე. ი. აღნიშნულის გამო სახელი „აფხაზი“ ეწოდა ძირითადად ზან-სანიგებს, ხოლო „აფხაზეთი“ ამ ხალხით დასახლებულ ტერიტორიას. ეთნონიმი იქცა პოლიტონიმად, უფრო სწორად, ბიზანტიამ აქცია „აბაზგ-აფხაზი-ს“ სახელი პოლიტონიმად, ხოლო „აფხაზეთი“-ს სახელი ამ დროიდან ისტორიულ-გეოგრაფიულ ტერმინად ჩამოყალიბდა აღნიშნული ტერიტორიისთვის.

VIII საუკუნის 20-იანი წლებიდან ბიზანტიამ ეგრისიც დაიპყრო, იქ ადგილობრივი დინასტიური მმართველობა გააუქმა და პირველად ეგრისის ერისთავობა (პატრიკიოზობა) არაბებისაგან დევნილ ქართლის ერისმთავარს სტეფანოზს მიუერთა. ხოლო მას შემდეგ, რაც სტეფანოზის შვილმა არჩილმა ეგრისი საბოლოოდ დატოვა და სამოღვაწეოდ კახეთში დაიდო ბინა, ეგრისი თავის მოხელე „აფხაზეთის“ არქონტს (ერისთავს) ლეონ I-ს (თუ ლეონ II-ს?) გაუერთიანა სამართავად. ფაქტობრივად VIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან ეგრისი და „აფხაზეთი“ გააერთიანა. გაერთიანებულ ეგრის-„აფხაზეთს“ „აფხაზეთის“ სამთავრო უწოდა, ხოლო მთელ დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობას „აფხაზი“. ასე რომ, ეგრის-„აფხაზეთის“ გაერთიანება

ნებაყოფლობითი, დინასტიური ქორწინების გზით, ან „აფხაზეთ“-ს მიერ ეგრისის დაპყრობით კი არ განხორციელებულა, როგორც ამას ფიქრობს მეცნიერების გარკვეული ნაწილი, არამედ ეს აქტი შედგა ბიზანტიის ხელისუფლების პოლიტიკური ნებით. ასე ეტაპობრივად განხორციელდა „აფხაზი“-ს და „აფხაზეთი“-ს სახელის გაფართოება-გავრცელება და მასთან დაკავშირებული პროცესები დასავლეთ საქართველოში. ნიშანდობლივია, რომ გვიან შუასაუკუნეებშიაც აფსუა-„აფხაზების“ სახელი ჩრდილო-დასავლეთიდან გავრცელდა, თანდათანობით აღმოსავლეთისაკენ და არა პირიქით.

რაც შეეხება აბაზგ-აფხაზის წარმომავლობა-ვინაობას, - გადაჭრით იმის თქმა, რომ ადრე საუკუნეების აბაზგ-აფხაზი წარმოშობით აბაზურ-ადიღეური ან ქართველური მოდგმის ტომი იყო, ძნელია წყაროების სიმწირის გამო, მაგრამ VI საუკუნის 50-იანი წლებიდან „აბაზგ-აფხაზი“ და „აბაზგია-აფხაზეთი“, რომ ქართული შინაარსის მქონე ტერმინებია, ეს დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას. როგორც აღინიშნა, 550 წელს ბიზანტიის დიდმპყრობელური პოლიტიკის წინააღმდეგ მიმართული აბაზგების აჯანყება ბიზანტიის ხელისუფლებამ დაუნდობლად ჩაახშო. ამ აჯანყების თანამედროვე ბიზანტიელი ისტორიკოსი პროკოპი კესარიელი დაუფარავად აღნიშნავს ბიზანტიელების სისატიკეს და წერს, რომ აბაზგების დიდი ნაწილი მათ გაჟლიტეს ამ ბრძოლაში, მეორე ნაწილი ტყვედ აიყვანეს, აბაზგების მხოლოდ მცირე ნაწილმა მოახერხა თავის ხელისუფალ ოფსიტესთან ერთად ჰუნებში თავის შეფარება. პროკოპის გადმოცემითვე აბაზგების მთელი მინა-წყალი ბიზანტიელებმა უდაბნოდ აქციეს, ალბათ ამიტომ, „აბაზგ-აფხაზი“ და „აბაზგია-აფხაზეთი“-ს სახელი შეინარჩუნეს, ზან-სანიგებსა და მათ მინა-წყალზე გაავრცელეს, ხოლო ეს რეგიონი თავის პროვინციად გამოაცხადეს. თუ V საუკუნის ანონიმის ცნობით V საუკუნეში ჯიქებს მდ. აქეუნტა-შახესთან სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან სანიგები ემეზობლებოდნენ, უკვე VI საუკუნის 50-იანი წლებიდან სანიგების ნაცვლად „აბაზგ-აფხაზის“ სახელი ფიგურირებს მდ. ქეუნტა-შახესთან. VII საუკუნის დასაწყისიდან კი მდ. ეგრისწყალ-ლალიძგიდან მდ. აქეუნტა-შახემდე ვრცელდება მათი სახელი, ძირითადად, ზან-სანიგების ქართველურ მოსახლეობაზე, შემდეგ (VIII ს-ის მეორე ნახევრიდან) მთელ დასავლეთ საქართველოზე, ხოლო X-XI საუკუნეებიდან „აფხაზი“ ქართველის, ხოლო „აფხაზეთი“ საქართველოს იდენტური ხდება. ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, სრულიად ბუნებრივი ჩანს,

რომ ადრე და განვითარებული შუა საუკუნეების ქართულ საზოგადოებას და მისი მენტალიტეტის შესაბამის ქართულ მწერლობას „აბაზგ-აფხაზი“ ისეთივე ქართველად მიაჩნდათ, როგორც კახელი, ქართლელი, სვანი ან მეგრელი და სხვანი, და „აფხეთი“ ისეთივე ქართულ მხარედ, როგორც კახეთი, ქართლი, სვანეთი, სამეგრელო... ამიტომ რეალურად, დღევანდელი აფსუა-აფხაზი ვერ ჩაითვლება ადრე და განვითარებული შუა საუკუნეების „აბაზგ-აფხაზი“-ს უშუალო მემკვიდრედ. დღევანდელი აფსუა-აფხაზი, როგორც ახალი ეთნოსი, ჩამოყალიბდა აფსუების, აბაზურ-ადიღეური მოდგმის სხვა გვიან ჩამოსახლებული (XVII-XVIII სს-ში) ხალხების ადგილობრივ ქართულ მოსახლეობასთან შერევა-შერწყმის შედეგად. დღევანდელი აფსუა-აფხაზი ანთროპოლოგიურად ქართულ ანთროპოლოგიურ ტიპს განეკუთვნება და არა მათ ენობრივად უახლოეს მონათესავე აბაზ-ადიღელების ანთროპოლოგიურ ჯგუფს (მ. აბდუშელიშვილი, ი. ლადარია).

შესავალ ნაწილში ჩვენ მხოლოდ იმ საკითხებზე გავამახვილეთ მოკლედ ყურადღება, რომლებიც სამეცნიერო ლიტერატურაში სადავოდ არის მიჩნეული. ასეთი რიგის პრობლემებსა და მასთან დაკავშირებულ სხვა საკითხებზე, რა თქმა უნდა, ვრცლად და არაგუმენტირებულად, ნაშრომის ძირითად ნაწილში იქნება შეძლებისდაგვარად საუბარი.

ავტორი

I. აბაზგ-აფხაზების განსახლება, მათი და

„აფხაზეთი“-ს სახელის გავრცელება საქართველოში

ისტორიული კოლხეთის ტერიტორიაზე აფხაზების (აბაზგების) სახელი წერილობით წყაროებში პირველად ახ. წ. II ს-ის 30-იანი წლებიდან ჩნდება. რომის იმპერიის მოხელემ ფლავიუს არიანემ, იმპერატორ ადრიანეს დავალებით, საგანგებოდ იმოგზაურა ახ. წ. 131 წელს შავი ზღვის სანაპიროთი (ტრაპეზუნტიდან სებასტოპოლ-ცხუმამდე) საინსპექციო მიზნით და აღწერა ისტორიული კოლხეთის ტერიტორიაზე მცხოვრები ტომების განსახლება და მათი დამოკიდებულება რომთან. ის წერს: „... ლაზების მეზობლები აფსილები არიან, მათმა მეფემ იულიანემ მეფობა შენი მამისაგან მიიღო. აფსილების მეზობლები აბასკები არიან. აბასკთა მეფე რესმაგაა, ამასაც ტახტი შენგანა აქვს მიღებული. აბასკთა მეზობლები სანიგები არიან, მათ მიწაზე იმყოფება სებასტოპოლისი, სანიგთა მეფემ სპადაგამ შენგან მიიღო ტახტი“¹. აფხაზებზე (აბასკებზე) უფრო ადრე, ახ. წ. I ს-ში, აფსილების სახელი გამოჩნდა წერილობით წყაროებში. ახ. წ. პირველი საუკუნის მწერალ პლინიუსის გადმოცემით: „კეგრიტიკის სანახების შემდეგ მდინარეებია: სიგანია, თერესი, ასტელფი, ხრისოროასი, აბსილები (absilae), ციხე სებასტოპოლისი 100000 ნაბიჯზე ფაზისიდან, სანიკების ტომი (sanicarum)“².

ქართული წყაროების მონაცემებით, ეგრისის (ლაზიკის) ჩრდილო-დასავლეთი საზღვარი მდ. ეგრისწყალზე გადის, რო-

¹ ფლავიუს არიანე, ქართული თარგმანი, კომენტარები და რუკა ნ. კეჭელმაძისა, თბ., 1961, გვ. 43.

² Плиний Секунд. Вестник Древней Истории, 1949, №2, с. 290-291.

მელიც გაიგივებულია მდ. ლალიძგასთან¹. ე. ი. ეგრისწყალ-ლალიძგა ახ. წ. I საუკუნეში, ამავე დროს, წარმოადგენდა აფშილების სამხრეთ საზღვარს, ხოლო ჩრდილო-დასავლეთით მათ სანიგები ესაზღვრებოდნენ. მაშასადამე (I ს-ში) აფშილები მდ. ეგრისწყალ-ლალიძგასა და მდ. კლისურა-კელასურს, ანუ ლაზებსა და სანიგებს შორის მოსახლობდნენ. გამოდის, რომ თუ ფლავიუს არიანესთან ჩამოთვლილ ტომებს, ზღვის სანაპიროზე, ისეთი თანმიმდევრობით მაცხოვრებლებად წარმოვიდგენდით, რა რიგითაც ეს მას აქვს დასახელებული, მაშინ აფშილების შემდეგ, ახ. წ. II ს-ში აბაზგები ჩამოსახლებულან და ისინი გამეზობლებიან სანიგებს სამხრეთიდან, ამას ასეც ფიქრობს მეცნიერების გარკვეული ნაწილი². მათი აზრით, ორივე ტომი: აბაზგები და აფშილები ახ. წ. II საუკუნეში მოსახლობდნენ სანაპიროზე, – (ახ. წ. I საუკუნეში) აფშილების კუთვნილ სამოსახლოზე – მდ. ეგრისწყალ-ლალიძგიდან ვიდრე მდ. კლისურა-კელასურამდე. II ს-ის, ან IV ს-ის დასასრულიდან კი, გაძლიერებული ლაზებისაგან შევიწროებული აბაზგები და აფშილები გადაინფიან სანიგების ტერიტორიაზე სანაპიროს გაყოლებით, აბაზგები მთლიანად გადაადგილდებიან სანიგების საცხოვრისზე, მდ. გუმისთიდან ვიდრე თავიანთ თანამოსახლე მდინარე აბასკოს – ფსოუმდე,

¹ პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, თბ., 1954, გვ. 128; 3. В. Анчабадзе. Из истории средневековой Абхазии, Сухуми, 1959, გვ. 7; დ. მუსხელიშვილი, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, I, თბ. 1977, გვ. 77, 106-112.

² Kiessling, *Hevioxoi*, RE, VIII, გვ. 273-274; ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგიკა. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ. II, ტფ. 1934, გვ. 106, იხ. შენიშვნა; М. П. Иналдзе. К истории Грузии античного периода (Фл. Арриан и его сведения о Грузии), Автореферат... Тб., 1953, с. 18; პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, დასახ. გამოცემა, გვ. 126, 140; 3. В. Анчабадзе, Из истории средневековой Абхазии, გვ. 8-11; Г. А. Меликишвили. К истории Древней Грузии, Тб., 1959, с. 371, 372; ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, VIII, თბ., 1975, გვ. 503-504; III. Д. Инал-ипа. Вопросы этно-культурной истории Абхазов, Сухуми, 1976, с. 216-217; დ. მუსხელიშვილი, საქართველო IV-VIII საუკუნეებში, თბ., 2003, გვ. 132, იხ. შენიშვნა; Н. Ломоური. Абхазия в античную и раннесредневековую эпоху. Тб., 1997, с. 24-26.

ან ბზიფამდე, აფშილები კი ვიდრე სანიგების კუთვნილ ქალაქ სებასტოპოლ-ცხუმის ჩათვლით და შეინარჩუნებენ, აგრეთვე თავის ძველ სამოსახლოსაც. სრულიად სამართლიანად, თავის დროისათვის აღნიშნული მოსაზრება არ გაიზიარა ფლავიუს არიანეს ქართულად მთარგმნელმა და გამომცემელმა ნ. კეჭალმაძემ. მისი აზრით, აბასკები (აფხაზები) ახ. წ. II ს-ში არ მოსახლობდნენ აფშილების გვერდით სანაპიროზე – ისინი დღევანდელი აფხაზეთის მთიანეთში ცხოვრობდნენ¹. ჩვენ ამ აზრს ვეთანხმებით.

რეალურად მართლაც ძნელია წარმოიდგინო, რომ ისეთ ვინრო ზოლში სანაპიროზე (მდ. ეგრისწყალსა და კლისურას შორის), აფშილეთის კუთვნილ საცხოვრისზე, – ძირითადად დღევანდელ გულრიფშის რაიონში, – II საუკუნისათვის აბასკებიც (აფხაზები) ჩამოსახლებულიყვნენ და ორივე ტომი დატეულიყო იქ. ეს ერთი. მეორე როგორ შესძლეს ამ პატარა ტომებმა (თუკი ისინი მითითებულ ტერიტორიაზე ცხოვრობდნენ), შავი ზღვის სანაპიროზე ერთ-ერთ ყველაზე ძლიერი ტომის, სანიგების, რომლის მინა-წყალი კლისურიდან მდ. აქეუნტა-შახემდე იყო გადაჭიმული, – დამარცხება და მათი ტერიტორიის საკმაოდ დიდი ნაწილის (კლისურიდან მდ. აბასკოს-ფსოუმდე) ისე დაპყრობა, რომ თავის საცხოვრისად აქციეს, II ს-ის, ან IV ს-ის დასასრულისათვის; 3. თუკი, აფშილების და აბასკების (აფხაზების) გადაადგილებას სანიგების ტერიტორიაზე, ლაზების გაძლიერებითა და მათი მიწოლით ავხსნიდით, როგორც ამას ფიქრობენ მითითებული მეცნიერები, მაშინ, ამავე ლოგიკით „შემვიწროებელ“ ლაზებს აფშილების საცხოვრისი მაინც უნდა გაეთავისებინათ ისე, როგორც აბასკებმა და აფშილებმა სანიგების მინა-წყალი. ამას კი ადგილი არ ჰქონია ჯუანშერის ცნობით, ვიდრე V ს-ის მეორე ნახევრამდე. ქართველი მემამტიანე, არაერთხელ და დაბეჯითებით აღნიშნავს ეგრისწყალსა და კლისურას შუა მდებარე ქუეყნის (აფშილეთის) არსებობას თავისი საზღვრებით, რომელიც მისი გადმოცემით, V ს-ის მეორე ნახევრიდანაა მოქცეული ქართულ სამყაროში. როგორც ითქვა, ჯუანშერი ეგრისის (ლაზიკის) ჩრდილო-დასავლეთ

¹ ნ. კეჭალმაძე, ფლავიუს არიანე, დასახ. გამოცემა, იხ. შესავალი, გვ. 6.

ეთნიკურ საზღვარს მდ. ეგრისწყალ-ლალიძგასთან დებს, რომლის შემდეგ სხვა „ქვეყანას“ გულისხმობს კლისურამდე (ცხუმ-სებას-ტოპოლისამდე). მემათიანე ამას ასე გადმოსცემს: „... და დაუნერა ეგრის წყალსა და კლისურასა შუა ქვეყანა“... „და აღილო მირდატისგან ეგრის – წყალსა და კლისურასა შუა, მირდატის დედული საზღვარი საბერძნეთისა“ – და ასე შემდეგ¹. მართალია, ჯუანშერი აფშილეთის სახელს არ ახსენებს, მაგრამ დასახელებულ „ქვეყანას“ იმავე საზღვრებში ათავსებს, რომელშიც თავის დროისათვის აფშილების მოსახლეობას უთითებდა პლინიუსი და ფლ. არიანე. ეგრისის (ლაზიკის) ჩრდილო-დასავლეთ საზღვარს მდ. ეგრისწყალ-ლალიძგაზე აღნიშნავდა მოქცევაჲ ქართლისაჲ² და ლეონტი მროველიც³. აქვე უნდა ითქვას, რომ პროკოპი კესარიელიც კი, თავისი დროისათვის (VI საუკუნეში) ლაზიკის ჩრდილო დასავლეთ ეთნიკურ საზღვარს აფშილეთთან, ზუსტად თუ არა, მიახლოებით მაინც (ვგონებ ზუსტად), მდ. ეგრისწყალ-ლალიძგასთან დებს. ის წერს: „პონტო რომ თავდება აქ, ქმნის ნახევარმთვარის მსგავს ნაპირს. ამ ნახევარმთვარის გადასავალი უდრის ხუთასორმოცდაათ სტადიონს, ხოლო მის უკან მდებარე მთელი ქვეყანა არის ლაზური და ასეც იწოდება... ნახევარმთვარის იმ ერთ დასაწყისში, რომელიც აზიისა არის, მდებარეობს ქალაქი პეტრა (ციხისძირი – დ. ლ.), ხოლო მის პირისპირ, მეორე ნაპირას, ევროპის ნაწილში აფსილების ქვეყანაა“⁴. პროკოპის მიერ დასახლებული 550 სტადიონი, სტადიონის რომელი სახითაც არ უნდა ვიანგარიშოთ (ოლიმპიურით თუ ანტიკურით, რითაც შეი-

¹ ჯუანშერი, ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა, ქართლის ცხოვრება, ტ. I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1955, გვ. 177, 203, 205, 235, 242.

² მოქცევაჲ ქართლისაჲ, ძველი აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, ნ. I (V-X სს.) ილია აბულაძის ხელმძღვანელობით და რედაქციით, თბ., 1964, გვ. 81.

³ ლეონტი მროველი, ცხოვრება ქართველთა მეფეთა, ქართლის ცხოვრება, I, დასახ. გამოცემა, გვ. 24.

⁴ პროკოპი კესარიელი, გეორგიკა, II, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1965, გვ. 126-128.

ძღვება ესარგებლა მას), პეტრა-ციხისძირიდან, ნახევარ მთვარის მსგავსი სანაპირო ტერიტორია, დაახლოებით მაინც მდ. ლალი-ძვასთან მოდის¹. ნიშნდობლივია, რომ ლალიძვა მეგრულა და ნიშნავს: ღელე კიდისა, მდინარე საზღვრისა, მიჯნის წყალს². 4. აღსანიშნავია, რომ პროკოპი კესარიელი თავისი დროისათვისაც კი (VI ს.) აბაზგებს, გარდა იმისა, რომ სანაპიროზე მცხოვრებ ტომად თვლის, მათ ამავე დროს მთიანეთში მოსახლე ხალხადაც მიიჩნევს, – ზღვიდან კავკასიონამდე, ჩრდილო კავკასიელი ტომების გვერდით. პროკოპი ამ აზრს ასე გადმოგვცემს: „... პირისპირ კავკასიის მთა თავდება, აქ ბევრი სხვადასხვა ტომი ცხოვრობს, მათ შორის ალანებიც და აბაზგებიც“... „... ზღვის პირას აბაზგები მოსახლეობენ, რომელთა საბინადრო ადგილები კავკასიონის მთებამდე გრძელდება.“ „... აბაზგების საზღვრების შემდეგ, კავკასიონის მთის გასწვრივ ცხოვრობენ ბრუქები, აბაზგებსა და ალანებს შუა“³.

ადრე შუა საუკუნეების ბიზანტიელ მწერლებს შორის, პროკოპი კესარიელი პირველი და ერთადერთი მწერალია, რომელიც პირველად და პირდაპირ აღნიშნავს, თავისი დროისათვის, აფხაზების (აბაზგების) შავი ზღვის სანაპიროზე მოსახლეობას, ზღვიდან კავკასიონამდე. თუმცა, პროკოპი და არც სხვა ადრე საუკუნეების მწერლები არ უთითებენ კონკრეტულად სანაპიროს რა ადგილას მოსახლობდნენ ისინი. პროკოპი კესარიელის გადმოცემით: „... აფსილებისა და ნახევარმთვარა ნაპირის შემდეგ მეორე ნაწილში ზღვის პირას მოსახლეობენ აბაზგები, რომელთა საბინადრო ადგილები კავკასიონის მთებამდე გრძელდება“⁴. თუ

¹ იხ. დ. ლეთოდიანი, აფხაზეთის, აფშილეთის და სანიგეთის პოლიტიკური დამოკიდებულება ეგრისთან (ლაზიკასთან) IV-VIII საუკუნეებში, თბ., 1991, გვ. 185, იქვე სათანადო ლიტერატურა.

² ნ. დადიანი, ქართველთა ცხოვრება, ტექსტი გამოსცა, წინასიტყვაობა, გამოკვლევა, კომენტარები, საძიებელი და ლექსიკონი დაურთო შ. ბურჯანაძემ, თბ., 1962, გვ. 162; პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, დასახ. გამოცემა, გვ. 128; დ. მუსხელიშვილი, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, I, დასახ. გამოცემა, გვ. 112.

³ პროკოპი კესარიელი, გეორგიკა, II, დასახ. გამოცემა, გვ. 100, 133, 135.

⁴ იქვე, გვ. 133.

ამ ცნობას პირდაპირ გავიაზრებთ (ან სხვა რა გზაა), მაშინვე დაუშვით შილების შემდეგ, პროკოპი კიდევ გულისხმობს ნახევარმთვარის მსგავს სანაპიროს, რომლის შემდეგ, ზღვის მეორე ნაწილში ყოფილან განსახლებულნი აბაზგები. სებასტოპოლ-ცხუმიდან ბიჭვინთის ჩათვლით მართლაც არსებობს ნახევარმთვარის მსგავსი სანაპირო. მოხმობილი ცნობის ასეთი გაგების შემთხვევაში, აბაზგები ბიჭვინთის დასავლეთით (დღევანდელი გაგრის რაიონში) უნდა ყოფილიყვნენ მაშინ დამკვიდრებულნი. ამ კონტექსტის ასეთ გააზრებას პროკოპის მეორე ცნობაც უწყობს ხელს, სადაც აბაზგების ადმინისტრაციული ცენტრის, ციხესიმაგრე „ტრაქეა“-ს მიუვალ ადგილმდებარეობასა და სიმტიციეზუა საუბარი. პროკოპი წერს: „აფსილიის საზღვრების შემდეგ აბაზგიის შესავალში ასეთი ადგილია: მაღალი მთაა გადაჭიმული, რომელიც კავკასიის მთებიდან იწყება და თანდათან ეშვება, როგორც კიბე, და ევქსინის პონტოსთან თავდება. ამ მთის ძირში აბაზგებს ძველადვე აუშენებიათ უმტიციესი სიმაგრე ღირსშესანიშნავი სიდიდისა, აქ შეხიზნულები მუდამ იგერიებენ შემოტევას მტრისა, რომელსაც არსად არ შეუძლია ამ ძნელი ადგილის გადალახვა. ერთი შესავალი გზა მიდიოდა ამ ციხეშიც და აბაზგების დანარჩენ მიწა-წყალზეც და იგი წყვილ-წყვილად მიმავალთათვის ძნელად გასასვლელი იყო. არავითარი შესაძლებლობა არ არის იქ გასვლისა, თუ არა კაცად – კაცად და ისიც ფეხით. ამ გზას ზედ ადგას ნაპრალი მეტად საზარი, რომელიც ციხიდან ზღვამდეა გადაჭიმული. თვით ადგილიც ამ ნაპრალის შესაფერ სახელწოდებას ატარებს: იქაური მცხოვრებლები ელინურად მას „ტრაქეა“-ს უწოდებენ“¹.

ს. ჯანაშია პროკოპის ამ მონაცემების საფუძველზე წერდა: „ტრაქეა“ გაგრის იგივეობას თვალსაჩინოდ ამტკიცებს, ჩვენი აზრით, პროკოპის ტოპოგრაფიული აღწერილობა, ვინც აფხაზეთის ზღვის სანაპიროს იცნობს, ის დაგვეთანხმება, რომ მოცემული აღწერილობა მხოლოდ გაგრას გვაგულისხმებინებს – სხვაგან არსად ასეთი ადგილი არ მოიპოვება. გაგრის გასავლის ხასიათი ასევე აქვთ აღწერილი XIX ს-ის (ვიდრე აქ გზატკეცილს გაა-

¹ პროკოპი კესარიელი, გეორგიკა, II, გვ. 158-159.

კეთებდნენ) წყაროებს¹. ს. ჯანაშიას ეს აზრი გაზიარებული იყო სამეცნიერო ლიტერატურაში², თუმცა მეცნიერების გარკვეული ნაწილი „ტრაქეა“-ს ინდეფიკაციას ანაკოფიასთან (ახალ ათონთან) ახდენს³, არცთუ ისე მყარი საფუძვლიანობით.

სანაპიროზე აფხაზთა ადგილსაცხოვრისის განსაზღვრისათვის, მაშინ, როცა ადრე შუასაუკუნეების მწერლობას არ მოეპოვება პირდაპირი და კონკრეტული მითითება მათი განსახლების ადგილმდებარეობაზე, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება პროკოპისეულ ტოპოგრაფიულ აღწერლობას. მართალია, VII ს-ის სომხური ანონიმური გეოგრაფის გადმოცემით, აფხაზეთის (აფაზოვ ქვეყნის) სახელი სანაპიროზე ვრცელდება პიტინტ-ბიჭვინტასა და სებასტოპოლ-ცხუმზე⁴, რაც VII საუკუნის დასაწყისიდან მართლაც მოსალოდნელია, მაგრამ ვერც სომეხი ანონიმი ვერ ასახელებს კონკრეტულად აფხაზეთის ჩრდილო-დასავლეთ საზღვარს სანიგებთან (ის, რომ სვანებს უწოდებს) და ვერც სამხრეთ-აღმოსავლეთ საზღვარს აფშილეთთან. რადგან სომეხ გეოგრაფთან დასახელებული აფხაზეთის ჩრდილო დასავლეთი მოსაზღვრე სვანები იგივე სანიგებია⁵, ამ შემთხვევაში,

¹ ს. ჯანაშია, ფეოდალური რევოლუცია საქართველოში, შრომები, I, თბ., 1949, გვ. 73-74.

² М. Д. Лорткипанидзе. Абхазия и период раннего феодализма, Очерки истории Абхазской АССР, часть I, Сухуми, 1960, с. 51; ა. ბოგვერაძე, ბრძოლა ირანელი და ბიზანტიელი დამპყრობლების წინააღმდეგ ეგრისში, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, II, თბ., 1973, გვ. 258; В. А. Леквинадзе. О перестройках Юстиниана в Западной Грузии. ВВР, №34, 1973, с. 180-185 და სხვა.

³ З. А. Анчабадзе. Из истории средневековой Абхазии, დასახ. გამოცემა, გვ. 9. 27; ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, თბ., 1990, გვ. 503-504. М. М. Гунба. К вопросу о локализации крепости Трахей, ТЯИЯЛИ, т. XXXIII-XXXIV, Сухуми, 1963, с. 159, 167; თ. ბერაძე, „გაგარი“ და „ულალის“ განმარტებისათვის, მაცნე, I, ისტორიის... სერია, თბ., 1973, გვ. 123 და სხვა.

⁴ Géographie de Moïse de coren d'après Ptolémée/ Texte arménien traduit en francais par le p-Arsène Scukry Mekhitariste, 1881, გვ. 25-26.

⁵ З. Анчабадзе, Из истории средневековой Абхазии, დასახ. გამოცემა, გვ. 65; დ. მუსხელიშვილი, საქართველო IV-VIII საუკუნეებში, გვ. 104.

V ს-ის ანონიმის (ფლავიუს არიანეს კომენტატორის) მონაცემების საფუძველზე, უშეცდომოდ შეგვიძლია სანაპიროზე გავავლოთ სასაზღვრო ხაზი აფხაზებსა და სანიგებს შორის. V ს-ის ანონიმის გადმოცემით, ალბათ, V ს-ის დასაწყისიდან: „აქეუნტის წყლიდან ვიდრე აბასკის წყლამდე ცხოვრობენ სანიგები“¹. გამოდის, რომ სანიგების სამხრეთ აღმოსავლეთი საზღვარი სანაპიროზე მდ. აბასკოს-ფსოუზე გადის, ხოლო, რადგან VII ს-ის სომეხი ანონიმის ცნობით, აფხაზებს (ავაზოვ ქვეყანას) ჩრდილო დასავლეთიდან სანიგები (მისი სიტყვით სვანები) ემეზობლებიან, მაშინ, მათ შორის სასაზღვრო ხაზი მდ. აბასკოს-ფსოუზე ყოფილა დადებული. თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ შემთხვევითი არ უნდა იყოს სასაზღვრო მდინარე აბასკოს (ფსოუს) და ტომი აბასკების (აფხაზების) თანამოსახლეობა, მაშინ, უეჭველად შეიძლება ითქვას, რომ ზღვის სანაპიროზე აფხაზების (აბასკების) სამოსახლო მდ. აბასკოს-ფსოუმდე ვრცელდებოდა² და იქ ემიჯნებოდა სანიგებს, აგრეთვე, მათი სამოსახლო სავარაუდოა მდ. აბასკოს-ფსოუს შესართავიდან მის ჩრდილო აღმოსავლეთ მთიანეთში, რასაც ცხადყოფს პროკოპი კესარიელის ზემოთ მითითებული ცნობები. ასე რომ, აფხაზეთის ჩრდილო დასავლეთი საზღვარი სანაპიროზე V-VI, საუკუნეებისათვის შეიძლება გამორკვეულად ჩაითვალოს. რაც შეეხება აფხაზეთის (აბაზგეთის) სამხრეთ-აღმოსავლეთ საზღვარს, აღნიშნული დროისათვის, ამის შესახებ სხვა მონაცემებთან შეჯერებით, V ს-ის ანონიმის ცნობებიც იძლევა გარკვეულ საფუძველებს. მანამდე კი გარკვევით შეიძლება ითქვას, V ს-ის ანონიმი უკომენტაროდ იმეორებს ფლავიუს არიანეს ცნობებს სანაპიროზე ტომთა განლაგება-განსახლების შესახებ, დაწყებული ლაზებიდან (ეგრებიდან) დამთავრებული პიტიუნტის ჩათვლით. დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ, სებასტოპოლ-ცხუმიდან არსებულ ტერიტორიას პიტიუნტის ჩათ-

¹ V საუკუნის ანონიმი, გეორგიკა, II, დასახ. გამოცემა, გვ. 10.

² ამას თავის დროზე ასე ფიქრობდა კისლინგი, იხ. Kiessling, RE, VIII, გვ. 274-275.

ვლით, ის მხოლოდ სანიგების საკუთრებად აღიქვამს¹. ხოლო ბიჭინთიდან 240 სტადიონ მანძილზე სანაპიროს გაყოლებით, მდ. აბასკოს-ფსოუმდე დაუსახლებელ ადგილად მიუთითებს². სანიგების ავტონომიურ ეთნო-პოლიტიკურ გაერთიანებას კი, როგორც ითქვა, მდ. აბასკოს-ფსოუდან ჩრდილო-დასავლეთით ასახელებს³. მაშასადამე, სანიგების ეთნო-პოლიტიკურ ერთეულში წყვეტილი გაჩენილა, თუ II საუკუნისათვის, ფლავიუს არიანეს ცნობით, სანიგები ერთ ეთნო-პოლიტიკურ ერთეულს, ერთი ხელისუფლების ქვეშ გაერთიანებულ მონოლითურ ტომს წარმოადგენდა, სებასტოპოლ-ცხუმიდან მდ. აქეუნტა-შახემდე, – ჯიქების მისაზღვრებამდე, IV ს-ის დასასრულიდან, V ს-ის ანონიმის გადმოცემით, პიტიუნტის დასავლეთიდან მდ. აბასკოს-ფსოუმდე, 240 სტადიონის მანძილზე სანიგები უკვე აღარ მოსახლობენ. მათი ეთნო-პოლიტიკური ერთეული მხოლოდ მდ. აბასკოს-ფსოუსა და მდ. აქეუნტა-შახეს შორის, ჯიქებამდე დომინირებს. ეს არის რეალობა.

აღსანიშნავია, რომ სანიგების ასეთ მდგომარეობაში მოქცევა და ეგრისის სამეფოს გაძლიერება, – მის სახელმწიფოებრიობაში მეზობელი და თანამეტომეების გაერთიანება, – დროში ერთმანეთს ემთხვევა და ეს მოვლენა სხვა არგუმენტებთან ერთად ქმნის შესაძლებლობას მითითებული რეალობის ახსნისათვის.

ჩვენ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამორკვეულია, რომ ეგრისის (ლაზიკის) სამეფომ თავისი სახელმწიფოებრიობის არსებობის მანძილზე, პოლიტიკური ძლიერების ზენიტს IV ს-ის დასასრულსა და V ს-ის პირველ ნახევარში მიაღწია⁴. გარდა იმისა,

¹ V ს-ის ანონიმი, გეორგიკა, II, დასახ. გამოცემა, გვ. 8-9. რომ ასე არ ყოფილიყო, ანონიმი ამას აღნიშნავდა, როგორც აკეთებს კიდევაც სხვაგან სხვაობის შემჩნევისთანავე. იხ. თ. გვანცელაძე, აფხაზეთთან დაკავშირებული ჩანართები ჯუანშერის მატეანის ტექსტში, თბ., 1997, გვ. 22.

² იქვე, გვ. 10.

³ იქვე.

⁴ ს. ჯანაშია, ეგრისის სამეფოს წარმოშობა, შრომები, II, თბ., 1952, გვ. 214-217; ნ. ლომოური, საქართველოსა და ბიზანტიის ურთიერთობა V საუკუნეში, თბ., 1989, გვ. 67; დ. მუსხელიშვილი, საქართველო IV-VIII საუკუნეებში, გვ. 105.

რომ ეგრისის სამეფოს გაძლიერება აღმავლობას ხელი შეუწყო მთელმა რიგმა ფაქტორებმა: მისმა გეოგრაფიულმა მდებარეობამ, მასზე გამავალმა სავაჭრო-სამომოსავლო გზების არსებობამ, მისი ტერიტორიის ბარიანობამ, სამეურნეო საქმიანობისათვის ხელსაყრელმა პირობებმა¹ და სხვ., რომელიც ეგრისს პრივილეგიურებს ხდიდა ირგვლივ მყოფ გაერთიანებებს შორის. ეგრისის სამეფოს გაძლიერებას ხელი შეუწყო აგრეთვე რომის (ბიზანტიის) იმპერიის დახმარება-მხარდაჭერმაც. რომის იმპერიას IV ს-ის მეორე ნახევარში ძალზე გაურთულდა საგარეო ურთიერთობები, რომსა და სპარსეთს შორის საომარი მოქმედებების გამწვავებამ², ამ ომში რომის მარცხმა (რაც 365 და 387 წლის ზავებში აისახა)³, რამაც მისი პოზიციები შეარყია ამიერკავკასიაში, ჰუნების და სხვა ჩრდილო კავკასიელი ტომების მოძალებამ, მათი კავკასიონის ზეკარებით გადმოსვლის საშიშროებამ, აიძულა რომის იმპერია ხელი შეეწყო ეგრისის გაძლიერებისათვის, მთელი ისტორიული კოლხეთის მისი სამეფო ხელისუფლების ქვეშ მოქცევისათვის. რომის ხელისუფლება ეგრისის სამეფოს გაძლიერებაში, საიმედო გარანტს ხედავდა იმპერიის სახელმწიფო საზღვრების უშიშროების უზრუნველსაყოფად, არა მარტო ჩრდილოელი მომთაბარე ტომების თავდასხმებისაგან, არამედ სპარსელების მოსალოდნელი შემოსევებისაგანაც. ეგრისის სამეფოს, IV ს-ის დამლევადან მთელი მეხუთე საუკუნის განმავლობაში, სხვა ვალდებულება არც გააჩნდა რომისადმი, იცავდა რა თავის სახელმწიფო საზღვრებს ამით უზრუნველყოფდა იმპერიის საზღვრების უშიშროებას ჩრდილოეთიდან⁴. ასეთ ვითარებაში, ეგრისის სამეფომ IV ს-ის დამლევს და V ს-ის 20-იან წლებში, მთელი ისტორიული

¹ მარი ბროსე, საქართველოს ისტორია, 1895, გვ. 87; ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიკური ისტორია, 1930, 366-368; ს. ჯანაშია, შრომები, I, თბ., 1949, გვ. 262; პროკოპი კესარიელი, გეორგიკა, II, გვ. 194.

² ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან, ვ. გაბაშვილის რედაქციით, თბ., 1957, გვ. 28.

³ ს. ჯანაშია, შრომები, II, დასახ. გამოცემა, გვ. 314-317; ნ. ლომოური, ეგრისის სამეფოს ისტორია, დასახ. გამოცემა, გვ. 72.

⁴ პროკოპი კესარიელი, გეორგიკა, II, გვ. 72-73.

კოლხეთის ტერიტორია გააერთიანა თავისი ძალაუფლების ქვეშ,
მდ. აქუნტა-შახედან (ჯიქების საზღვრიდან) ტრაპეზუნტამდე,
აღმოსავლეთით ლიხის მთამდე, ხოლო ჩრდილოეთით კავკასი-
ონამდე. აღნიშნულ პერიოდში ეგრისის მეფის ხელისუფლებას
ემორჩილებოდა: აფშილეთი, სანიგეთი, აფხაზეთი (აბაზგია),
სვანეთი, რაჭა-ლეჩხუმი, არგვეთი და ჭანეთი¹.

მოსალოდნელია, რომ ეგრისის სამეფოს ყველაზე მეტი ძალ-
ისხმევა სანიგების შემოერთებისათვის ბრძოლაში დაჭირვებოდა,
რადგან, როგორც ითქვა, სანიგების ეთნო-პოლიტიკური ერთეუ-
ლი ერთ-ერთი ყველაზე ძლიერი ტომი იყო ზემოთ დასახელებულ
გაერთიანებებს შორის. შესაძლოა, ერთი მთავარი ფაქტორი, –
ბიჭვინთის დაცემისა, – რომელიც ასე გარკვევით წარმოაჩინა არ-
ქეოლოგიურმა გათხრებმა და თარიღდება IV ს-ის დასასრულით²,
ეგრისსა და სანიგებს შორის გამართული ცხარე ბრძოლების
შედეგი ყოფილიყო³. მეხუთე საუკუნის ბიზანტიური წყაროე-
ბის (თეოდორიტე კვირელის და V ს-ის ანონიმის) მონაცემებით,
V ს-ის დასაწყისისათვის, ჩრდილო-აღმოსავლეთ შავიზღვის-
პირეთში, ბიზანტიის იმპერიის უკანასკნელ სასაზღვრო პუნქტს
ბიჭვინთა წარმოადგენდა⁴. იმპერიის პოლიტიკას კი მთელ ის-

¹ ს. ჯანაშია, ეგრისის სამეფოს წარმოშობა, შრომები, II, დასახ. გამო-
ცემა, გვ. 314-317; ნ. ლომოური, ეგრისის სამეფოს ისტორია დასახ. გა-
მოცემა, გვ. 72; დ. მუსხელიშვილი, საქართველო IV-VIII სს-ში, დასახ.
გამოცემა, გვ. 100-103.

² ოთ. ლორთქიფანიძე, ინიკიტის ტბის მიდამოებში ჩატარებული სადაზ-
ვერვო-არქეოლოგიური მუშაობის წინასწარი ანგარიში, მსკა, III, 1963,
გვ. 106, რ. რამიშვილი, არქეოლოგიური გათხრები ბიჭვინთაში, მსკა,
IV, თბ., 1967, გვ. 120-121; გ. ლორთქიფანიძე, ბიჭვინთის ნაქალაქარი,
თბ., 1991, გვ. 70-73.

³ შეად. გ. დუნდუა, სამონეტო მიმოქცევა და სავაჭრო-ეკონომიკური
ურთიერთობები, დიდი პიტიუნტი, I, 1975, გვ. 410-412; ი. ცუხიშვილი,
ბიჭვინთის ბიზანტიური მონეტები, დიდი პიტიუნტი, II, 1977, გვ. 306;
გ. ლორთქიფანიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 70-73.

⁴ თეოდორიტე კვირელი, გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები
საქართველოს შესახებ, ტ. I, ტექსტები ქართული თარგმანებითურთ
გამოსცეს და განმარტებები დაურთეს ა. გამყრელიძემ და ს. ყაუხჩიშ-
ვილმა, თბ., 1961, გვ. 224; ანონიმი V საუკუნისა, გეორგიკა, II, გვ. 9-10.

ტორიულ კოლხეთში, მაშინ, მისი ვასალი ეგრისის სამეფო განხორციელებდა.

ბიჭვინტის არქეოლოგიურმა მონაპოვარმა ნათელყო, როგორც ქალაქს IV ს-ის დამლევიდან, მთელი მეხუთე საუკუნე, ვიდრე VI ს-ის 20-იან წლებამდე, ნაკლები კონტაქტები ჰქონდა გარე სამყაროსთან, განსაკუთრებით ეს ბიზანტიის პროვინციებთან შეიმჩნევა¹. მაშინ, როცა IV ს-ის დასასრულამდე ბიჭვინტას მჭიდრო კულტურულ-რელიგიური, სავაჭრო-ეკონომიკური და სამხედრო-პოლიტიკური კავშირ-ურთიერთობები ჰქონდა დამყარებული აღმოსავლეთ რომის (ბიზანტიის) იმპერიის მნიშვნელოვან პუნქტებთან. მიუხედავად ასეთი ვითარებისა, ჩრდილო-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში, ეგრისის სამეფოს წილ ტერიტორიაზე, ცხოვრება ჩვეულებრივი რიტმით მიმდინარეობდა. როგორც აქ მოპოვებული არქეოლოგიური მონაცემების საფუძველზე ფიქრობენ, სოხუმში (ძველი ციხის ტერიტორიაზე) მიკვლეული მნიშვნელოვანი და მრავალმხრივი მასალა, რომლიდანაც წითელლაკიანი კერამიკა სრულ იდენტურობას ავლენს ბიჭვინტის წითელლაკიან ჭურჭელთან და თარიღდება IV-V საუკუნეებით, გვიჩვენებს თუ როგორი ინტენსიური სამეურნეო ცხოვრება მიმდინარეობს შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპირო ქალაქებში, ეგრისის სამეფოს გაძლიერების ხანაში². ზოგიერთი კერამიკული ნაწარმი დამახასიათებელია მხოლოდ სებასტოპოლისსა³ და პიტიუნტისათვის⁴, იშვიათად გვხვდება სხვა ქვეყნებში, მათ შორის ჩრდილო შავიზღვისპირეთში⁵. წითელ-

¹ ა. აფაქიძე, არქეოლოგიური გათხრები ბიჭვინტაში, დიდი პიტიუნტი, I, დასახ. გამოცემა, გვ. 27.

² ა. აფაქიძე, ო. ლორთქიფანიძე, მასალები დიოსკურიისა - სებასტოპოლისის არქეოლოგიისათვის, „მაცნე“ (საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების ორგანო), №3, თბ., 1965, გვ. 117, 118; მათივე, Новые материалы к археологии Диоскурии-Севастополиса, ТАИЯЛИ, XXXIII-XXXIV, 1963, с. 222.

³ ა. აფაქიძე, ო. ლორთქიფანიძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 116.

⁴ ო. ლორთქიფანიძე, ბიჭვინტის წითელლაკიანი კერამიკა (ძირითადი ტიპები და მათი დათარიღება, სმგმ, №1, 1962, გვ. 247).

⁵ ა. აფაქიძე, ო. ლორთქიფანიძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 116.

ლაკიანი კერამიკა დადასტურებულია დასავლეთ საქართველოს სხვა ადგილებიდანაც: პეტრა-ციხისძირიდან, ვარდციხის ნაქარადანიდან და სხვა პუნქტებიდან¹. ყოველივე ეს იძლევა იმის საფუძველს, ვივარაუდოთ წითელლაკიანი კერამიკის ერთი და იგივე საწარმოო ცენტრიდან წარმომავლობა და ამ საწარმოს ცენტრის შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე არსებობის შესაძლებლობაც². აღსანიშნავია, ისიც, რომ ბიჭვინტაში მოპოვებულ ტალღისებრი სახეებით შემკული კერამიკა (ჯამის ძირები, თეფშები) IV-V საუკუნეებით თარიღდება³ და ასეთივე შემკულობის მასალა მიკვლეულია სოხუმშიც⁴. ამავე რაიონის სოფ. ოლგინსკოეს სამაროვანზე კი, ასეთი სახის არა მარტო სამზარეულო, არამედ სამეურნეო დანიშნულების ჭურჭელიცაა (ქვევრები, დერგი, ამფორა და სხვა) აღმოჩენილი⁵, ფიქრობენ რომ ეს მასალაც შეიძლება IV-V საუკუნეებით დათარიღდეს⁶. ბ. კუფტინი ტალღურ ორნამენტს დასავლურ ქართულად მიიჩნევდა⁷. ბიჭვინტის ნაქალაქარზე ბოლოდროინდელმა ჩატარებულმა

¹ ნ. ინაიშვილი, ადრე შუა საუკუნეების კერამიკა პეტრა-ციხისძირიდან, სდს, 1981, X, გვ. 135; ვ. ჯაფარიძე, გზებისა და სავაჭრო-ეკონომიკურ ურთიერთობათა საკითხებისათვის ეგრისში (ვარდციხის არქეოლოგიური მასალების მიხედვით), ფეოდალური საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები, IV, 1982, გვ. 33-36.

² ა. აფაქიძე, ო. ლორთქიფანიძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 117; ქ. ბერძენიშვილი, ბიჭვინტის წითელლაკიანი თიხის ჭურჭლის შესწავლისათვის (1952-1953 წწ.) განათხარის მიხედვით), მსკა, III, 1963, გვ. 113, 117; რ. ფუთურიძე, წითელლაკიანი კერამიკა სოხუმის ძველი ციხის ტერიტორიიდან, მსკა, ტ. IV, 1975, გვ. 138.

³ ლ. ასათიანი, ბიჭვინტის წითელლაკიანი კერამიკა, დიდი პიტიუნტი, II, გვ. 199.

⁴ ო. ლორთქიფანიძე, ბიჭვინტის წითელლაკიანი კერამიკა, დასახ. გამოცემა, გვ. 245.

⁵ ქ. ბერძენიშვილი, წებელდის გვიანანტიკური ხანის კერამიკა, მსკა, II, 1959, გვ. 105.

⁶ ლ. ასათიანი, ბიჭვინტის წითელლაკიანი კერამიკა, დიდი პიტიუნტი, II, გვ. 201.

⁷ Б. А. Куфтин. Материалы к археологии Колхиды, I, Тб., 1949, с. 33-34, рис. 12.

არქეოლოგიურმა კვლევა-ძიებამ, კიდევ ერთხელ ცხადყოფს, რომ ბიჭვინთას IV ს-ის დასასრულიდან, მთელი მეხუთე საუკუნის განმავლობაში არ აქვს კავშირ-ურთიერთობები ბიზანტიის პროვინციებთან¹ და ამ დროს, აქ აღარ დასტურდება ბიზანტიის ჯარის ნაწილის დგომაც².

ნიშანდობლივია, რომ პროკოპი კესარიელს თავისი დროისათვის (VI ს.), სებასტოპოლისი-ცხუმი და ბიჭვინტა ეგრისის (ლაზიკის) სამეფოს ისეთივე საკუთარ ციხე-ქალაქებად აქვს აღქმული, როგორც არქეოპოლისი (ციხე-გოჯი), როდოპოლისი (ვარდციხე), სკანდა და შორაპანი და სხვ. ის, როცა მდინარე ფაზისის (რიონის) მარცხენა და მარჯვენა მხარის დასახლებებზე ლაპარაკობს, აღნიშნავს: „...მარჯვნივ მთელი ის ქვეყანა დიდ მანძილზე ვიდრე იბერიის საზღვრებამდე დასახლებულია ადგილობრივი მაცხოვრებლებით, ლაზთა სოფლები ხომ აქ ყველა მდებარეობს მდინარის აქეთა ნაპირას და ქალაქებიც მათ ძველთაგანვე აქ აუშენებიათ, მათ შორის არის არქეოპოლისი, ძალიან გამაგრებული, სებასტოპოლისიც არის აქ და პიტიუნტის სიმაგრეც, ხოლო სკანდა და სარაპანისი იბერიის საზღვრებისაკენ. ყველაზე შესანიშნავი ქალაქები კი მაინც არის აქ როდოპოლისი და მოხრისი“³. რა თქმა უნდა, ეს ლაზიკის ძლიერებისა და მისი სანიგებზე პოლიტიკური ზეგავლენის შედეგი შეიძლება ყოფილიყო, თორემ პროკოპისათვის ისიც კარგად არის ცნობილი, რომ სებასტოპოლი და პიტიუნტი სანიგების საცხოვრისზე დაარსებული სიმაგრეებია, თუმცა აშკარად შეიმჩნევა, რომ მათ მიმართ ეგრისის სამეფოს განსხვავებული დამოკიდებულება უჩანს, ვიდრე ეგრისის სამეფოში შემავალი აფშილეთის, აბაზგეთის და მისიმიანეთის სიმაგრეებზე: ნიბილეზე (ნებელდაზე), ტრაქეა-გაგრაზე, ძახარსა (რკინის ციხე) და სხვაზე. ისე კი, იმ მოტივით, რა მოტივითაც პროკოპი აღნიშნულ ქალაქებსა და სიმაგრეების სახელს ახსენებს (ფაზის-რიონის მარჯვენა მხარეზე მდებარეობის ნიშნით), ამავე

¹ გ. ლორთქიფანიძე, ბიჭვინტის ნაქალაქარი, დასახ. გამოცემა, გვ. 56-59, 172.

² იქვე.

³ პროკოპი კესარიელი, გეორგიკა, II, დასახ. გამოცემა, გვ. 101.

მოტივით (თუ კი მართო პოლიტიკური ზეგავლენით ავხსნიდით ყოველივე ამას) შეეძლო დაესახელებინა მისთვის კარგად ცნობილი მნიშვნელოვანი სიმაგრეები: გაგრა-ტრაქეა, ნებელდა და ძახარი, ისინიც ხომ რიონის მარჯვნივ იყვნენ განლაგებულნი?!... მაგრამ, როგორც ითქვა, სანიგების ტერიტორიის ნაწილი (სებასტოპოლისიდან პიტიუნტის ჩათვლით) თავისი მოსახლეობით, ისე გაითავისა ეგრისის სამეფომ, როგორც თავისი ხალხი და თავისი მიწა-წყალი. შესაძლოა ამ საქმეში გარკვეული როლი შეესრულებინა იმას, რომ VI საუკუნისათვის სანიგების ეს ნაწილი კარგა ხნის შეერთებული ჰქონდა ეგრისის სამეფოს, და იმასაც, რომ ლაზები და სანიგები ერთი წარმომავლობისანი იყვნენ. სხვათაშორის, IV ს-ის მწერალი ამიანე მარცელინე (330-393 წწ.) ალბათ, IV ს-ის 70-იანი წლებიდან, დიოსკურია – სებასტოპოლისის კოლხიდის (ლაზიკის) ისეთივე საკუთარ ქალაქად მიიჩნევს, როგორც ფაზისს (ფოთს), ის წერს: კოლხიდაში „... სხვა ქალაქებს შორის არის მდინარის მიხედვით სახელშერქმეული (ქალაქი) ფაზისი და ახლაც კი კარგად ცნობილი დიოსკურია“¹. წერილობითი წყაროების ამ მონაცემებს შესანიშნავად ადასტურებს, როგორც ითქვა ბიჭვინთაში, სოხუმსა და ნებელდაში მიკვლეული არქეოლოგიური მონაპოვრის ანლიზი² და დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე დაცული ქართული ტოპონიმიკა³.

ყოველივე ეს იძლევა საფუძველს, ვიფიქროთ, რომ ეგრისის სამეფომ IV ს-ის დამლევს დაიპყრო სანიგების საცხოვრისის ნაწილი მდ. კლისურა-კელასურიდან ბიჭვინთამდე და გაითავისა როგორც საკუთარი პროვინცია. რადგან ეს ასეა, რომ ჩრდილო-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში, V ს-ის დასაწყისში უკვე, ბი-

¹ ამიანე მარცელინე, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, გეორგიკა, ტ. I, დასახ. გამოცემა, გვ. 112.

² დ. ლეთოდიანი, აფხაზეთის, აფშილეთის და სანიგეთის..., გვ. 88-91. ვ. ჯაფარიძე, ნებელდური კულტურის ისტორიის ზოგიერთი საკითხისათვის, საქართველოს არქეოლოგიის საკითხები, თბ., 1979, გვ. 82, 87, 88, ...; ნ. აფხაზავა, ადრეული ეპოქის აფხაზეთის ეთნიკური სიტუაცია, თბ., 2010, გვ. 42-72; იქვე სათანადო ლიტერატურა;

³ Г. Цулая, Афхазия и афхазы в контексте истории Грузии, М., 1995, გვ. 19-20, 22 და სხვაგან.

ჭვინთა ეგრისის სამეფოს უკანასკნელი სასაზღვრო პუნქტია, ხოლო ამავე საუკუნის 20-30-იანი წლებიდან მაინც, აბაზგების ჩრდილო-დასავლეთი საზღვარი სანიგებთან მდ. აბასკო-ფსოუზე გადის, მაშინ, აბაზგ-აფხაზები, ზღვისპირეთში 240 სტადიონ მანძილზე (დღევანდელი გაგრის რაიონში) ჩამოსახლებულან მთიდან და დამკვიდრებულან აქ. მანამდე ეს ტერიტორია როგორც ითქვა, სანიგების კუთვნილებას წარმოადგენდა, მაგრამ IV ს-ის დასასრულიდან ეგრისის ექსპანსიის შედეგად დამარცხებულ და დასუსტებულ სანიგებს შესაძლოა დაეკარგათ და დაეცალათ კიდეც მათი საცხოვრისი ეს ნაწილი. აფხაზებს კი, აღნიშნული რეგიონი V ს-ის 20-30-იან წლებში მაინც, მხოლოდ ბიზანტიის და ეგრისის ხელისუფლების დახმარებითა და მხარდაჭერით შეიძლება აეთვისებინათ. ამავე პერიოდშია მოსალოდნელი ეგრისის სამეფოს მიერ სანიგების ეთნო-პოლიტიკური ერთეულის (აბასკოს-ფსოუ-დან აქეუნტა-შახემდე, - ჯიქებამდე) დაპყრობა-შეერთება. ხოლო VI ს-ის 30-40-იან წლებში, ბიზანტიის ზეწოლითა და ძალისხმევით, ეს ეთნო-პოლიტიკური ერთეული და აფხაზეთი ერთ ადმინისტრაციულ გაერთიანებაში მოექცა, ერთი ხელისუფალის ქვეშ და აფხაზეთის სახელით¹. ასეთ რეალურ ვითარებაში გვესახება ჩვენ აფხაზების (აბაზგების) შავი ზღვის სანაპიროზე დამკვიდრება და მასთან დაკავშირებული საკითხები, და არა ისე როგორც ფიქრობენ: თითქოს გაძლიერებული ლაზები აფშილებს, აფშილები აბაზგებს, ხოლო აბაზგები სანიგებს მიანვნენ და აფშილებმა და აბაზგებმა სანიგების საცხოვრისი II ს-ის, ან IV ს-ის დამლევს დაიჭირეს და გაითავისეს მდ. აბასკოს-ფსოუმდე, ან ბზიფამდე. ამ მოსაზრების დასასაბუთებლად II-V საუკუნეებისათვის, არა მარტო არ მოიპოვება რაიმე წყარო, არამედ პირიქით, საპირისპირო მტკიცებულებები არსებობს, როგორც მივუთითეთ ზემოთ. ამის შესახებ აქ სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ, უფრო ვრცლად სხვაგან გაქვს საუბარი², აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ „აფხაზი“-ს

¹ ამის შესახებ უფრო დანვრილებით იხ. დ. ლეთოდინი აფხაზეთის, აფშილეთის და სანიგეთის პოლიტიკური დამოკიდებულება ეგრისთან (ლაზიკასთან) IV-VIII სს-ში, გვ. 141-166. იქვე სათანადო ლიტერატურა.

² იქვე, გვ. 75-88, 140-179 და სხვაგან, იქვე საჭირო ლიტერატურა.

და „აფხაზეთი“-ს სახელის გავრცელება, ჯერ დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე და შემდეგ, მთელ დასავლეთ საქართველოზე, სხვა მიზეზებითა და სხვანაირად შეიძლება აიხსნას.

VI ს-ის 20-იანი წლებიდან ბიზანტიის იმპერიის ხელისუფლება აშკარად იჩინდა უნდობლობას ეგრისის (ლაზიკის) სამეფოსადმი, მათ საგანგებოდ, კიდევ უფრო დაამძიმეს თავისი დიდმპყრობელური პოლიტიკა იქ. საპასუხოდ ეგრისის მეფეებიც: ჯერ ნათელი, შემდეგ კი გუბაზ II-ე, საკმაო გაბედულებით უპირისპირდებოდნენ ბიზანტიელთა აგრესიას. ირანის ძალებსაც იყენებდნენ მათ წინააღმდეგ. აკი, გუბაზ II-ემ 542 წელს ეგრისში შემოიყვანა ირანის შაჰი ხოსრო ანუ შირვან I თავისი ჯარებით და სამკვდროსასიცოცხლო ომი გაუმართა ბიზანტიელებს. მართალია, გუბაზ მეფემ 7 წლის შემდეგ ზურგი შეაქცია ირანელებს და იუსტინიანე კეისარს შეურიგდა, ახლა მასთან ერთად შეუტია ირანელებს, მაგრამ ბიზანტიის ხელისუფლებამ კარგად უწყოდა, რომ ეს გუბაზს მათი ერთგულებისათვის არ გაუკეთებია (ირანელებს მისი მოკვლა და ლაზების თავისი საცხოვრისიდან აყრა ჰქონდათ განზრახული). VI ს-ის 30-40-იან წლებიდან ბიზანტიის ხელისუფლება ღიად იწყებს ეგრისის სამეფოსადმი სანინააღმდეგო მოქმედებას შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე. ეს იმაში გამოიხატა, რომ საკეისრომ ეგრისისაგან დამოუკიდებლად მთელი რიგი ღონისძიებები გაატარა ამ რეგიონში. კონსტანტინოპოლმა თავისი პოლიტიკის იქ განხორციელებისათვის საიმედო საყრდენად, როგორც ეს პროკოპის მონაცემებიდან ჩანს, აბაზგები (აფხაზები) მიიჩნია¹. ნიშანდობლივია, რომ იუსტინიანემ თავისი სახელმწიფო საქმეების მოსაგვარებლად იქ, საგანგებოდ მიავლინა იმპერატორის კარზე გაზრდილი აფხაზი ევნუქი ევფრატა, რომლის უშუალო ხელმძღვანელობითა და აფხაზთა (აბაზგთა) გარკვეული წრეების აქტიური მხარდაჭერით, გატარდა ბიზანტიის მთავრობის მიერ დაგეგმილი ღონისძიებები: აიკრძალა აფხაზი ბავშვების დასაჭურისება და ტყვედ გაყიდვა, რასაც დიდი სიხარულით შეხვდნენ დაბალი სოციალური წრის აფხაზები, გავრცელდა და განამტკიცა ქრისტიანული რწმენა, იუსტინიანემ მათ

¹ პროკოპი კესარიელი, გეორგია, II, დასახ. გამოცემა, გვ. 134-135.

ეკლესიაც აუშენა. კეისრის ნებითა და ევფრატას მეცადინეობით მოისპო ადგილობრივი თვითმმართველობა აბაზგებსა და სანიგებებში, შეიქმნა მათი პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული გაერთიანება „აფხაზეთი“-ს სახელით და ევფრატას ხელისუფლებით. ბიზანტიის ხელისუფალთა მითითებითა და მათივე ხელმძღვანელობით, აღნიშნულ გაერთიანებაში, დაიწყო ბიზანტიის საიმპერიო კარის უმეშვეო მმართველობის დამყარება¹. „როდესაც მათ თავიანთი მეფეები მოსპეს, როგორც ეს ჩემ მიერ ახლახან იყო მოთხრობილი, – გადმოგვცემს პროკოპი კესარიელი, – რომაელთა ჯარისკაცები, კეისრის მიერ წარგზავნილები, მათ ქვეყანაში იდგნენ ხოლმე ძალიან ხშირად და მათ უნდოდათ ეს ქვეყანა დაემორჩილებინათ რომაელთა ძალაუფლებისათვის, და მათ ახალ-ახალ რაღაც წესებს უმყარებდნენ. ამ ძალადობის გამო აბაზგები პირდაპირ აუტანელ მდგომარეობაში ჩავარდნენ“². ბუნებრივია, ასეთ გაერთიანებას (სანიგებისა და აბაზგების), რომელშიც გარკვეული ინიციატივები აბაზგების ზოგიერთ სოციალურ წრეებს ეპყრათ (რომელთა ინტერესებსაც პირველ ხანებში ბიზანტიის ხელისუფლება გარკვეული მიზნით ითვალისწინებდა), რომლის პირველი ხელისუფალიც, ბიზანტიის ძალისხმევით, ტომით აბაზგი ევფრატა იყო, შერქმეოდა „აბაზგია“ („აფხაზეთი“). დამყარობლებმა, როგორც უკვე ითქვა, უმეშვეო მმართველობის დამყარება მოინდომეს აფხაზეთა (აბაზგიის) სახელით შექმნილ გაერთიანებაში, ამას კი აბაზგების აჯანყება მოყვა. „...იმის შიშით, რომ ამიერიდან რომაელთა მონებად არ გამხდარიყვნენ, მათ კვლავ დაიყენეს თავისთვის მთავრები, აღმოსავლეთის ნაწილისათვის ოფსიტე სახელად, ხოლო დასავლეთისათვის სკეპარნა“³.

ე. ი. ბიზანტიელების მიერ, იმდენად ძალდატანებით იქნა შექმნილი აბაზგთა და სანიგთა პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული გაერთიანება, იმის მაგივრად, რომ ისინი მტკიცედ გაერთიანებულიყვნენ საერთო მტრის წინააღმდეგ, – ორად გაიყვნენ და პირველი პროტესტიც ამით გამოხატეს. ამ აჯანყებაში, რომელიც 550

¹ იქვე.

² პროკოპი კესარიელი, გეორგია, II, გვ. 157.

³ იქვე.

ეკლესიაც აუშენა. კეისრის ნებითა და ევფრატას მეცადინეობით მოისპო ადგილობრივი თვითმმართველობა აბაზგებსა და სანიგებს შორის, შეიქმნა მათი პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული გაერთიანება „აფხაზეთი“-ს სახელით და ევფრატას ხელისუფლებით. ბიზანტიის ხელისუფალთა მითითებითა და მათივე ხელმძღვანელობით, აღნიშნულ გაერთიანებაში, დაიწყო ბიზანტიის საიმპერიო კარის უმეშვეო მმართველობის დამყარება¹. „როდესაც მათ თავიანთი მეფეები მოსპეს, როგორც ეს ჩემ მიერ ახლახან იყო მოთხრობილი, - გადმოგვცემს პროკოპი კესარიელი, - რომაელთა ჯარისკაცები, კეისრის მიერ წარგზავნილები, მათ ქვეყანაში იდგნენ ხოლმე ძალიან ხშირად და მათ უნდოდათ ეს ქვეყანა დაემორჩილებინათ რომაელთა ძალაუფლებისათვის, და მათ ახალ-ახალ რაღაც წესებს უმყარებდნენ. ამ ძალადობის გამო აბაზგები პირდაპირ აუტანელ მდგომარეობაში ჩავარდნენ“². ბუნებრივია, ასეთ გაერთიანებას (სანიგებისა და აბაზგების), რომელშიც გარკვეული ინიციატივები აბაზგების ზოგიერთ სოციალურ წრეებს ეპყრათ (რომელთა ინტერესებსაც პირველ ხანებში ბიზანტიის ხელისუფლება გარკვეული მიზნით ითვალისწინებდა), რომლის პირველი ხელისუფალიც, ბიზანტიის ძალისხმევით, ტომით აბაზგი ევფრატა იყო, შერქმეოდა „აბაზგია“ („აფხაზეთი“). დამპყრობლებმა, როგორც უკვე ითქვა, უმეშვეო მმართველობის დამყარება მოინდომეს აფხაზთა (აბაზგის) სახელით შექმნილ გაერთიანებაში, ამას კი აბაზგების აჯანყება მოყვა. „...იმის შიშით, რომ ამიერიდან რომაელთა მონებად არ გამხდარიყვნენ, მათ კვლავ დაიყენეს თავისთვის მთავრები, აღმოსავლეთის ნაწილისათვის ოფსიტე სახელად, ხოლო დასავლეთისათვის სკეპარნა“³. ე. ი. ბიზანტიელების მიერ, იმდენად ძალდატანებით იქნა შექმნილი აბაზგთა და სანიგთა პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული გაერთიანება, იმის მაგივრად, რომ ისინი მტკიცედ გაერთიანებულიყვნენ საერთო მტრის წინააღმდეგ, - ორად გაიყვნენ და პირველი პროტესტიც ამით გამოხატეს. ამ აჯანყებაში, რომელიც 550

¹ იქვე.

² პროკოპი კესარიელი, გეორგიკა, II, გვ. 157.

³ იქვე.

წელს გაიმართა, უფრო მეტად აბაზგები აქტიურობდნენ, ვიდრე სანიგები, მათი მთავარი სკეპრნა ხოსრო ანუშირვანთან იყო მიზნობილი ირანში და იქ გაემგზავრა¹. აბაზგთა მთავარმა ოფსიტემ ყველა აბაზგი შეკრიბა და მედგარი წინააღმდეგობა გაუწია ბიზანტიელებს, მაგრამ უთანასწორო ბრძოლაში სასტიკად დამარცხდა. დამპყრობლებმა აფხაზეთის ადმინისტრაციული ცენტრის გაგრა - „ტრაქეას“ „...ციხის გალავანი მიწასთან გაასწორეს და მთელი მიწაწყალი უდაბნოდ აქციეს“². აბაზგთა მთავარმა ოფსიტემ რამდენიმე კაცით მოახერხა ჰუნებში გაქცევა, „ხოლო დანარჩენები ან ფერფლად იქცნენ გადამწვარ სახლებთან ერთად, ან მტრის ხელში ჩავარდნენ“³. აბაზგთა (აფხაზთა) ტომი თითქმის გაანადგურეს ბიზანტიელებმა.

ბიზანტიელების მიერ აფხაზებისადმი ჩადენილ ასეთ სისასტიკეს, ვერ მალავს იმპერიის ოფიციალური პირი და ისტორიკოსი პროკოპი კესარიელი. მაშინ როცა, სხვა შემთხვევაში ის ბიზანტიის მიერ გატარებულ ყოველგვარ პოლიტიკის აპოლოგეტად გვევლინება. ყოველ შემთხვევაში ეს ასე იკითხება მის ოფიციალურ თხზულებებში. ეტყობა, ბიზანტიელების მიერ აფხაზებზე მიყენებული დარტყმა იმდენად გამანადგურებელი და მასშტაბური იყო, რომ პროკოპი იძულებული შეიქმნა ეს რეალობა ელიარებინა. ყოველივე ამის შემდეგ, ბიზანტიის ხელისუფლებას თავისი განზრახვის სისრულეში მოყვანისათვის წინ რაღა დაუდგებოდა. აჯანყების ჩახშობის შემდეგ, რეგიონი ბიჭვინთის დასავლეთიდან, ვიდრე მდ. აქეუნტა - შახემდე, - ჯიქების საზღვრებამდე, ბიზანტიამ თავის პროვინციად გამოაცხადა და უწოდა „აბაზგია“ (აფხაზეთი). როგორც ვახუშტი ბატონიშვილი იტყვოდა „გარნა უმეტეს საგონებელი არს, ... ეწოდა სახელი ესე (აფხაზეთი დ. ლ.)“⁴. შესაძლოა, ეს სახელი იმიტომაც ეწოდა აღნიშნულ

¹ პროკოპი კესარიელი, გეორგიკა, II, გვ. 158.
² პროკოპი კესარიელი, გეორგიკა, II, გვ. 161.
³ იქვე.
⁴ ვახუშტი ბატონიშვილი, ქართლის ცხოვრება, IV, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973, გვ. 784.

რეგიონს, რომ აჯანყების ჩახშობის შემდეგ სახელ „აფხაზეთი“¹ ქვეშ აღარ იგულისხმებოდა რაიმე კონკრეტული ძალა, რომელიც წინ აღუდგებოდა იმპერიის დამპყრობლურ ნებას. ასე რომ აფხაზეთი (აბაზგია) და სანიგეთი, რომელნიც პროკოპის გადმოცემით „ძველიდანვე“ ეგრისის სამეფოს ქვეშევრდომნი იყვნენ², ბიზანტიამ შეიერთა. XI ს-ის დამლევის ბიზანტიელი ისტორიკოსი იოანე ზონარას ცნობით: იუსტინიანე 1-დან მოყოლებული, მას შემდეგ, რაც მან აღნიშნული რეფორმები ჩაატარა „აფხაზეთის“ (აბაზგთა) სახელით შექმნილ (სანიგთა და აფხაზთა) გაერთიანებაში, „აბაზგებს არც ერთი მმართველი ადგილობრივად არ ენიშნებოდა, იქ რომაელთა მეფეები გზავნიდნენ არქონტებს და უკანასკნელნიც მეფეთა კარნახით მართავდნენ [სახელმწიფო] საქმეებს“³. ამას ქართული წყაროებიც ადასტურებენ, რომელზედაც ქვემოთ იქნება საუბარი.

სახელმა „აფხაზმა“ (აბაზგმა) უკვე დაკარგა ტომის აღმნიშვნელი ფუნქცია. 1. რადგან ტომი თითქმის განადგურებული იყო აჯანყების ჩახშობის შემდეგ, როგორც ეს პროკოპის ზემოთ მითითებული ცნობიდან ჩანს, 2. აბაზგი (აფხაზი) კონკრეტული ტომის სახელიდან იქცა, უფრო სწორად, ბიზანტიის ხელისუფლებამ აქცია ზოგად პოლიტიკურ ტერმინად, რომელიც პირველად ბიჭვინთის დასავლეთით, ჯიქების საზღვრებამდე გაავრცელა, მთელ ამ რეგიონს კი უწოდა „აფხაზეთი“ სახელად. V ს-ის ანონიმის მონაცემებიდან კარგად არის ცნობილი, როგორც ითქვა, რომ, მდ. აბასკოს – ფსოუდან, ვიდრე მდ. აქეუნტა – შახემდე, ჯიქების საზღვრებამდე, მხოლოდ სანიგების ეთნოპოლიტიკური ერთეული დომინირებდა³. ეს პროკოპისათვისაც შესანიშნავად იყო ცნობილი⁴. თუმცა VI ს-ის 50-იანი წლებიდან აღნიშნულ რეგიონს უკვე აბაზგიას უწოდებდნენ. ის ერთგან ასე წერს: „...პირისპ-

¹ პროკოპი კესარიელი, გეორგიკა, II, დასახ. გამოცემა, გვ. 133.

² იოანე ზონარა, გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ. 6. ტექსტები ქართული თარგმანიტურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1966, გვ. 130.

³ ანონიმი V საუკუნისა, გეორგიკა, ტ. II, დასახ. გამოცემა, გვ. 10.

⁴ პროკოპი კესარიელი, გეორგიკა, ტ. II, გვ. 136-137.

ირ კავკასიის მთა მთავრდება. იქ ბევრი სხვადასხვა ტომი ცხოვრობს. მათ შორის ალანებიც და აბაზგებიც... აგრეთვე ზიქნიც და მათ შემდეგ ჰუნებიც¹. მეორეგან პროკოპი უფრო აზუსტებს აბაზგების და ჯიქების მეზობლობას... „კავკასიონის მთის გასწვრივ ცხოვრობენ ბრუქები, აბაზგებსა და ალანებს შუა. ხოლო ევქსინის პონტოს ნაპირას ზიქები არიან დამკვიდრებული“². ასე გაფართოვდა პირველად სახელი „აფხაზეთი“-ს არეალი, რომლის ძირითად მოსახლეობას სანიგები წარმოადგენდნენ. ჩვენი აზრით, მეორედ, „აფხაზეთი“-ს სახელი „ტრაქეა“ – გაგრიდან გაფართოვდა და გავრცელდა აღმოსავლეთით, ვიდრე მდ. კლისურამდე, VII ს-ის დასაწყისში, რასაც შესანიშნავად ადასტურებს ზემოთ მითითებული VII ს-ის სომხური ანონიმური გეოგრაფის მონაცემები. თუმცა ვახუშტი ბატონიშვილს, თუ მის წყაროს მიაჩნია, რომ მისმა საზღვარმა მდ. ეგრისწყალ-ღალიძგამდეც კი მიაღწია, ვახუშტის წყარომ ისიც კარგად იცის, რომ მანამდე აფხაზეთის სახელი მხოლოდ ანაკოფიის დასავლეთით მდებარე მცირე მთის დასავლეთით ფიგურირებდა. „...დაიპყრეს რა ბერძენთა, მათ უწოდეს აბასა, ხოლო საზღვარი აფხაზეთისა არს: აღმოსავლეთით ანაკოფიის დასავლეთით მცირე მთა, კავკასიდან ჩამოსული ზღუამდე“³. ვახუშტის აზრით, მხოლოდ VII ს-ის დასაწყისში პერაკლე კეისრის (610-641 წწ.) ძალისხმევით მოხდა აფხაზეთის სახელის გავრცელება აღმოსავლეთით. „ხოლო შემდგომად სტეფანოზ ბაგრატიონის ჟამსა მიუღო ერეკლეს კეისარმან კულად ეგრისის მდინარის იქითი. დასუეს ბერძენთა ერისთავი თვისი ანაკოფიას და უწოდეს აფხაზეთა ერისთავად, იყვნენ აქა ერისთავნი ცვლილებითა“⁴. თუკი VII ს-ის დასაწყისში „აფხაზეთი“-ს სახელი, მართლაც გავრცელდა მდ. ეგრისწყალ-ღალიძგამდე, ეს მხოლოდ VII ს-ის 50-იან წლებამდეა სავარაუდო, რადგან ჩვენ VII ს-ის მეორე ნახევრის სანდო ბერძნულენოვანი წყაროდან (თეოდოს გან-

¹ პროკოპი კესარიელი, გეორგიკა, ტ. II, გვ. 100.

² იქვე, გვ. 135.

³ ვახუშტი ბატონიშვილი, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, დასახ. გამოცემა, გვ. 783-784.

⁴ იქვე, გვ. 795.

გრელიდან) დანამდვილებით ვიცით, რომ, ეგრისწყალ-ღალიძგას ჩრდილო-დასავლეთი სანაპირო ადგილები, ამ დროიდან ეგრისის გავლენის ქვეშაა მოქცეული და არა ბიზანტია – „აფხაზეთ“-ს¹, ხოლო ჯუანშერი დაბეჯითებით და არა ერთხელ აღნიშნავს, რომ საბერძნეთსა (ბიზანტიასა) და საქართველოს (ეგრისს) შორის სასაზღვრო ხაზი კლისურაზე (მდ. კლისურა, ან კლისურის ზღუდე) გადის V ს-დან და არა მდ. ეგრისწყალ-ღალიძგაზე². მაშასადამე, აფხაზი ტომის განადგურებისა და მისი ადმინისტრაციული ცენტრის „ტრაქეა“ – გაგრის დანგრევის შემდეგ (550 წ.), VII ს-ის დასაწყისში ჰერაკლე I-მა თავისი დაპყრობილი სამფლობელოს ადმინისტრაციულ ცენტრად ააშენა ანაკოფიის ციხე-სიმაგრე (ახალი ათონი), იქ დასვა თავისი მოხელე (არქონტი) და მთელ ამ ტერიტორიას, როგორც ვახუშტი იტყოდა, უწოდა აბასა, ხოლო ქართველებმა აფხაზეთი. აღსანიშნავია, რომ ქართული წყაროები კლისურის დასავლეთს, ვიდრე ჯიქებამდე, რეალობის ადეკვატურად, საბერძნეთს (ბიზანტიას), ანუ „აფხაზეთ“-ს, ბიზანტიის მიერვე შერქმეულ სახელს უწოდებენ, ხოლო მათ მმართველებს „ბერძენთა ერისთავს“, „კეისრის ერისთავს“³. სხვათა შორის, აქვე შეიძლება ისიც ითქვას, რომ ეგრისის მეფე-მთავრები ბიზანტიის საიმპერიო კარის ვასალები იყვნენ, მაგრამ არც ერთ წყაროს, არც ერთი მათგანი არ მოუხსენებია კეისრის, ან ბერძენ ერისთავად, არქონტად, პატრიკიოზად, ან ბიზანტიის სახელისუფლო კარის რომელიმე სხვა რანგის მოხელედ, ისინი იწოდებოდნენ მხოლოდ ლაზიკის მეფეებად, ან ლაზიკის პატრიკიოზებად და სხვა (ახ. წ. II ს-დან მოკიდებული VIII ს-ის 70-იან წლებამდე). ასევე, ჯერ ქართლის, შემდეგ კი საქართველოს მეფე-მთავრები VI ს-დან ვიდრე დავით აღმაშენებლამდე, ბიზანტიურ ტიტულებს

¹ თეოდოს განგრელი, გეორგიკა, ტ. IV, ნაკვ. I, ტექსტი ბერძნულიდან თარგმნა და კომენტარები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1941, გვ. 50.

² ჯუანშერი, ქართლის ცხოვრება, ტ. I, დასახ. გამოცემა, გვ. 177, 203, 205, 235, 242.

³ ჯუანშერი, ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 235; ვახუშტი ბატონიშვილი, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, დასახ. გამოცემა, გვ. 795.

ატარებდნენ, მაგრამ ისინი ქართული წყაროებისათვის (და არა მარტო ქართული წყაროებისათვის), ყოველთვის, ქართლის, შემდეგ კი გაერთიანებული საქართველოს დამოუკიდებელი ხელისუფალნი იყვნენ, უპირველეს ყოვლისა. მაგრამ, ამ შემთხვევაში სულ სხვა ვითარებასთან გვაქვს საქმე, როგორც ითქვა, VII ს-ის 10-იანი წლებიდან კლისურის დასავლეთი, ვიდრე ჯიქებამდე (მდ. აქეუნტა-შახემდე) ბიზანტიამ წაართვა ეგრისის სამეფოს, თავის უშუალო პროვინციად გამოაცხადა, იქ საკუთარი ადმინისტრაცია დაამყარა არქონტის ხელისუფლებით და „აფხაზეთი“, ხოლო მოსახლეობას „აბასკები“ („აფხაზები“) უწოდა. სახელი, რომლის ქვეშ აღარ იგრძნობოდა საკუთრივ აფხაზური ტომის არავითარი ძალა 550 წლის აჯანყების ჩახშობის შემდეგ, რაც როგორც აღინიშნა, უნდა გამხდარიყო ბიზანტიის ხელისუფლებისათვის საფუძველი, „აფხაზეთის“ სახელის წინ წამოწევისათვის.

ბიზანტია ამ მეტად მნიშვნელოვანი სტრატეგიული რეგიონის ხელში ჩაგდებათ, დაეპატრონა ჩრდილო კავკასიიდან გადმოსავლელ ზეკარებს, და უკვე ამიერიდან, ეგრისისაგან დამოუკიდებლად, შეეძლებოდა დაეცვა თავისი სახელმწიფოს საზღვრების უშიშროება, ხაზარების და ჩრდილო კავკასიური ზოგიერთი ტომის შემოსევებისაგან, იმპერიის ხელისუფლება მიღწეულზე არ შეჩერებულა, ის კვლავ დაჟინებით აგრძელებდა აგრესიას ეგრისისადმი. კონსტანტინოპოლის ზენოლის შედეგი უნდა ყოფილიყო ის, რომ ეგრისის მეფის სტატუსი VII ს-ის 60-იანი წლებისათვის პატრიკიოზის ტიტულებამდეა დამცრობილი¹. ხოლო 697 წელს, ბიზანტიის საკეისროსაგან შევიწროებული ეგრისის (ლაზიკის) პატრიკიოზი სერგი ბარნუკის ძე აუჯანყდა ბიზანტიელებს და მათ საპირისპიროდ არაბთა ჯარები შემოიყვანა ეგრისში და ჩააყანა თავის ციხე-სიმაგრეებში².

¹ თეოდოს განგრელი, დასახ. გამოცემა გვ. 47-50 და სხვაგან, ეგრისის მმართველი (მთავარი) პატრიკიოზად იხსენიება.

² თეოფანე უამთალმწერელი, გეორგიკა, ტ. IV, ნაკვ. I, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტექსტი ბერნულიდან ქართულად თარგმნა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1941, გვ. 105; ს. ჯანაშია, არაბობა საქართველოში, შრომები, II, 1952, გვ. 368.

ასე რომ, ეგრისის სამეფოში, მის საწინააღმდეგოდ გატარებული ბიზანტიის ხელისუფლების დამპყრობლური პოლიტიკის შედეგი იყო აფხაზეთის (აბაზგიის) სახელის გავრცელება-გაფართოება. ეს ფაქტია, და ეს აზრი შესანიშნავად აქვს გამოხატული ვახუშტი ბაგრატიონს, რომელსაც ჩვენ ვიზიარებთ. „დაიპყრეს რა ბერძენთა, მათ უწოდეს აბასა, ხოლო ქართველთა აფხაზეთი“¹. VIII ს-ის 30-იანი წლების მიწურულს, ბიზანტიის კეისარმა, მაშინდელი აფხაზეთის არქონტს (ერისთავს) ლეონ I-ს, ჯუანშერის ცნობით, მოხელეობა (არქონტობა) სამემკვდრეოდ მისცა². ალბათ, ამიტომ, როცა „აფხაზეთი“-ს სახელი დავინროვდა მოგვიანებით, მხოლოდ ამ რეგიონს (კლისურის დასავლეთს) შერჩა ეს სახელი და არა მარტო, როგორც პოლიტიკური, არამედ როგორც გეოგრაფიული. თუმცა, ჩვენ უფრო იმას ვფიქრობთ, რომ ამ მხარის მანამდელი (VII ს-ის დასაწყისიდან) პოლიტიკური და გეოგრაფიული სახელი „აფხაზეთი“ შეიძლება ყოფილიყო.

მესამედ, „აფხაზეთი“-ის სახელის არეალი საქართველოში VIII ს-ის მეორე ნახევარში, კერძოდ 70-იან წლებში³ ფართოვდება, როცა ბიზანტიის იმპერია თავის მიზანს აღწევს და იმპყრობს ეგრისს (ლაზიკას), იქ ადგილობრივ ადმინისტრაციას აუქმებს და თავის მოხელეს აფხაზეთის არქონტს (ერისთავს), უკვე მთავრად აღიარებულ ლეონ I-ს, თუ ლეონ II-ს აძლევს სამართავად. ამიერიდან, მთელ დასავლეთ საქართველოს, დაწყებულს ნიკოფსიიდან ქალდიის ჩათვლით სამხრეთით, აღმოსავლეთით ლიხის მთამდე, „აფხაზეთი“ ეწოდა⁴. იოანე საბანიძის აბო ტფილელის ნამები-

¹ ვახუშტი ბატონიშვილი, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, დასახ. გამოცემა, გვ. 784.

² ჯუანშერი, ქართლის ცხოვრება, ტ. I, დასახ. გამოცემა, გვ. 240.

³ პ. ინგოროყვა, გიორგი შერჩულე, დასახ. გამოცემა, გვ. 201.

⁴ პ. ინგოროყვა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 210-213; ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, VIII, მეორე გამოცემა, გვ. 563, 564-566; კ. კეკელიძე, ადრინდელი ფეოდალური ლიტერატურა, ტფ., 1935, გვ. 28, მითითებული მეცნიერები თვლიდნენ, რომ ქალდეა აფხაზეთა სამთავროში შედიოდა, მეცნიერების მეორე ნაწილი ფიქრობდა, რომ მასში აფსაროსიც კი არ შედიოდა - ს. ჯანაშია, შრომები, II, გვ. 335-339; მ. ლორთქიფანიძე, ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანე-

დან ვგებულობთ, რომ გარდა იმისა, რომ ამ დროიდან ეგრისის სამეფოს ყოფილ სახელმწიფო ტერიტორიას „აფხაზეთი“ ჰქვია, ამავე დროს, ის იონიის (ბიზანტიის) მეფის საბრძანებელია¹ სანაპიროებსა და სავაჭრო გზებს, როგორც ეს შემჩნეული ჰქონდა ნ. ბერძენიშვილს², არჩილის წამებაში დაცული ერთი საყურადღებო ადგილი, სადაც არჩილი ეუბნება ამირა ასიმს „... ხოლო მამამან ჩემმან და ძმამან დასხნეს ყოველნი საგანძურნი ციხესა მას, სადათ – იგი შეიქცა ყრუ ამირა და ან აქუს იგი ბერძენთა“³. ეს ციხე (უფრო სწორად ციხენი) კი, როგორც ეს მითითებული აქვს ჯუანშერს, არის ქუთაისი და ციხე-გოჯი⁴.

ასე რომ, როგორც მითითებული სანდო წყაროებიდან (განსაკუთრებით, იოანე საბანისძის აბო ტფილელის და არჩილის წამებიდან) ჩანს, ბიზანტიამ ჯერ დაიპყრო ეგრისი და შემდეგ გააერთიანა „აფხაზეთი“ და ეგრისი თავისი ძალაუფლების ქვეშ, „აფხაზეთის“ ერისთავის, – შემდეგ კი მთავრის ხელისუფლებით და უწოდა „აფხაზეთი“ („აბაზგია“). როგორც ითქვა, ეს სულაც არ ნიშნავს აფხაზი ტომის რაიმე უპირატესობას დასავლეთ საქართველოში მცხოვრებ რომელიმე ტომზე. ჯერ ერთი, აფხაზები (აბაზგები), აფშილებისა არ იყოს, დასავლეთ საქართველოში მცხოვრებ ტომებთან შედარებით: სანიგებზე, ლაზებზე, სვანებზე, ქართლებზე, გაცილებით პატარა ტომი იყო რიცხოვნობად, – ფლავიუს არიანედან (ახ. წ. II ს-დან) დაწყებული. მეორე, არც ეთნოკულტურულად და პოლიტიკურად შესწევდა იმისი უნარი, თავისი განვითარების მაშინდელი დონით, რაიმე ზეგავლენა მოეხდინა ჩამოთვლილ ტომებზე. მესამე, რაც მთავარია, 550 წლის აჯა-

---

ბა (IX-X სს.) თბ., 1963, გვ. 181-185; დ. მუსხელიშვილი, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, II, 1980, გვ. 140-142; ნ. ლომოური, ლაზეთის სახელწოდების საკითხისათვის, ჟურნ. მაცნე, №5, თბ., 1968, გვ. 85 და სხვ.

¹ იოანე საბანისძე, აბო თბილელის მარტვილობა, ძველი ქართული ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, I თბ., 1964, გვ. 59.

² ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 582.

³ ლეონტი მროველი, მეფე ქართლისა არჩილი, ქართლის ცხოვრება, I, დასახ. გამოცემა, გვ. 247.

⁴ ჯუანშერი, ქართლის ცხოვრება, ტ. I, დასახ. გამოცემა, გვ. 236.

ნების ჩაქრობის შემდეგ, აღარც არსებობდა საკუთრივ აფხაზეთის (აბაზგიის) ერთეული. ჩვენი აზრით, სწორედ აფხაზების (აბაზგების) ასეთი მდგომარეობა აძლევდა ხელს ბიზანტიის ხელისუფლებას, წამოენია და გაეგრცელებინა ეს სახელი, ჯერ კლისურის დასავლეთით, ხოლო შემდეგ მთელ დასავლეთ საქართველოზე, სანიგების და ეგრების საპირისპიროდ. ასე დაკარგა „აფხაზმა“ ტომის აღმნიშვნელი სახელის ფუნქცია, ბიზანტიის ხელისუფლების ნებით.

„აფხაზეთი“-ს და „აფხაზი“-ს სახელი VIII ს-ის 90-იანი წლებიდან განმტკიცდა და ხარისხობრივად უფრო ამალდა, როცა გაძლიერებული „აფხაზეთი“, ბიზანტიის იმპერიისათვის ცენტრიდანულ ძალად იქცა და მისმა მთავარმა ლეონ II-ემ, ხაზართა (დედულეთის) ძალების დახმარებით, შეძლო გადაეგდო ბიზანტიის უღელი, დასავლეთ საქართველო სუვენერულ სახელმწიფოდ გამოეცხადებინა, სატახტო ქალაქი ქუთაისში გადმოეტანა და თავისი თავისთვის „აფხაზთა“ მეფე ეწოდებინა. „... დაიპყრა აფხაზეთი და ეგრისი ვიდრე ლიხამდე, სახელ იდვა მეფე აფხაზთა“¹. უკვე დამოუკიდებელი „აფხაზეთი“-ს მთავარმა ლეონ II-ემ, თავის თავს რომ „აფხაზეთი“-ს მეფე უწოდა, ამაში უჩვეულო არაფერი ჩანს, ის ხომ მთელი დასავლეთ საქართველოს, ანუ „აფხაზეთი“-ს დამოუკიდებელი მთავარი იყო. დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ, მხოლოდ ხელისუფლების სტატუსი აიმაღლა, სახელმწიფოს სახელი კი იგივე („აფხაზეთი“) დატოვა. ამ საქმეში, ალბათ, გარკვეული როლი, გარდა აღნიშნულისა, იმანაც შეასრულა, რომ ლეონ II „აფხაზთა“ სახელისუფლო დინასტიის უშუალო მემკვიდრე იყო. რაც შეეხება მათიანე ქართლისაში ნახსენებ სიტყვა „დაიპყრა“-ს, როგორც გამორკვეულია სამეცნიერო ლიტერატურაში, სხვას არაფერს ნიშნავს, თუ არა, – ბიზანტიისაგან დამოუკიდებელი, – სუვერენული ხელისუფლების მოპოვებას, მის პყრობას².

¹ მათიანე ქართლისა, ქართლის ცხოვრება, ტ. I, დასახ. გამოცემა, გვ. 251.

² პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, დასახ. გამოცემა, გვ. 216; ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 563-565; მ. ლორთქიფანიძე ეგრის-აფხაზეთი, საქართველოს ისტორია, (სახელმძღვანელო), I, 2006, გვ. 208-209.

მეოთხედ „აფხაზის“ და „აფხაზეთის“ სახელი კიდევ უფრო გაიზარდა ხარისხობრივად, (X ს-ის დასასრული XI ს-ის დასაწყისი), „აფხაზი“ და „აფხაზეთი“ ქართველი-ს და საქართველო-ს თანაბარი, მისი იდენტური გახდა. გარკვეული მიზეზების გამო, უცხოურ მწერლობაში „აფხაზეთი“ და „აფხაზი“¹ საკმაოდ დიდხანს დარჩა საქართველოს და ქართველის აღმნიშვნელ ტერმინებად, ხოლო ქართულში მალე დაიკავა „ქართველმა“ და „საქართველო“-მ „აფხაზი“-ს და „აფხაზეთი“-ს ადგილი. XI-XVII სს-ში „აფხაზეთის“ და „აფხაზი“-ს სახელი დავინროვდა და საერისთავოს და მის მკვიდრ მოსახლეობას შერჩა მხოლოდ².

„აფხაზი“-ს და „აფხაზეთი“-ს სახელის გაფართოება-გავრცელებას საქართველოში ლინგვისტური ანალიზის საფუძველზე იმითაც ხსნიან, რომ „აფხაზ“-ს იმთავითვე არ გააჩნდა კონკრეტულად შემოსაზღვრული ეთნიკური ტერიტორია, ისე როგორც ეს ჰქონდა მაგ., ეგრ-მეგრელს³. ჩვენი აზრით, შესაძლოა ეს მართლაც ყოფილიყო ხელშემწყობი ფაქტორი, მაგრამ მხოლოდ VI ს-ის 50-იანი წლებიდან, როცა ეთნონიმმა „აფხაზ“-მა დაკარგა ტომობრიობის აღმნიშვნელი სახელის გამომხატველობა და იქცა პოლიტიკურ ტერმინად, რაც, როგორც აღინიშნა, იყო ბიზანტიის ხელისუფლების პოლიტიკური ნება.

¹ მ. ლორთქიფანიძე, აფხაზები და აფხაზეთი, გვ. 18.

² ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 586-587.

³ ო. კახაძე, აფხაზ/აფხაზა... ფუძის თაობაზე, კრებული საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია, გვ. 562-563.

II. აფხაზ-აბაზგების წარმომავლობა-ვინაობა

1. წინამდებარე საკითხის ისტორიოგრაფია

(მოკლე მიმოხილვა)

სამეცნიერო ლიტერატურაში აფხაზთა ვინაობა-წარმომავლობის შესახებ გარკვეული დროის მანძილზე არაერთი განსხვავებული შეხედულება ჩამოყალიბდა. მეცნიერთა ერთი ნაწილი, ძირითადად აფხაზი მკვლევრები (ზ. ანჩაბაძე, დ. გულია, კ. შაკრილი, შ. ინალ-იფა, მ. გუნბა და სხვა) ფიქრობენ, რომ ახ. წ. პირველი საუკუნეების წყაროებში დასახელებული, ისტორიულ კოლხეთში მცხოვრები აბასკ|აბაზგები (აფხაზები) და აფსილ|აფშილები, აბაზურ-ადილეური მოდგმის თანამოძმე ტომები, მათი საცხოვრისის ავტოქტონები და დღევანდელი აფხაზების (აფსუების) წინაპრები იყვნენ.

მეცნიერების მეორე ნაწილს (გ. მელიქიშვილი, მ. ინაძე, ნ. ლომოური, ედ. ხოშტარია-ბროსე, ოტ. კახაძე, ზ. პაპასკირი, გ. ხორავა და სხვებს) მიაჩნიათ, რომ აფხაზ-აბაზგები და აფშილ-აფსილები დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე ძირითადად იმ დროიდან მოსახლეობენ, რა დროიდანაც გამოჩნდა (ახ. წ. I-II საუკუნეებიდან) მათი სახელები წერილობით წყაროებში, ისინი აბაზურ-ადილეური ჩამომავლობის და დღევანდელი აფხაზების (აფსუების) წინაპარი ტომებია, რომელთა ნაწილობრივი ინტეგრაცია-ასიმილაცია მოხდა ადრე და განვითარებული შუა საუკუნეების ქართველობასთან.

მეცნიერთა ნაწილი (პ. ინგოროყვა, ს. ყაუხჩიშვილი, გ. ჩიტაია, თ. გამყრელიძე, დ. მუსხელიშვილი, დ. გოგოლაძე, გ. გასვიანი,

ზ. რატიანი, თ. მიბჩუანი, ჯ. გამახარია, გ. გოგია, გ. გაბუნია და სხვა) თელის, რომ ახ. წ. I-II საუკუნეებიდან ისტორიულ კოლხეთში მცხოვრები აფხაზ-აბასკები და აფშილ (აფსილები) ისეთივე ქართველი ტომები იყვნენ, როგორც ეგრები, მესხები, სვანები და სხვა, ისინი არ არიან დღევანდელი აფსუა-აფხაზების წინაპრები, რომლებიც საქართველოში ჩამოსახლებას მხოლოდ მე-16 ს-დან იწყებენ. მეცნიერთა ამ ჯგუფში, ისე როგორც სხვა ერთიანი კონცეფციის ავტორებს შორისაც შეიმჩნევა განსხვავებული დამოკიდებულებანი აღნიშნული საკითხისადმი. მაგ., თუ პ. ინგოროყვა ფიქრობდა აფხაზების მესხურ წარმომავლობას,¹ გ. ჩიტაია, თ. გამყრელიძე და სხვა აფხაზებს (აბაზგებს) კოლხურ,² ხოლო თ. მიბჩუანი სვანური ჩამომავლობისად მიიჩნევდა.³ თუ დ. მუსხელიშვილის აზრით, აფშილ-აფსილები ერთ-ერთ დასავლურ-ქართულ ტომად შეიძლება ჩაითვალოს,⁴ თ. გამყრელიძის შეხედულებით აფშილები (აფსილები) თანამედროვე აფხაზთა თვითსახელ „აფსუა“-სთან შეიძლება დავაკავშიროთ და გავაიგივოთ⁵ და სხვა.

მეცნიერთა გარკვეული ნაწილი (ნ. ბერძენიშვილი, მ. ლორთქიფანიძე, თ. გვანცელაძე და სხვა) არ გამორიცხავს ახ. წ. პირველი საუკუნეების აფხაზების (აბასკ|აბაზგების) და აფსილ (აფშილების) აბაზურ-ადილეურ წარმომავლობას, მაგრამ

¹ პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, თბ., 137-138.

² გ. ჩიტაია, ქართველი ხალხის ეთნოგენეზი და კულტურულ-ისტორიული პრობლემები, შრომები, II, თბ., 2000, გვ. 119. თ. გამყრელიძე, ძველი კოლხეთის სატომო სახელთა ისტორიიდან („აფხაზ“, „აბაზგ“ და „აბაზა“, „აფსუა“ ეთნონიმთა ისტორიულ-ეტიმოლოგიური ურთიერთობისათვის), კრებული, საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია, გვ. 582-583.

³ თ. მიბჩუანი, ჯვარცმული ერის ჯვარცმული ისტორია, აფხაზეთის მოამბე, I, 1998, გვ. 11-13.

⁴ დ. მუსხელიშვილი, აფშილთა ეთნიკური კუთვნილების საკითხისათვის, საისტორიო ჟურნალი „არტანუჯი“, 10, თბ., 2000, გვ. 20.

⁵ თ. გამყრელიძე, ძველი კოლხეთის სატომო სახელთა ისტორიიდან („აფხაზ“, „აბაზგ“ და „აბაზა“, „აფსუა“ ეთნონიმთა ისტორიულ-ეტიმოლოგიური ურთიერთობისათვის), დასახ. კრებული, გვ. 582-583.

მათი აზრით: მოხდა ამ ტომების კულტურულ-ეთნიკურ რთველება, ისინი გახდნენ ქართული სოციალურ-ეკონომიკური წესის, ქართული სულიერი და ყოფიერი კულტურის და განათლების, ხელოვნების, ენისა და ეკლესიის, ქართული სახელმწიფოებრიობის ისეთივე თანაზიარი წევრები, როგორებიც იყვნენ: ქართლები, მეგრელები, სვანები და საქართველოს სხვა კუთხეების მოსახლეობა. ამიტომ, ისინი ვერ ხედავენ ძველ და ახალ (ნ. ბერძენიშვილის ტერმინია) აფხაზებს შორის გენეტიკურ კავშირს, ისინი ანსხვავებენ მათ ერთმანეთისაგან სწორედ იმ ნიშნებით, რაც ძველ აფხაზებს ჩამოუყალიბდათ, ადრე და განვითარებულ შუასაუკუნეების საქართველოში, და რა მახასიათებელი ნიშნებიც ჩამოყვით „ახალ აფხაზებს“ საქართველოში პირიქითა კავკასიიდან.¹

არაერთი და საინტერესო მოსაზრებები გამოითქვა ეთნონიმ „აფხაზი“-ს (აბაზგის) და „აფშილი“-ს (აფსილის) შესახებ. მეცნიერების ნაწილი ფიქრობს, რომ აფხაზები და აფშილები უახლოესი მონათესავე ტომებია და მათი საერთო ქართული სახელი „აფხაზი“ წარმოშობილია ბერძნული „აბაზგ“ სახელისაგან. აფხაზების (აბაზგების) და აფშილების (აფსილების) კონსოლიდაციის შემდეგ-კი მათ გაერთიანებას „აბაზგია“ („აფხაზეთი“) ეწოდა, აფხაზეთა პოლიტიკური სიძლიერის გამო, ხოლო კულტურულად უფრო მონინავე და განვითარებული „აფსილია“ სახელი აფხაზების თვითსახელწოდებად „აფსუა“-დ იქცა.²

¹ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, VIII (მეორე გამოცემა), თბ., 1990, გვ. 607-615 და სხვაგან; მ. ლორთქიფანიძე, აფხაზები და აფხაზეთი, თბ., 1990, გვ. 25, 34-35 და სხვა; თ. გვანცელაძე, აფხაზეთის ისტორიოგრაფიის ლინგვისტური საფუძვლები, ავტორეფერატი, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 1997, გვ. 40-43.

² З. В. Анчабадзе, Из истории средневековой Абхазии (VI-XVIII в.в.), Сухуми, 1959, გვ. 66, 69; მისივე, Очерк, этнической истории Абхазского народа, Сухуми, 1976, გვ. 36; З. В. Анчабадзе, Г. А. Дзидзария, А. Э. Куправа, История Абхазии, Сухуми, 1986, გვ. 28; Д. Гулия, История Абхазии, 1986, გვ. 68; Ш. Д. Инал-Ипа, Вопросы этно-культурной истории абхазов, Сухуми, 1976, გვ. 252 და სხვა.

თ. გამყრელიძემ უარყო ბერძნული „აბაზგი“-დან ქართული ეთნონიმ „აფხაზი“-ს წარმოშობა, მისი აზრით: „ქართულსა და აღმოსავლურ წყაროებში დადასტურებული „აფხაზ“||„აბხაზ“ ეთნონიმში პირველადი ფორმაა და თავდაპირველად დასავლურ-ქართული წარმომავლობის სატომო სახელწოდება უნდა ყოფილიყო... ბერძნულში მის ეკვივალენტად დადასტურებული Αβαγ-/აბაზგ ფორმა პირველადი „აფხაზ“ ფორმის ფონეტიკური გარდაქმნის შედეგს წარმოადგენს, ბერძნული ფონეტიკური ნორმების და შესაბამისად და არავითარ კავშირში არ არის ერთი შეხედვით მის მსგავს „აბაზა“ სახელთან, რომელიც თანამედროვე აფხაზ-აბაზგების საერთო სახელწოდებას წარმოადგენს. თვით ეს უძველესი „აბაზა“ ფორმა დასაბამს აძლევს თანამედროვე აფხაზთა თვით სახელს „აფსუა“-ს.¹ „აფსილები“ და „აფსილთა“ (ქართ. „აფშილეთი“) შესაძლოა ჩვენ თანამედროვე აფხაზთა თვითსახელ „აფსუა“-ს დაუუკავშიროთ და ისინი ისტორიულად გავაიგივოთ.² „აბაზგ“/„აფხაზი“-ის ქართველური წარმოშობა იმითაც უნდა ვივარაუდოთ, რომ სწორედ ისინი ხდებიან ძველ კოლხეთში მოსახლე სხვა მრავალრიცხოვან ქართველურ ტომთა გამაერთიანებელნი საერთო სახელმწიფოდ. კოლხეთი, შემდეგ ლაზიკა, მერე „აბაზგია“, რომელიც აერთიანებს: სანიგეთს, მისიმიანებს, აფსილიას, შემდეგ VIII ს-ის დამლევს უფრო ფართოვდება და მთელ დასავლეთ საქართველოს... როცა უკვე აბაზგ-აფხაზი ქართველის პარალელური ხდება.³

ნ. მარისა და ს. ყაუხჩიშვილის შეხედულებით „აბაზხ“ ამოსავალია, როგორც ქართული აბხაზ-ფუძისათვის, ისე ბერძნული Αβαγ-ისათვის, ს. ყაუხჩიშვილის აზრით, „აბაზგები“-ს სახელწოდებას ბერძნები გადმოგვცემენ ფორმით – „აბაზგი“-ს, მრავლ. „აბაზგოი“. ის გარემოება, რომ „აბასგის“ პარალელური ფორ-

¹ თ. გამყრელიძე, ძველი კოლხეთის სატომო სახელთა ისტორიიდან („აფხაზ“, „აბაზგ“ და „აბაზა“, „აფსუა“ ეთნონიმთა ისტორიულ-ეტიმოლოგიური ურთიერთობისათვის), დასახ. კრებული, გვ. 589.

² იქვე, გვ. 582.

³ იქვე, გვ. 583-589.

მაა „აფხაზი“, გვაფიქრებინებს, რომ „გ“ ყოფილა „ხ“-ს მაგვირი:
აბასგი-აბაზგი-აბაზხი-აბხაზი.¹

ნ. მარი ამოდიოდა იქიდან, რომ „ხ“ იაფეტურ ენებში ეთნიკური მრავლობითობის სუფიქსია, რომ ის წარმოდგენილია უცვლელი სახით ქართული აბხაზ-ფუძეშიც. ქართული ენისათვის დამახასიათებელი კანონზომიერების გამო აბაზ-ს ფორმისაგან მივიღეთ ქართული აბხაზი. მისი მტკიცებით აბას-ხ-ის ფონეტიკური ნაირსახეობაა ბერძნული აბასგოი, „გ“ „ხ“-საგან მომდინარეობს. ნ. მარი შესაძლებლად თვლის აბაზ-ხ დაუკავშიროს არა მარტო ჩერქეზთა ერთ-ერთ ტომის სახელ „აბაძე“-ხს, არამედ პირიქითა აფხაზური ტომის სახელწოდება ა-ბაზ-ა-საც.²

ოტ. კახაძის აზრით, ქართველებს ეთნონიმი აბხაზი|←აბხაზა(←აბზახა←აბაზახა) ადიღეულთაგან (ჩერქეზთაგან) უსესხიათ, რასაც ხ ელემენტი მოწმობს, და მის მნიშვნელობაში იმთავითვე იგულისხმებოდა ადიღეელები, კერძოდ აბაძეხები, და შესაძლებელია, მათი მეზობელი აბაზა ტომიც, ხოლო ბერძნებს Αβασυ-κ – სწორედ ამ აბაზთაგან (და არა აფსართაგან) უნდა შეეთვისებინათ, რასაც, გარდა K(→ქ) ელემენტისა, ფუძე-ძირი Αβασ- (←აბაზ) მოწმობს, და მისი მნიშვნელობა, უნდა ვიფიქროთ, იმთავითვე გულისხმობდა არა მარტო აფხაზურ ტომს, კერძოდ, აბაზა-ს, არამედ მათ უშუალო მეზობელ და ახლო მონათესავე ადიღე ტომს, სახელდობრ აბაძეხებსაც.³

ეს მოსაზრება შემდეგში კიდევ უფრო დაზუსტდა: ... „აბაზახა შეიძლება ითარგმნოს როგორც „ქვემოური აბაზა“, „აბაზას ქვემოთ“, მდინარის ქვემო ნელში მცხოვრები აბაზა“, ანდა „დასავლელი აბაზა“. ეს იმას ნიშნავს, რომ აბაზახა სახელის ჩერქეზულიდან ჯერ მეგრულში (აფხაზა), შემდგომ კი ქართულში (აფხაზი) დამკვიდრების დრომდეც არსებობდა ორი შტო – ზემოური (მთაში, მდინარის ზემო ნელში, ანდა აღმოსავლეთით მცხოვრები)

¹ ს. ყაუხჩიშვილი, „გიორგი მერჩულეს“ გარშემო, წერილი მეორე, „მნათობი“, 1957, თებერვალი, №2, გვ. 122-124.

² Н. Марр, История термина «Абхаза». ИИАН, №11, 1912, გვ. 557.

³ ოტ. კახაძე, აფხაზ-|აფხაზა... ფუძის თაობაზე, კრებული, საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია, დასახ. გამოცემა, გვ. 562.

აბაზა და ქვემოური (ბარში, მდინარის ქვემო წელში, ანდა დასავლეთით მცხოვრები) აბაზა, იგივე აბაზახა, ანუ აფსუა.¹ მიაჩნიათ, აგრეთვე რომ აფსუა ფუძე შეიძლება იყოს საფუძველი ეთნონიმებისათვის, „აფხაზი“ და „აფშილი“.²

ფიქრობენ, რომ ქართველურ ენათა ბგერათშესატყვისობის ფორმულებისა და სვანურისათვის დამახასიათებელი ფონეტიკური პროცესების გათვალისწინებით, შესაძლებელია ძველ ბერძნულ წყაროებში დადასტურებული აბასკ|აბაზგ ფორმა ამოსავალი იყოს, აფხაზთა აღმნიშვნელი აბას|აბაზ ფუძე-ძირის, ან ქართული აფშილ ფორმა სვანურ შესატყვისად მივიჩნიოთ.³ „აფშილი“, დ. მუსხელიშვილის აზრით, ქართველური ტომია, და ამდენად ეთნონიმიც „აფშილ“ შედგენილი ტერმინი არ არის, არამედ მთლიანი ფუძეა და არაფერი საერთო აქვს „აფსუასთან“.⁴ პ. ინგოროყვას აზრით, აფხაზთა ტომის სახელი იგივე „მესხი“ იყო, ძვ. წ. I საუკუნემდე. ახალი წელთაღრიცხვის აფხაზებსაც მხოლოდ ეს სახელი „მოსხი“ ეწოდებოდა, რაც შეეხება ტერმინებს აბასხი, აფხაზი, ეს დიალექტური სახესხვაობაა იმავე ძველი სატომო სახელწოდებისა „მოსხი“.⁵ ტერმინი აბაზგი-აფხაზი სვანური წარმომავლობისად მიაჩნია თ. მიბჩუანს.⁶

¹ თ. გვანცელაძე, აფხაზეთის ისტორიოგრაფიის ლინგვისტური საფუძვლები, დასახ. ავტორეფერატი, გვ. 24.

² თ. გვანცელაძე, კვლავ ეთნონიმ „აფხაზისა და მასთან დაკავშირებულ ფუძეთა შესახებ, საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი... დასახ. კრებული, გვ. 576, შეად. ტ. ფუტყარაძე, ქართველები, 2005, გვ. 132-134.

³ ეკ. ოსაძე, აბასკ|აბაზგ ეთნონიმის წარმომავლობისათვის, საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი... დასახ. კრებული, გვ. 569.

⁴ დ. მუსხელიშვილი, აფშილთა ეთნიკური კუთვნილების საკითხისათვის, უფრო ახალი „არტანუჯი“, №10, დასახ. გამოცემა, გვ. 19-23; შეად. ქ. ლომთათიძე, ეთნონიმების აფშილ|აფშილისა და აფსარის შესახებ, არნ. ჩიქობავას სახ. ენათმეცნიერების ინსტიტუტის 50-ე სამეცნიერო კონფერენციის მოხსენებათა თეზისები, თბ., 1992.

⁵ პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, დასახ. გამოცემა, გვ. 137-138.

⁶ თ. მიბჩუანი, ჯვარცმული ერის ჯვარცმული ისტორია, აფხაზეთის მოამბე, №1, 1988, გვ. 11.

სომხურ,¹ ბიზანტიურ² და აღმოსავლურ წყაროებში³ აღნიშნული „აფხაზი“ („აბაზგი“) და „აფხაზეთი“ („აბაზგია“) სახელი უფრო მეტად XI ს-ში და შემდეგაც, ქართველისა და საქართველოს იდენტურია. ფიქრობენ, აგრეთვე, რომ ტერმინი „ობეზ“ ეტიმოლოგიურად უკავშირდება „აბაზგ“, „აფხაზ“ სახელწოდებას, სავსებით შესაძლებელია, რომ იგი „აბაზა“-საგან ან „აბაზინი“-საგან წარმოიშვა, მაგრამ შინაარსობრივად საქართველოსა და ქართველებს ნიშნავს.⁴

ძირითადად, ასეთი მოსაზრებები ჩამოყალიბდა ეთნონიმების: „აფხაზ“ („აბასკ“||„აბაზგის“), „აფსილ“ („აფშილი“-ს) და სახელ „აფხაზეთი“-ს შესახებ. ცხადია, ამ საკითხების საბოლოო გადაჭრა დიდად შეუწყობდა ხელს აფხაზთა ვინაობის გარკვევას, მაგრამ, მიუხედავად ჩატარებული ღრმა კვლევა-ძიებისა ეს ვერ მოხერხდა და აღნიშნული მოსაზრებანი, წყაროების სიმწირის გამო, კვლავ ვარაუდის დონეზე დარჩა.⁵

მეცნიერებს, რომლებსაც მიაჩნიათ, რომ დღევანდელი აფხაზები (აფსუები), ძველი (ახ. წ. I-II სს-ის) აფხაზების (აბასკ||აბაზგების) და აფსილ (აფშილების) პირდაპირი შთამომავ-

¹ ელ. ცაგარეიშვილი, „ქართველისა“ და „საქართველოს“ აღმნიშვნელი ტერმინები სომხურ წერილობით წყაროებში, კრებული საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი... დასახ. გამოცემა, გვ. 172-173.

² ნ. ლომოური, საქართველოს სახელწოდებანი ბიზანტიურ წყაროებში, კრებული, საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი... დასახ. გამოცემა, გვ. 81-83.

³ გ. ჯაფარიძე, ქართველების და საქართველოს არაბული სახელწოდებები, დასახ. კრებული, საქართველოსა... გვ. 172; კ. ტაბატაძე, საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი ტერმინები X-XV სს-ის სპარსული წყაროების მიხედვით, დასახ. კრებული, საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი... გვ. 213, 220, 222; დ. კობიძე, ტერმინი „აბხაზი“-ს მნიშვნელობა სპარსული წყაროების მიხედვით, ჟურნალი „მნათობი“, №2, 1957, გვ. 125-128.

⁴ Г. Г. Паичалдзе, Название Грузии в русских письменных исторических источниках, Тб., 1989, გვ. 11-60.

⁵ თ. გვანცელაძე, ქრისტიანული ტერმინების აფხაზურ ენაში სესხების დროის საკითხისათვის, ჟურნალი „არტანუჯი“, №10, თბ., 2000, გვ. 54-55.

ლები, დღევანდელი მათი საცხოვრისის ავტოქტონები და აბა-ზურ-ადილეური ტომების უახლოესი ნათესავები არიან, — მათგან მათ საბუთიანობა გააჩნიათ. სხვა არგუმენტებს შორის, მთავარს მანც, პირიქითა კავკასიის ჩრდილო-დასავლეთით მცხოვრები: აბაზ-აფსუების და აბაძეხების, პირაქეთა ძველი აფხაზების (აბასკ|აბაზგების) და აფსილ (აფშილების) სახელთა ურთიერთ-მსგავსება და დღევანდელი აფხაზების (აფსუების) პირიქითა აბაზ-ადილელებთან რეალური უახლოესი ნათესაობა წარმოადგენს. თუმცა, დასახელებული მეცნიერები (ზ. ანჩაბაძე, მ. ივაშჩენკო, შ. ინალ-იფა და სხვა) თუ ამ არგუმენტებს წარმატებით იყენებენ. თავიანთი კონცეფციის განსამტკიცებლად, სამაგიეროდ სრულიად დაუსაბუთებლად უარყოფენ „სანი“-ს („ჭანი“-ს, „ზანი“-ს) და „სანი-გის“ ერთი ძირიდან წარმომავლობას და სანიგებს საძებად აცხადებენ.¹ მიუხედავად იმისა, რომ წყაროების პირდაპირი ჩვენებით სანიგები იგივე სანებია,² ხოლო VI ს-ის³ ბიზანტიელი მწერალი სტეფანე ბიზანტიელი (რომელიც პირველი წყარო უნდა იყოს საძების სახელს რომ ახსენებს) სანიგებს და საძებს (ჯიქებს) აბსოლუტურად განსხვავებულ, სანაპიროზე ცალ-ცალკე მოსახლე და ერთმანეთისაგან მკვეთრად გამიჯნულ

¹ В. Анчабадзе, Из истории средневековой Абхазии (VI-XVIII в.в.) გვ. 16; მისივე, История и культура древней Абхазии, М., 1964, გვ. 173-175; М. Иващенко, Великая Абхазская стена, Изв. Абно, 1926, вып. IV, გვ. 84; Ш. Д. Инал-ипа, Вопросы этно-культурной истории Абхазов, გვ. 260-278; მ. გუნბა, დასავლეთ საქართველო და ბიზანტია VI-VIII სს-ში, სოხუმი, 1962, გვ. 47-48.

² იპოლიტე რომაელი, ევსევი კესარიელი, გეორგიკა, I, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოსა და ქართველების შესახებ, ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცეს და განმარტებები დაურთეს ალ. გამყრელიძემ და ს. ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1961, გვ. 20, 31-32; Chronicon Paschale, გეორგიკა, IV, ნაკვ. I, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტექსტები ქართული თარგმანითურთ და განმარტებები ს. ყაუხჩიშვილისა, თბ., 1941, გვ. 10.

³ სტეფანე ბიზანტიელი, გეორგიკა, III, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტექსტები ქართული თარგმანით და განმარტებებით ს. ყაუხჩიშვილისა, ტფ., 1936, გვ. 273.

ტომებად ასახელებს.¹ როგორც არაერთხელ ვუთითებდით, XIII ს-ის ქართველი ისტორიკოსი („ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ ავტორი) XII ს-ის 80-იანი წლებისათვისაც-კი, სანიგებს თვითმყოფად და საძ-ჯიქებისაგან სრულიად განცალკევებულ ტომად მიიჩნევს.² გარდა აღნიშნულისა, სამეცნიერო ლიტერატურაში საყოველთაოდ სანდოდ აღიარებულ ახ. წ. II საუკუნის რომაელი მოღვაწის ფლავიუს არიანეს თხზულება და მისი V ს-ის ანონიმი კომენტატორი, სანიგების ეთნო-პოლიტიკურ ერთეულს, თავისი საკუთარი ხელისუფლებითა და თავის საკუთარ საზღვრებში (სებასტოპოლ-ცხუმიდან მდ. აქეუნტა-შახემდე) ასახელებს და მკვეთრად მიჯნავს საძ-ჯიქებისაგან.³

მყარი მტკიცებულებები გააჩნიათ მეცნიერებს, რომლებიც ადრე და განვითარებული შუასაუკუნეების აფხაზ-აფშილებს ქართული წარმომავლობისად ან გაქართველებულ ხალხად მიიჩნევს. თავიანთი შეხედულებიდან გამომდინარე, ბუნებრივია, ისინი უარყოფენ ადრე და განვითარებული შუა საუკუნეების აფხაზების გენეტიკურ კავშირს დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე ძირითადად XVII-XVIII სს-ში ჩამოსახლებულ აბაზურადიდეურ ტომებთან (ჯიქებთან, უბიხებთან, აბაძხებთან, აბაზაფსუებთან და სხვა), რომელთაც „აფხაზეთ“-ის სახელით ცნობილ ისტორიულ ტერიტორიაზე დასახლების გამო ეწოდათ აფხაზები. როგორც ადრე და განვითარებულ შუა საუკუნეებში ასევე გვიან შუასაუკუნეებშიც „აფხაზი“, აფხაზეთის მკვიდრს ეწოდა. სწორედ აფხაზეთის მხარის მკვიდრ მოსახლეს ნიშნავს „აფხაზი“, ყველა ენაზე, გარდა დღევანდელი აფხაზურისა, რომელიც თავის

¹ სტეფანე ბიზანტიელი, გეორგიკა, III, დასახ. გამოცემა, გვ. 283-284.

² „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1959, გვ. 49.

³ ფლავიუს არიანე, ქართული თარგმანი, რუკა და კომენტარი, ნ. კეჭაყმაძისა, თბ., 1961, გვ. 41-43; V ს-ის ანონიმი, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, გეორგიკა, II, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითა და კომენტარებით ს. ყაუხჩიშვილის, თბ., 1965, გვ. 8-9.

თავს „აფსუა“-ს უწოდებს.¹ ბუნებრივი ჩანს, როცა პირიქითა კავკასიიდან ჩამოსახლებულ ტომებს, რომელთაც საკუთარი მახასიათებელი ნიშნები, სახელი და სამოსახლო ჰქონდათ იქ, აფხაზეთში ერთად დასახლება-დამკვიდრების შემდეგ, ადგილობრივ მოსახლე „აფხაზ“ ქართველებთან ერთად, „აფხაზები“ უწოდეს ქართველებმა და სხვებმაც. ყველას თავ-თავის სახელით ხომ არ მოიხსენიებდნენ? – მით უფრო მაშინ, როცა ისინი ერთი მოდგმისანი და ახლო მონათესავე ტომები იყვნენ, შესაძლოა მკვეთრად ვერც არჩევდნენ ერთმანეთისაგან. მაგ., აფსუები და აბაზები ერთი ენის სხვადასხვა დიალექტზე მოლაპარაკე ტომები² და შესაძლოა ამიტომ თურქული წყაროები აფსუა-აფხაზებსაც აბაზინებს ეძახდნენ და სხვა...

როგორც ითქვა, ქართველი მეცნიერების გარკვეული ნაწილის აზრით, ადრე საუკუნეების (VIII-XVI) აფხაზები იყვნენ ქართველები, ან ეთნო-კულტურულად ქართველები „... როგორც ფეოდალური ქვეყანა, აფხაზეთი ისეთივე საქართველო იყო და აფხაზი ისეთივე ქართველი იყო, როგორც ეგრისი და მეგრელი, როგორც ჰერეთი და ჰერი, როგორც ქართლი და ქართლელი“.³ თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ მეცნიერების მეორე ნაწილს, აფხაზი არა მარტო ეთნო-კულტურულად მიაჩნია ქართველად, და აფხაზეთი არა მარტო ფეოდალური საქართველოს შემადგენლობაში მყოფ ქართულ ფეოდალურ ქვეყნად, არამედ მათი წარმოდგენით აფხაზი ისეთივე ქართველია წარმომავლობით, როგორც მეგრელი და ქართლელი, და აფხაზეთი ისეთივე ქართული მხარეა, როგორც ეგრისი და ქართლი და სხვა.

თ. გამყრელიძის აზრით: „აბაზგ“||„აფხაზთა“ ქართველური წარმომავლობა იმის მიხედვითაც უნდა ვივარაუდოთ, რომ სწორედ ისინი ხდებიან ძველ კოლხეთში მობინადრე სხვა მრავ-

¹ თ. გვანცელაძე, კვლავ ეთნონიმ „აფხაზი“-სა და მასთან დაკავშირებულ ფუძეთა შესახებ, საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი..., დასახ. კრებული, გვ. 571.

² ქ. ლომთათიძე, აფხაზური და აბაზური ენების ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი, I, თბ., 1976, გვ. 7.

³ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, VIII, მეორე გამოცემა, გვ. 608.

ვალრიცხოვან ქართველურ ტომთა გამაერთიანებელნი საერთო დასავლურ ქართულ სახელმწიფოდ¹. კოლხეთის მემკვიდრედ ბერძნული საისტორიო წყაროები ლაზიკეს (ეგრისს) მიიჩნევენ, ხოლო შემდეგ „აბაზგია“-ს, რომელიც აერთიანებს: სანიგეთს, მისიმიანეთს, აფსილიას, VIII ს-ის დამლევს კი უფრო ფართოვდება მისი არეალი და მთელ დასავლეთ საქართველოზე ვრცელდება მისი სახელი, ითვისებს რა ეგრისის სამეფოს მემკვიდრეობას.²

შემთხვევითი არ უნდა იყოს ისიც, რომ „აბაზგ“|„აფხაზები“ იხსენიებიან ანტიკურ წყაროებში, როგორც წესი, სწორედ ამ ქართველური ტომების აღმნიშვნელ ეთნონიმთა კონტექსტში, ე. ი. ძველ კოლხეთში მობინადრე ისეთი ტომების გვერდით, როგორიცაა ლაზები, სანები, სანიგები, მაკრონები, და სხვა.³

მართლაც, ადრე და განვითარებული შუა საუკუნეების ქართული წერილობითი წყაროები, ვერ ანსხვავებენ „აფხაზ“|„აბაზგებს“ დანარჩენი ქართველური ტომებისაგან. უფრო ხშირად, „აფხაზი“ ისეთივე ქართველი ტომი იყო მათთვის, როგორც კახელი, მეგრელი, სვანი და სხვა, ხოლო „აფხაზეთი“ ისეთივე ქართული მხარე, როგორც კახეთი, ეგრისი, სვანეთი და სხვა. მხოლოდ გვიან შუა საუკუნეებში (XVII-XVIII სს-ში), როცა შესამჩნევი გახდა განსხვავებულობა „აფხაზებსა“ და ქართველებს შორის, ეს ვითარება ადეკვატურად აისახა კიდევ, არა მარტო ქართულ, არამედ უცხოენოვან წყაროებშიც. ქართულმა წყაროებმა ამის გამომწვევი მიზეზებიც კარგად ახსნა, მაგ., ვახუშტი ბაგრატიონმა.

„აფხაზი“ რომ უცხო, არაქართული წარმომავლობის ტომად მიეჩნია მაშინდელ ქართულ საზოგადოებას და მისი მენტალიტეტის გამომხატველ ქართულ წყაროებს, და „აფხაზეთი“ არაქართულ მხარედ, მაშინ, ცხადია, ქართული წყაროები როგორმე გამოხატავდნენ თავიანთ დამოკიდებულებას ამ საკითხისადმი. მოსალოდნელია ვერ შეგუებოდნენ „აფხაზეთი“-ს სახელის ჯერ მდ. კლისურა (კელასურის) დასავლეთით ჯიქებამდე გაბატონე-

¹ თ. გამყრელიძე, ძველი კოლხეთის სატომო სახელთა ისტორიიდან... დასახელებული კრებული, გვ. 588-589.

² იქვე, გვ. 588.

³ იქვე.

ბას, ხოლო შემდეგ (VIII ს-ის ბოლოდან) მთელ დასავლეთ საქართველოზე მისი სახელის გავრცელებას „ეგრისი“-ს ნაცვლად თუ პროტესტის ფორმით არა, ჩვეულებრივად მაინც აღნიშნავდნენ ამას, ისე, როგორც ეს გააკეთა „მატიანე ქართლისას“ ავტორმა, როცა არამართლზომიერ ქმედებად ჩათვალა აფხაზთა მთავრის ლეონ II-ის გამეფება დასავლეთ საქართველოში „... დაიპყრა აფხაზეთი და ეგრისი ვიდრე ლიხამდე, სახელ-იდვა მეფე აფხაზთა, რამეთუ მიცვალებული იყო იოვანე და დაბერებული იყო ჯუანშერ და შემდგომად ამისსა ჯუანშერიცა მიიცვალა“.¹ რომ ასეთი ვითარება არა (გარდაცვლილი რომ არ ყოფილიყვნენ მეფე არჩილის ძეები), „მატიანე ქართლისას“ აზრით, „კეისრის ერისთავის“ („აფხაზთა ერისთავი“) ლეონ I-ის მემკვიდრე ლეონ II-ს ვერ უნდა დაეჭირა დასავლეთ საქართველოს სამეფოს ტახტი, რადგან ეს იყო მხოლოდ და მხოლოდ ქართლის სამეფო სახლის, – ამ შემთხვევაში არჩილ II-ის ძეების იოანეს და ჯუანშერის პრეროგატივა. მიუხედავად იმისა, რომ ჯუანშერის მონაცემებით, ლეონ I ქართლის სამეფო სახლის სიძე იყო, მას ხომ ქართლის მეფე არჩილ II-ის ძმისწული, მირის ასული ყავდა ცოლად და ამავე დროს, არჩილისაგან მიღებული ჰქონდა ბიზანტიის კეისრისაგან მირისათვის გამოგზავნილი სამეფო გვირგვინი,² – ალბათ ეგრისში გასახელისუფლებლად, რომელსაც, ბუნებრივია, თავის უშუალო მემკვიდრე ლეონ II-ს გადასცემდა. მაგრამ, როგორც ითქვა, ისინი მაინც ბიზანტიის ხელისუფლებისაგან დანიშნული არქონტები იყვნენ („კეისრის ერისთავები“), და არა ქართული სამეფო საგვარეულოს წარმომადგენლები.

ამის შემდეგ ადვილი წარმოსადგენია, ტერმინი „აფხაზი“ რომ არაქართულშინაარსიანი ყოფილიყო, საუკუნეების განმავლობაში მის პრესტიჟულობას მთელ საქართველოში, როგორი განწყობილებით შეხვდებოდა ადრე და განვითარებული შუასაუკუნეების ქართული საზოგადოება და მისი ხასიათის გამომხატველი ქარ-

¹ მატიანე ქართლისა, ქართლის ცხოვრება, I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1955, გვ. 242-251.

² ჯუანშერი, ქართლის ცხოვრება, ტ. I, დასახ. გამოცემა, გვ. 242-243.

თული მწერლობა. აღნიშნული ეპოქის ქართული მწერლობისათვის-კი, როგორც არაერთხელ ითქვა, „აფხაზეთი“ და „აფხაზეთის“ ისეთივე „საქართველო“ და ისეთივე „ქართველი“ იყო, როგორც დანარჩენი „საქართველოები“ და „ქართველი“. წყაროები ხშირად „აფხაზეთს“ და „ეგრისს“ („სამეგრელოს“) ერთი და იგივე შინაარსის და ერთმანეთის შემცვლელ ტერმინებად იყენებენ. ამის ნათელ დადასტურებას წარმოადგენს დანიელ მესვეტის ცხოვრების X ს-ის ქართულ მეტაფრასში დაცული ცნობები, რომლებიც V ს-ის მეორე ნახევრის რეალიებს შეეხება, კერძოდ, ეგრისის მეფე გუბაზ I-ის ურთიერთობას ასახავს ბიზანტიის კეისარ ლეონ I-თან და ბიზანტიელ საეკლესიო მოღვაწე დანიელ მესვეტესთან. მეტაფრასის ავტორისათვის „ეგრისი“ და „აფხაზეთი“ ერთმანეთის შესატყვისი და ერთნაირად მისაღები ტერმინებია დასავლეთ საქართველოს სახელის აღსანიშნავად, რაც მთავარია ორივე ქართულშინაარსოვანია. მას არ ეუხერხულება, რომ თავისი დროის ტერმინი (X ს.) „აფხაზეთი“ გამოიყენოს დასავლეთ საქართველოს აღსანიშნავად, V ს-ის მეორე ნახევარში მიმდინარე პროცესების გადმოცემისას, თუმცა მისთვის ცნობილია, რომ დასავლეთ საქართველო „ეგრისად“ („მეგრელთა“-ედ) იწოდება მაშინ. ის წერს: „მათ დღეთა შინა მოვიდა ღობაზიანოს. მეფე აფხაზეთაჲ ხილვად ნეტარისა ლეონ მეფისა ბერძენთაჲსა... ხოლო აქუნდა ორთავე მათ მეფეთა საურავი რაჲმე ქუეყანათა დაწყნარებისათჳს და ზღვართა განყოფისაჲ: სადამდის არს საბერძენთისაჲ ანუ მეგრელთაჲ. აფხაზეთის სამეფოისაჲ: და უთხრეს წმიდასა და მონასა ღმრთისასა დანიელს, და იგი იქმნა შუამდგომელ მათდა... შემდგომად უკვე მცირედისა იქმნა მეფისა მეგრელთაჲსა თვთმპყრობელისა მიმართ ბერძენთაჲსა] მონვენაჲ დაზავებათა რათჳსმე... ხოლო სახიდ რაჲ თჳსად მიიქცა კჲდ ღუვაზიოსი-მეფე მეგრელთაჲ. ჳელის-ქუეშეთა მიუთხრობდა საკრველებასა მას“.¹

VIII ს-ის ქართველი მწერალი იოვანე საბანისძის მონაცემებით, დასავლეთ საქართველო დაწყებული ნიკოფსიიდან ტრაპეზუნტამდე, შავი ზღვიდან ლიხის ქედამდე, VIII ს-ის 80-იანი წლების

¹ კ. კეკელიძე, *Житие Даниила Столпника*, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, ტ. VII, 1961, გვ. 5-6.

დასაწყისიდან „აფხაზეთ“-ად იწოდება. მართალია, დასავლეთ საქართველო მაშინ, იონთა (ბიზანტიის) მეფის საბრძანებელია, მაგრამ ის ქართული სამყაროა და საიმედო თავშესაფარია არა-ბებისაგან შევიწროებული მოძმე აღმოსავლელი ქართველები-სათვის. ამ დროისათვის იქ გადასული აბო ტფილელი ღმერთს მადლობას წირავდა „რამეთუ იხილა მან ქუეყანაჲ იგი სავსეჲ ქრისტეს სარწმუნოებითა და არავინ ურწმუნოთაგანი მკვიდრად იპოვების საზღვართა მათთა“.¹ ასევე, XI ს-ის ქართველი მოღვაწე გიორგი მთაწმიდელისათვის „აფხაზეთი“ (დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორია იგულისხმება უფრო ფართო მოცულობით) ისეთივე ქართული მხარეა, როგორც საქართველოს დანარჩენი მხარეები. მას, როცა დასჭირდა ანტიოქიის პატრიარქის წინაშე ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის კანონიერების დაცვა, – აღნიშნა: „... და ერთი წმიდათა ათორმეტთა მოციქულთაგანი – სიმონს ვიტყვი კანანელსა – ქვეყანასა ჩვენსა დამარხულ არს აფხაზეთს, რომელსა ნიკოფსი უწოდების“.² ამ მხრივ ნიშანდობლივია, რომ მეზობელი სომეხი X ს-ის ისტორიკოსი, იოანე დრასხანაკერტელი თავის დროისათვის დასავლურ-ქართულ სახელმწიფოს („აფხაზთა სამეფოს“) „ეგრისს“ უწოდებს, ხოლო იქაურ მოსახლეობას „ეგრისელებს“, ე. ი. ტერმინები: „ეგრისი“ და „აფხაზეთი“ მისთვის იდენტური და ქართული შინაარსის მქონე ტერმინებია.³

როგორც მართებულად არის აღნიშნული, „აფხაზეთი“ და „აფხაზი“, რომ ქართული შინაარსის მქონე ტერმინებად არ ჰქონოდათ მიჩნეული ქართველ მეფეებს, ისინი ვერ შეეგუებოდნენ თავიანთ სამეფო ტიტულატურაში „აფხაზთა“ სახელის პირველ ადგილზე მოხსენიებას და შეეცდებოდნენ ცვლილებები შეეტანათ სამეფო ტიტულატურაში. საქართველოს მეფეთა ტიტუ-

¹ იოვანე საბანისძე, ჰაბოს წამება, ქართული მწერლობა, ტ. I, თბ., 1987, გვ. 454.

² გიორგი მცირე, გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრება, ქართული პროზა, II, თბ., 1982, გვ. 465.

³ იოვანე დრასხანაკერტი, სომხეთის ისტორია, სომხური ტექსტი ქართული თარგმანითა და კომენტარებით ე. ცაგარეიშვილის, თბ., 1965, გვ. 64, 109, 111, 119, 257 და სხვა.

ლატურაში მკვიდრად იყო ბიზანტიის უმაღლესი საკარისკაცო ტიტულები: კურაპალატი, კესაროსი და სხვა, მაგრამ დავით აღმაშენებელს (1089-1125), რომელსაც ჯერ კიდევ უფლისწულობაში ჰქონდა მინიჭებული „სევასტოსისა“ და „პანიპერსევასტოსის“ ტიტულები, საქართველოს მაშინდელი პოლიტიკური მდგომარეობიდან გამომდინარე, არ გაჭირვებია, ბიზანტიის იმპერიის საპირისპიროდ, უარი ეთქვა ბიზანტიურ უმაღლეს საკარისკაცო ტიტულზე, თუმცა ამ ტიტულებს მისი წინაპარი საქართველოს მეფეები საგანგებოდ ეძიებდნენ ბიზანტიაში და სიამაყითაც ატარებდნენ. მაგრამ, არასდროს დამდგარა „მეფე აფხაზთა“-ს ქართულ სამეფო ტიტულატურაში პირველი ადგილიდან მოხსნისა, რადგან „მეფე აფხაზთა“ დასავლეთ საქართველოს მეფობას ნიშნავდა.¹

ანდა, XVI ს-ის შუახანებიდან, როცა აფხაზეთში თურქებისა და ჯიქების მოსალოდნელი ექსპანსიის საშიშროების გამო, „აფხაზთა“ საკათალიკოსო ცენტრი ბიჭვინთიდან გელათში იქნა გადატანილი² და იქ დარჩა აფხაზეთში გართულებული მდგომარეობის გამო, ხელს რა შეუშლიდა მაშინდელი იმერეთის საეკლესიო და საერო საზოგადოებას და მის ხელისუფლებას, თუკი „აფხაზეთი“ ქართული შინაარსის მქონე ტერმინი არ იყო, შეეცვალათ „იმერეთი“-ს სახელით, განა მთელ დასავლეთ საქართველოს მაშინ და უფრო ადრიდანაც იმერეთი არ ეწოდებოდა?! განა თვით აფხაზეთი იმერეთის სამეფოს შემადგენელი ნაწილი არ იყო? ხოლო აფხაზეთის საკათალიკოსო ინსტიტუტი ყოველმხრივ ქართული არ იყო? – დაწყებული საეკლესიო ქართული ენით, დამთავრებული უკლებლივ, – ყველა აფხაზთა კათალიკოსის ქართველობით (ისინი ხომ ქართველთა წარჩინებული გვარებიდან

¹ მ. ლორთქიფანიძე, საქართველო XI ს-ის ბოლოსა და XII ს-ის პირველ მეოთხედში. დავით აღმაშენებელი, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III, თბ., 1979, გვ. 254; მისივე, აფხაზები და აფხაზეთი, გვ. 28.

² ბ. ლომინაძე, ქართული ფეოდალური ურთიერთობის ისტორიიდან, I, თბ., 1966, გვ. 180; მისივე, აფხაზთა საკათალიკოსო, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. II, თბ., 1977, გვ. 31; შეად. 3. В. Анчабадзе, Из истории средневековой Абхазии, დასახ. გამოცემა, გვ. 278.

ირჩეოდნენ ძირითადად?!), მაგრამ არ დამდგარა ამის საჭიროება, რადგანაც მაშინაც „აფხაზი“ და „აფხაზეთი“ ჯერ კიდევ ერთული შინაარსის მქონე სახელები იყო...

მრავალი ასეთი ფაქტის და მაგალითის მოხმობა შეიძლება, მაგრამ ამ არგუმენტების ნაწილი და სხვა არაერთი ასეთი სახის ფაქტი განხილული და სათანადოდ შეფასებულია ჩვენ სამეცნიერო ლიტერატურაში, რომელზედაც ნაწილობრივ ზემოთაც იყო საუბარი.

2. „აფხაზთა სამეფოს“ წარმოქმნა

მეცნიერების უმრავლესობა, ვინც კი აღნიშნულ საკითხს შეხება, მყარ არგუმენტებზე დაფუძნებით ფიქრობს, რომ VIII ს-ის ბოლოს (70-იანი წლებიდან მაინც) „აფხაზეთის“ სახელით შექმნილი მთელი დასავლეთ საქართველოს გაერთიანებული სახელმწიფო იყო ქართული (ს. ჯანაშია, პ. ინგოროყვა, ზ. ანჩაბაძე, ნ. ბერძენიშვილი, მ. ლორთქიფანიძე, დ. მუსხელიშვილი, ნ. ლომოური, თ. გამყრელიძე, თ. გვანცელაძე, გ. გასვიანი, ზ. რატიანი, დ. გოგოლაძე, ედ. ხოშტარია-ბროსე, ზ. პაპასქირი, თ. მიბრუანი, მ. ხორავა, ჯ. გამახარია, გ. გოგია და სხვა). „აფხაზთა“ სახელმწიფო ქართული იყო, არა მარტო იმიტომ, რომ ეთნიკური შემადგენლობის აბსოლუტური უმრავლესობა ქართველი იყო, რაც ძირითადი საფუძველი უნდა ყოფილიყო მტკიცე სახელმწიფოებრივი გაერთიანებისათვის, არამედ ეს სახელმწიფო იყო ქართული: სულიერი და ყოფიერი ქართული კულტურით, საეკლესიო, სახელმწიფო, ტომთა შორის საურთიერთო ქართული ენითა და ქართული დამწერლობით; ერთიანი სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური წყობით, კონსტანტინოპოლიდან გამოყოფილი

¹ Tamar Koridze, Die Titulatur der Katholikos Abchasiens, Jur: Georgica, №28, Aachen, 2005, გვ. 45-60.

ქართული ეკლესიით¹ და ეროვნული მენტალიტეტით, შემდგომ კი დასავლურ-ქართული ეკლესიის აღმოსავლურ-ქართულ ეკლესიად

¹ მეცნიერები დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოდან გამოყოფას სხვადასხვა დროით ათარიღებენ:

ივ. ჯავახიშვილი დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობას VIII-IX სს-ით ათარიღებდა (იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, თხზულებანი 12 ტომად, ტ. II, თბ., 1983, გვ. 122); პ. ინგოროყვა - IX ს-ის პირველი ნახევრით, - პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, დასახ. გამოცემა, გვ. 244; ბ. დიასამიძე - IX ს-ის 40-იანი წლებიდან, - ბ. დიასამიძე, ქრისტიანობა დასავლეთ საქართველოში (I-X საუკუნეები, ბათუმი, 2001, გვ. 219); ნ. ბერძენიშვილი - IX ს-ის მეორე ნახევრით, - ნ. ბერძენიშვილი, სავაზირო ფეოდალურ საქართველოში, ისტორიის საკითხები, ტ. III, თბ., 1960, გვ. 95; მ. ლორთქიფანიძის აზრით, დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის გამოყოფა მიმდინარეობდა IX ს-ის განმავლობაში და სრულდება X ს-ის დასაწყისით, - მ. ლორთქიფანიძე, ახალი ფეოდალური სამთავროები, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. II, თბ., 1973, გვ. 124-127; მისივე, Возникновение новых феодальных государств, - Очерки истории Грузии, т. II, Тб., 1988, გვ. 289; მისივე, Абхазское царство, - Разыскания по истории Абхазии/Грузия, Тб., 1999, გვ. 169; X ს-ის დასაწყისით ათარიღებენ: ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგიკა, ტ. IV, ნაკვ. II, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და კომენტარები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, გვ. 193-201; ვ. В. Анчабадзе, Из истории средневековой Абхазии, გვ. 146; მიტროპოლიტი ა. ჯაფარიძე, საქართველოს სამოციქულო ისტორია, ტ. II, თბ., 1998, გვ. 96; ვ. გოილაძე, ქართული ეკლესიის სათავეებთან, თბ., 1991, გვ. 178.

X ს-ის მეორე ნახევრით: კ. კეკელიძე, იხ. მისი კანონიკური წყობილება, ძველ საქართველოში, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტურჯიურის ისტორიიდან, ტ. IV, თბ., 1957, გვ. 354-357; IX ს-ის 80-90-იანი წლებით: ბ. კუდავა, ზ. პაპასქირი, თ. ქორიძე, - იხ. ბ. კუდავა, აფხაზთა საკათალიკოსოს ისტორიიდან (IX-XIII სს.), ქართული დიპლომატია, წელიწდეული, ტ. 9, თბ., 2002, გვ. 574; მისივე, კონსტანტინოპოლის საპატრიარქო და დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო ცენტრები (IX ს.), ისტორიანი, სამეცნიერო კრებული, მიძღვნილი როინ მეტრეველის დაბადების 60 წლისთავისადმი, თბ., 2000, გვ. 473; ზ. პაპასქირი, „აფხაზთა“ საკათალიკოსოს დაწესების ქრონოლოგიისათვის, საიუბილეო კრებული, მიძღვნილი შოთა მესხიას დაბადების 90 წლისთავისადმი, თბ., 2005, გვ. 208-210; თ. ქორიძე, აფხაზეთის საკათალიკოსოს ისტორია (IX-XVI სს.) - ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარდგენილი დისერტაციის ავტორეფერატი, თბ., 2003.

ასთან გაერთიანება-შერწყმით, მცხეთის საპატრიარქოს მეთაურობით (X ს-ის მეორე ნახევრიდან),¹ რაც წინ უსწრებდა მათ პოლიტიკურ გაერთიანებას.

მეცნიერების გარკვეული ნაწილის (კ. კუდრიავეცივი, ა. ფადავეი, ი. ვორონოვი, ო. ბლაჟბა, ს. ლაკობა, შ. ინალ-იფა, მ. გუნბა და სხვა),² რადგან დასავლეთ საქართველოს ამ გაერთიანებულ სახელმწიფოს (VIII-X სს-ში) ეწოდებოდა „აფხაზეთი“, ეს სახელმწიფო ეთნო-პოლიტიკურად იყო „აფხაზური“ (აფსურური). „აფხაზეთი“, მათი აზრით, იპყრობდა ქართველთა მინა-წყალს და უერთებდა თავის სახელმწიფოს, ვიდრე ქართველებმა ბაგრატიონთა მეთავეობით არ დაიპყრეს იგი, არ მიუერთეს დანარჩენ საქართველოს და არ მიისაკუთრეს „აფხაზთა მეფის“ სახელიც.³

წერილობითი წყაროებიდან, მხოლოდ ძველი ქართული მწერლობა (იოანე საბანისძე, ჯუანშერი, „მატიანე ქართლისა“ და სხვა) გვანვდის გარკვეული სახის ინფორმაციას „აფხაზეთის“ და „ეგრისის“ პოლიტიკურ გაერთიანებაზე, მათ-კი გადაკვრიტაც არაფერი აქვთ ნათქვამი „აფხაზეთი“-ს მიერ ეგრისის, ან რომელიმე ქართული მხარის დაპყრობაზე. თუ „მატიანე ქართლის“ ავტორს, როცა ის ეგრის-აფხაზეთის ბიზანტიის ბატონობისაგან დამოუკიდებლობის მოპოვებაზე საუბრობს, გამოყენებული აქვს სიტყვა „დაიპყრა“, ან „იპყრა“ (ერთი და იმავე შინაარსის შემცველი სიტყვებია), ის სრულიად განსხვავებული მნიშვნელობით აქვს გამოყენებული და არა იმ აზრით, რომ თითქოს „აფხაზეთმა“ დაიპყრო ეგრისი. მითითებული წყაროს ცნობა ასეთი სახითაა დაცული: „... რაჟამს მოუძღურდეს ბერძენნი, გადგა მათგან ერი-

¹ თ. ქორიძე, საქართველოს ეკლესიური გაერთიანების ისტორიიდან (X ს.), კრებული, მარიამ ლორთქიფანიძე, 85, თბ., 2007, გვ. 188.

² Кудрявцев К. Сборник материалов по истории Абхазии, Сухуми, 1926, გვ. 120-121; Фадаев А. Краткий очерк истории Абхазии, т. I, Сухуми, 1934, გვ. 84-86; Воронов Ю. Абхазы – кто они, Гагра, 1993, გვ. 23; Бгажба О. X., Лакоба С. З. История Абхазии (10-11 классы), Сухуми, 2000, გვ. 130, 127, 164; Ш. Д. Инал-Ипа, Вопросы этно-культурной истории Абхазии, Сухуми, 1976, გვ. 408-411.

³ М. М. Гунба, დასახ. ნაშრ. გვ. 243; Ш. Д. Инал-ипа, დასახ. ნაშრ., გვ. 401-403.

სთავი აფხაზთა, სახელით ლეონ, ძმისწული ლეონ ერისთავისა, რომლისად მიეცა სამკვიდროდ აფხაზეთი. ესე მეორე ლეონ ბასულის ნული იყო ხაზართა მეფისა და ძალითა მათითა გაადგა ბერძენთა, დაიპყრა აფხაზეთი და ეგრისი ვიდრე ლიხამდე, სახელიდვა მეფე აფხაზთა".¹ როგორც ეს გამორკვეულია სამეცნიერო ლიტერატურაში, „მატიანე ქართლისა“-ს ამ ცნობაში ლაპარაკი იმაზე კი არ არის, რომ აფხაზეთის ერისთავმა დაიპყრო ეგრისი, არამედ იმაზე, რომ „აფხაზთა ერისთავმა“ ლეონ II-ემ ხაზართა ძალების დახმარებით შეძლო ეგრის-აფხაზეთის ბიზანტიის უღლისაგან განთავისუფლება და მისგან დამოუკიდებლად იპყრა, თუ დაიპყრა ეგრის-აფხაზეთის ხელისუფლება, მოიპოვა სუვერენული უფლება (პ. ინგოროყვა, ნ. ბერძენიშვილი, მ. ლორთქიფანიძე² და სხვა.).

ან სხვანაირად როგორ შეიძლება გაგებული იქნას „დაიპყრა აფხაზეთი და ეგრისი“, თუ არა ასე?! ... აბა, ლეონ II-ეს, რომელსაც მემკვიდრეობით ჰქონდა მიღებული „აფხაზეთის ერისთავობა,“ – როგორც ეს ნაჩვენებია მოხმობილ წყაროში, მისი იარაღით დაპყრობა მაინც რაში დასჭირდებოდა?! – რაც მთავარია, ეგრისი და აფხაზეთი პოლიტიკურად გაცილებით ადრე იყო გაერთიანებული (ლეონ I-ის დროს), ვიდრე ლეონ II-ე მოიპოვებდა ბიზანტიისაგან დამოუკიდებლობას და თავის თავს დასავლეთ საქართველოს („აფხაზთა“) მეფედ გამოაცხადებდა. იოვანე საბანისძის უტყუარი ცნობით, 781-782 წელს (თუ უფრო ადრე არა), მთელი დასავლეთ საქართველოს მინა-წყალი ნიკოფსიიდან ტრაპეზუნტამდე და ზღვიდან ლიხის ქედამდე, ლეონ I „აფხაზთა მთავრის“ ხელისუფლებაში იყო მოქცეული.³ ხოლო ლეონ II-ის „აფხაზთა“ მეფედ გამოცხადება და ამ სამეფოს დამოუკიდებლად პყრობა,

¹ „მატიანე ქართლისა“, ქართლის ცხოვრება, I, დასახ. გამოცემა, გვ. 251.

² პ. ინგოროყვა, დასახ. ნაშრ., გვ. 200-203; ნ. ბერძენიშვილი; საქართველოს ისტორიის საკითხები, VIII, მეორე. გამოცემა, გვ. 563-567; მ. ლორთქიფანიძე, აფხაზები და აფხაზეთი, დასახ. გამოცემა, გვ. 10-11.

³ იოვანე საბანისძე, ჰაბოს წამება, ქართული მწერლობა, დასახ. გამოცემა, გვ. 454.

მხოლოდ VIII ს-ის 90-იანი წლების ბოლოდან არის მოსალოდნელი (ს. ჯანაშია, პ. ინგოროყვა, ზ. ანჩაბაძე და სხვა¹).

ასე რომ, აბსურდია იმის მტკიცება, თითქოს „აფხაზთა მთავარმა“ დაიპყრო ეგრისი და გაუერთიანა ის თავის სამთავროს. მით უფრო იმის ფიქრი, რომ ლეონ II-ემ, თითქოს ხაზართა ძალები ბიზანტიის ბატონობისაგან გასათავისუფლებლად კი არ დაიხმარა, როგორც ეს აღნიშნული აქვს „მატიანე ქართლისას“, არამედ ის ლეონმა ეგრისის დასაპყრობად გამოიყენა.²

ჩვენი შეხედულებიდან გამომდინარე,³ ვერც იმ აზრს ვეთანხმებით ეგრის-„აფხაზეთის“ გაერთიანებაზე, რომელიც ჯუანშერის მონაცემებს ემყარება და მიიჩნევს, რომ ეგრისის და „აფხაზეთის“ პოლიტიკური გაერთიანება მოხდა ბუნებრივი გზით, ნებაყოფლობით, რომ ჯუანშერის მონაცემების თანახმად, „აფხაზთა მთავრის“ ლეგიტიმური უფლება დასავლეთ საქართველოზე, განხორციელდა მისი დანათესავებით ქართლის ერისმთავართა სახლთან. რომ ქართლისა და ეგრისის ერისთავთა უფლის სტეფანოზის ძე არჩილმა „აფხაზთა ერისთავ“ ლეონ I-ს ცოლად მისცა (VIII ს-ის 40-იანი წლის დასაწყისში) თავისი ძმისწული, მირის ასული გურანდუხტი, შეიწყალა თავის ვასალად და გადასცა ბიზანტიის კეისრისაგან მირისათვის გამოგზავნილი სამეფო გვირგვინი. ამდენად ლეონ I-ს და მის მემკვიდრე ლეონ II-ს ქართველი მემკვიდრე ქართლის ხელისუფალთა კანონიერ მემკვიდრედ სახავს.⁴ ასე რომ, ეგრის-აფხაზეთის პოლიტიკური გაერთიანება და

¹ ს. ჯანაშია, О времени и условиях возникновения Абхазского царства, შრომები, II, გვ. 333-341; პ. ინგოროყვა, დასახ. ნაშრ. გვ. 216; З. В. Анчабадзе, Из истории средневековой Абхазии, დასახ. გამოცემა, გვ. 116-121; მისივე, „აფხაზთა სამეფო“, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 2, თბ., 1977, გვ. 32.

² მ. გუნბა, დასავლეთ საქართველო და ბიზანტია, VI-VIII სს. სოხუმი, 1962, გვ. 204, 218-220.

³ დ. ლეთოდიანი, აფხაზ-აბაზგების განსახლება, მათი სახელის და ტოპონიმ „აფხაზეთი“-ს გავრცელება საქართველოში, მარიამ ლორთქიფანიძის 85 წლისთავისადმი მიძღვნილი საიუბილეო კრებული, დასახ. გამოცემა, გვ. 230.

⁴ ჯუანშერი, ქართლის ცხოვრება I, დასახ. გამოცემა, გვ. 239-241.

მასზე „აფხაზ“ ხელისუფალთა ლეგიტიმური უფლება იყო ბუნებრივი, დინასტიური უნიის შედეგი.¹ ნ. ბერძენიშვილის აზრით, ჯუანშერთან დაცულ ცნობაში, სადაც საუბარია, რომ „აფხაზეთის ერისთავი“, ბერძენთა მეფის მოხელე ეყმო ქართლის მეფეს, ან ის, რომ ეგრისს ბერძენთა კეისარი ქართლის მეფის სახელმწიფოდ თვლის (და ეს იმ დროს, როცა ქართლის მეფენი თვით არიან არაბთა მიერ უკიდურესად შევიწროვებული), – ვერ ქმნის რეალურ შთაბეჭდილებას. უნდა ვიფიქროთ, რომ ის ნაწილობრივ შეთხზულია.² თუმცა, ჯუანშერის მონათხრობი სტეფანოზის და მისი შვილების (მირის და არჩილის) დასავლეთ საქართველოში მოღვაწეობაზე და მათი სახელის მურვან ყრუს შემოსევასთან დაკავშირება არ არის უარსაყოფი.³ ნ. ბერძენიშვილის აზრით, ჯუანშერის ეს მონაცემები ნარმოადგენს თვალსაზრისს, რომელიც საქართველოს გაერთიანების იდეას ემსახურება,⁴ მაგრამ ეს იდეა ეფუძნება VII-VIII სს-ში არსებულ მყარ რეალურ-ისტორიულ საფუძვლებს. ამ დროისათვის მთელ საქართველოში საკმაოდ ღრმადაა ქართიზაციის პროცესი გავრცელებული, როგორც აღმოსავლეთ, ისე სამხრეთ და დასავლეთ საქართველოში. ადრე დასრულდა კახ-ჰერების და მესხებ-ჯავახების შერწყმა იბერ-ქართველებთან, – მოხდა მათი სრული ქართიზაცია. ეს პროცესი ადრე-დანვე მიმდინარეობდა ასევე დასავლეთ საქართველოში.⁵ VII-VIII სს-ში აღმოსავლურ-ქართული მოსახლეობა თავისი ეთნო-კულტურით, აქტიურად იკავავდა გზას დასავლეთ საქართველოში.

¹ პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, დასახ. გამოცემა, გვ. 200-201, 216-217; მ. ლორთქიფანიძე, აფხაზები და აფხაზეთი, დასახ. გამოცემა, გვ. 10-11; მისივე, ეგრის-აფხაზეთი, საქართველოს ისტორია, I, დასახ. გამოცემა, გვ. 212-215; გ. გასვიანი, აფხაზეთი (ძველი და ახალი აფხაზები), თბ., 1998, გვ. 33-34; ზ. პაპასქირი, აფხაზეთი საქართველოა, თბ., 1998, გვ. 114-120; მისივე, ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან, I, თბ., 2004, გვ. 44-47.

² ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, VIII, მეორე გამოცემა, გვ. 578.

³ იქვე.

⁴ იქვე, გვ. 578-579.

⁵ იქვე, გვ. 539.

ჯერ კიდევ VI ს-ში რიონის მარცხენა სანაპიროს დაუსახლებელი (პროკოპი კესარიელი) მიწა-წყლის ინტენსიური ათვისება დაიწყო აღმოსავლელ ქართველებმა, რაც კიდევ უფრო გაძლიერდა მათთან არაბების შემოსევებისა და იქ მათი გაბატონების შემდეგ. VII-VIII სს-ში აჭარა-ქობულეთი, გურია, მოხირისი (სამოქალაქო, ანუ ქუთაისის საერისთავო), არგვეთი, რაჭა-ლეჩხუმი ქართიზებულია.¹ აღმოსავლელი და დასავლელი ქართველების ერთმანეთთან შეკავშირება-გაერთიანებისაკენ სწრაფვას, ღრმა ფესვები გააჩნდა საუკუნეების სიღრმეში, მაგრამ ამ მისწრაფების რეალიზაციას ხელს უშლიდა, ძირითადად, საგარეო ფაქტორები: მაგ., თუ დასავლეთ საქართველო მოქცეული იყო აღმოსავლეთ რომის (ბიზანტიის) გავლენის სფეროში, აღმოსავლეთ საქართველო ჯერ ირანის, ხოლო შემდეგ არაბების სახელმწიფოზე იყო დაქვემდებარებული. რა თქმა უნდა, ასეთი ხელოვნურად შექმნილი ფაქტორები აფერხებდა და ზღუდავდა გაერთიანების ბუნებრივ პროცესს.

VII ს-ის დასაწყისიდან დასავლეთ საქართველოში ბერძნულ-ბიზანტიურ ენას და კულტურას შეუტია ქართულმა ენამ და კულტურამ, საგრძნობლადაც შეავიწროვა და შეუზღუდა მათ სამოქმედო არეალი. ეს კი მნიშვნელოვანწილად გაპირობებული იყო აღმოსავლურ ქართული ელემენტის ძალუმი შეღწევით დასავლეთ საქართველოში.² თუკი VII ს-ის ბიზანტიური ნოტაციების მონაცემებს გავითვალისწინებთ, რომლითაც ირკვევა, რომ დასავლეთ საქართველოში კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოზე დამოკიდებული ფაზისის სამიტროპოლიტოს 4 საეპისკოპოსო კათედრიდან სამი ზღვისპირასაა, ფასიდის სამიტროპოლიტოსთან ერთად და მხოლოდ ერთი როდოპოლისის (ვარდციხის) საეპისკოპოსო კათედრაა ლაზიკის ქვეყნის შიდა ტერიტორიაზე;³ მაშინ სავარაუდოა, რომ ვაკე-იმერეთი არგვეთიანად და რაჭა-ლეჩხუმიანად,

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, I, თბ., 1960, გვ. 428; 6. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 539, 579 და სხვაგან.

² დ. მუსხელიშვილი, საქართველო IV-VIII საუკუნეებში, გვ. 253.

³ ბასილი სოფონელი, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, გეორგიკა, ტ. IV, ნაკვ. II, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანიურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1952, გვ. 139-140.

მდ. რიონის მარჯვენა სანაპირო მდ. ტეხურის ხეობის ჩათვლით, VII ს-ში მოქცეული იყო მცხეთის კათალიკოსის იურისდიქციაში ქართული ენითა და მნიგნობრობით და აქედან გამომდინარე ყველა შედეგით.¹

როგორც ფიქრობენ (დ. მუსხელიშვილი, მ. ლორთქიფანიძე, ნ. ლომოური და სხვა²) ზოგადი ქართული კულტურის ნაკადი ამ დროისათვის, ისე როგორც საქართველოს სხვა მხარეებში, დასავლეთ საქართველოს უკიდურეს ჩრდილო-დასავლეთით „აფხაზეთში“-ც აღწევდა. ამის უტყუარ დასაბუთებადაა მიჩნეული VI-VIII სს-ში ქართული საეკლესიო არქიტექტურული ძეგლების ინტენსიური მშენებლობა „აფხაზეთში“:³ სამეკლესიანი ბაზილიკები: ძველი გაგრა, აბაათა VI ს., ამბარა - VIII-IX სს. „მცხეთის ჯვრის“ ტიპის - დრანდა VIII ს. და სხვა.⁴ ლოკალური თავისებურებანი, ისე როგორც ტაო-კლარჯეთის, ეგრისის, კახეთ-ჰერეთის, ქართლის, ხუროთმოძღვრულ ძეგლებს ახასიათებთ, ასევე შეიმჩნევა ეს თავისებურება „აფხაზეთის არქიტექტურულ“ ძეგლებშიც, მაგრამ არა ისეთი ხარისხითაც-კი, როგორც ეს ჩანს კახეთის, ეგრისის, თუ საქართველოს სხვა შიდა რეგიონების საეკლესიო არქიტექტურაში. ის ლოკალური თავისე-

¹ დ. მუსხელიშვილი, საქართველო IV-VIII სს-ში, გვ. 381.

² იქვე; მ. ლორთქიფანიძე, აფხაზები და აფხაზეთი, დასახ. გამოცემა, გვ. 16; ნ. ლომოური, ძირძველი ქართული მხარის - აფხაზეთის ისტორიისათვის, 2008, გვ. 75-76.

³ დ. მუსხელიშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 381.

⁴ Рчеулишвили Л. Д. Купольная архитектура VIII-X веков в Абхазии, Тб., 1988, გვ. 16; მისივე, Ещё раз об интерпретации архитектурных памятников как исторических документов, მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის... სერია №2, თბ., 1977, გვ. 205-211; მისივე, По поводу интерпретации архитектурных памятников как исторических документов, мაცნე, ისტორიის... სერია, №4, თბ., 1975, გვ. 181-189; В. Беридзе, Место памятников Тао-Кларджети в истории грузинской архитектуры, Тб., 1981, გვ. 132; მ. დიდებულიძე, ეკლესია ძველ გაგრაში, ძეგლის მეგობარი №45, თბ., 1977, გვ. 16-26, 67.

ბურება, რაც „აფხაზურ არქიტექტურას“ ახასიათებდა სხვა ქართული რეგიონების არქიტექტურისაგან განსხვავებით ისე, რომ მათთან შედარებით ის უფრო ემსგავსებოდა ბიზანტიურ საეკლესიო არქიტექტურას. ეგრეთწოდებული „აფხაზური არქიტექტურული სკოლა“ წარმოადგენს ზოგადი ქართული არქიტექტურის ორგანულ ნაწილს, მის ერთ-ერთ განშტოებას. ასეთივე სურათი ისახება II-VII სს-ის დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე (სოხუმში, ბიჭვინთაში, ნებელდაში და სხვა), მოპოვებული არქეოლოგიური მასალების ანალიზიდან.¹ IX ს-ის დამლევებიდან დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე (გუდაუთის რ-ნი მსიგხუას ეკლესიიდან) ჩნდება ეკლესიებზე ქართული ასომთავრული წარწერები.² მომდევნო ხანებში უფრო და უფრო მატულობს ქართული ეპიგრაფიკული წარწერები არქიტექტურულ ძეგლებზე დასავლეთ საქართველოში, – კონკრეტულად მის ჩრდილოდასავლეთით. „აფხაზეთის ეკლესიებში“ IX ს-ის დამლევებიდან ბერძნულის ნაცვლად ქრისტიანული ღვთისმსახურება ქართულ ენაზე სრულდება.³

VIII ს-დან დასავლეთ საქართველოს მთელ სივრცეში ქართული ქრისტიანული კულტურის და ენის გავრცელება-დამკვიდრება, ბერძნული ენისა და ბიზანტიური კულტურის საპირისპიროდ, დასავლელმა ქართველებმა: ლაზ-ეგერებმა, სვან-მისიმიანებმა, ზან-სანიგებმა (იგივე „აფხაზებმა“), ისე მიიღეს, როგორც საკუთარი, ღვიძლი, არა მარტო იმიტომ, რომ ისინი ერთნაირად

¹ ნ. ლომოური, დასახ. ნაშრ. გვ. 75-76 (იქვე, იხ. სათანადო ლიტერატურა). იხ. აგრეთვე, დ. ლეთოდიანი, აფხაზეთის, აფშილეთის და სანიგეთის ... დასახ. გამოცემა, გვ. 112-115, იქვე სათანადო ლიტერატურა.

² Бгажба Х. С., Из истории письменности в Абхазии, Тб., 1967, გვ. 13; ქართული წარწერების კორპუსი, II, დასავლეთ საქართველოს წარწერები, ნაკვ. I (IX-XIII სს.), შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ვ. სილოგავამ, თბ., 1980, გვ. 30-31; ლ. ახალაძე, ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლები აფხაზეთში IX-XVII სს-ში, დისერტაცია ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 1998, გვ. 95; მისივე, Эпиграфические памятники Абхазии, в кн. Разыскания по истории Абхазии|Грузия, Тб., 1999, გვ. 364.

³ Бгажба Х. С., დასახ. ნაშრ., გვ. 5.

თანაზიარი შემოქმედნი იყვნენ ზოგადი ქართული კულტურისა და სხვა ფასეულობებისა, არა მარტო იმიტომ, რომ ერთი დედის ღვიძლი შვილნი იყვნენ, არამედ იმიტომაც, რომ „საზოგადოებრივი განვითარების თვალსაზრისით ისინი ერთ საფეხურზე იდგნენ, – აღმავალი ფეოდალური ურთიერთობის საფუძველზე“.¹ ყოველივე ეს სულაც არ იყო იბერია-ქართლის პოლიტიკური ექსპანსიის შედეგი, ამ პერიოდში ამაზე ფიქრი ზედმეტია, ეს იყო ბუნებრივი პროცესი, რომელსაც ხელი გარკვეულმა ისტორიულმა რეალიებმაც შეუწყო.² VIII ს-ის დასაწყისიდან ბიზანტია უცილობელი მფლობელი იყო დასავლეთ საქართველოში. იქ, არაბების დრო და დრო შემოტევები, ვერ ცვლიდა რეალური ვითარების არსს, არაბები ძირითადად, მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოში ბატონობდნენ.³ ბიზანტიის ხელისუფლება ყოველნაირად ცდილობდა დასავლეთ საქართველოში მიმდინარე პროცესებისათვის ხელი შეეშალა და გაეთიშა ტომები ერთმანეთისაგან, მაგრამ მათი ეს მცდელობა უშედეგოდ დამთავრდა.⁴ როგორც ითქვა, VIII საუკუნეში დასავლეთ საქართველოს დიდი ნაწილი (აჭარა, საჯავახო – გურია, ვაკე-იმერეთი (იმერეთის საერისთავო), არგვეთი, რაჭა, ლეჩხუმი (რომელიც უკვე თაკვერად იწოდებოდა VII ს-ის დასწყისიდან), ქართიზებუღია. ამ მხრივ ქართული წყაროები, თუნდაც ნაგვიანევი ხანის (X-XVIII ს-ის), სარწმუნოდ გამოიყურებიან. აღნიშნულმა პროცესებმა უდიდესი როლი შეასრულა აღმოსავლელი და დასავლელი ქართველების (და არა მარტო ქართველების, არამედ სხვებისაც კი, თუკი ისინი არსებობდნენ იქ იმ დროს) შერწყმაში და ერთ ქართველ ეროვნებად ჩამოყალიბებაში. ამ პროცესმა, რომელიც საუკუნეების სიღრმიდან მომდინარეობდა, VIII ს-ში იმდენად მაღალ ხარისხს მიაღწია, რომ იქ

¹ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, VIII, მეორე გამოცემა, გვ. 598-599.

² ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 600; დ. მუსხელიშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 578-579.

³ დ. მუსხელიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 578-579.

⁴ ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 600.

იმ დროს შექმნა რეალური პირობები, მხოლოდ და მხოლოდ ქართული სახელმწიფოებრიობის ჩამოყალიბება-არსებობისათვის.

ასეთ ვითარებაში განხორციელდა ეგრის-„აფხაზეთის“ გაერთიანებული სახელმწიფოს შექმნა „აფხაზეთის“ სახელით. ნიშანდობლივია, რომ „აფხაზეთის მთავარმა“ ლეონ II-მ, როცა ბიზანტიისაგან დამოუკიდებლობა მოიპოვა და თავის თავს „აფხაზთა მეფე“ უწოდა, „აფხაზეთის საერისთავოს“ ცენტრი ანაკოფია (ახალი ათონი), ან ეგრისის პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული ცენტრი არქეოპოლისი (ციხე-გოჯი), კი არ გამოაცხადა „აფხაზთა სამეფოს“ (მთელი დასავლეთ საქართველოს გაერთიანების) სატახტო ქალაქად, არამედ იმერეთის საერისთავოს ადმინისტრაციული ცენტრი, უძველესი ქართული ქალაქი ქუთაისი აქცია დედაქალაქად.

როგორც ზემოთ მითითებული, „მატიანე ქართლის“ ცნობიდან ჩანს,² მას ძალზე ლაკონურად აქვს გადმოცემული დასავლეთ საქართველოს ბიზანტიისაგან დამოუკიდებლობის მოპოვება. აქედან გამომდინარე, ბუნებრივია, რომ ქართულ მატიანეში ვერ აისახა ის მთავარი ფაქტორები, რომელზედაც ნაწილობრივ იყო ზემოთაც საუბარი და რომლის საფუძველზე მოხდა ბიზანტიისაგან დასავლეთ საქართველოს განთავისუფლება. ვფიქრობთ, „აფხაზთა სამეფოს“ შექმნის, მისი დამოუკიდებლობის იდეის ჩამოყალიბების და განხორციელების საქმეში დიდი როლი შეასრულა დასავლეთ საქართველოს ფეოდალურმა არისტოკრატებმა (დიდებულობამ), რომელიც დასაყრდენი ძალა უნდა ყოფილიყო ლეონ II-ისათვის. რაც მთავარია, დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობას, რომელსაც სამ-საუკუნოვანი ტრადიცია-გამოცდილება მაინც გააჩნდა ბიზანტიის წინააღმდეგ ბრძოლაში, გადამწყვეტი როლი უნდა შეესრულებინა ამ საქმეში. მატიანის გადმოცემა, თითქოს ლეონ II-მ, მხოლოდ ხაზართა სამხედრო დახმარებით შეძლო დასავლეთ საქართველოს განთავისუფლება, სრულ სიმართლეს ვერ ასახავს. ხაზართა სამხედრო დახმარება შეიძლე-

¹ ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 604-605.

² „მატიანე ქართლისა“, ქართლის ცხოვრება, ტ. I, დასახ. გამოცემა, გვ. 251.

ბა ერთჯერადი ყოფილიყო, შესაძლოა ლეონ II-სათვის ხაზარებს რამდენიმე ბრძოლაშიც გაეწიათ დახმარება, მაგრამ ქვეყნის და მოუკიდებლობის მოპოვებისა და მისი შენარჩუნებისათვის მუდმივი ძალები იყო საჭირო, და ეს ძალა ვინ უნდა ყოფილიყო იმ დროს, თუ არა ადგილობრივი მოსახლეობა და მისი წარმმართველი ფეოდალური არისტოკრატია?! – ნიშანდობლივია, რომ X ს-ის 70-იან წლებში, როცა დასავლეთ საქართველში თეოდოს უსინათლოს მეფობის (975-978 წწ.) უამს პოლიტიკური კრიზისი შეიქმნა, „იხილეს რა წარჩინებულთა მის ქვეყნისათა იყვნეს ყოველნი ერთობით მწუხარებასა შინა დიდსა“.¹ „აფხაზეთის სამეფოში“ გაერთიანებული ქართლის საერისთავოს ერისთავი იოანე მარუშის ძის მეთავეობით, „ყოველთა დიდებულთა, ერისთავთა და აზნაურთა აფხაზეთისა და ქართლისათა გამოითხოვეს ბაგრატ მეფედ დავით კუროპალატისაგან“² და ამით, სხვა ღონისძიებებთან ერთად, დააღწიეს თავი დასავლეთ საქართველოში შექმნილ რთულ პოლიტიკურ ვითარებას.

ზოგადი ქართული კულტურისა და სხვა ფასეულობების ხანგრძლივი და სიღრმისეული შეღწევის ბუნებრივი შედეგი უნდა ყოფილიყო ის, რომ ბიზანტიის დიდმოხელე არქონტები („აფხაზთა ერისთავები“), ბიზანტიიდან რადიკალურად იცვლიან კულტურულ და პოლიტიკურ ორიენტაციას ზოგადქართული პოლიტიკისა და კულტურისაკენ.³ სწორედ ეს უნდა ყოფილიყო ერთ-ერთი მთავარი დამსახურება, შექმნილ ვითარებაში, დასავლურ ქართული ფეოდალური არისტოკრატისა და „აფხაზთა ერისთავების“, ბიზანტიისაგან დამოუკიდებლობის იდეის მომზადებასა და განხორციელებაში⁴. ასეთ ვითარებაში იშვა ლიხს იქით

¹ მათიანე ქართლისა, გვ. 275.

² იქვე.

³ დ. მუსხელიშვილი, საქართველო IV-VIII საუკუნეებში, დასახ. გამოცემა, გვ. 381.

⁴ შუად. შ. გლოველი, „აფხაზთა სამეფო“ და სენიორალური სისტემა, კრ. საისტორიო შტუდიები, IV, თბ., 2003, გვ. 3-10; აგრეთვე, შ. გლოველი, ნ. გურგენიძე, ქართველი პოლიტიკოსთა ბრძოლა საქართველოს გაერთიანებისათვის და „აფხაზთა სამეფო“, იქვე, გვ. 19-48.

ქართული ფეოდალური სახელმწიფო „აფხაზთა დინასტიის“ მეთაურობით, ქართლის სამხედრო-პოლიტიკური დახმარების გარეშე.

რაც შეეხება ეგრისის და აფხაზეთის პოლიტიკური გაერთიანების საკითხს, ჩვენი აზრით, ეგრისის და „აფხაზეთის“ საერისთავოების პოლიტიკური გაერთიანება მოხდა მხოლოდ და მხოლოდ ბიზანტიის ხელისუფლების ნებით.¹ საქმე ისაა, როგორც ზემოთ ითქვა, რომ ბიზანტიის იმპერია, თავისი სახელმწიფოებრივი ინტერესებიდან გამომდინარე, VI ს-ის 20-იანი წლებიდან მოყოლებული, აგრესიულ პოლიტიკას აწარმოებდა ეგრისის სამეფოს მიმართ, მისი საბოლოო დაპყრობის მიზნით. აღნიშნული დროიდან ბიზანტიის ხელისუფლებამ ეგრისში თავისი ჯარები შემოიყვანა და ეგრისის სტრატეგიული მნიშვნელობის ციხე-სიმაგრეებში ჩააყენა. პეტრა-ციხისძირში თავისი მოხელე – სტრატეგოსი დასვა, რომელიც კონტროლს აწარმოებდა მთელ ეგრისზე, ერეოდა მეფის საქმიანობაში, დაამყარა მონოპოლია ეგრისის საგარეო ვაჭრობაზე და სხვა. ბიზანტიის პოლიტიკით შენუხებული და შეურაცხყოფილი ეგრისელები ბიზანტიელებს გადაუდგნენ, მათმა მეფემ გუბაზ II-მ 542 წელს ირანელთა ჯარები შემოიყვანა ბიზანტიელების წინააღმდეგ. ასე დაიწყო ეგრისში ბიზანტია-ირანს შორის 20-წლიანი ომი („დიდომიანობა“), რომელმაც დამანგრეველი შედეგები მოუტანა ეგრისელ მოსახლეობას.² ბიზანტიამ ჯერ VI ს-ის 50-იანი წლებიდან, ეგრისის სამეფოს საბოლოოდ ჩამოართვა ბიჭვინთის ჩრდილო-დასავლეთი ტერიტორია (ძირითადად სანიგებით დასახლებული) მდ. აქეუნტა-შახემდე და ის თვითონ შეიერთა, ხოლო VII ს-ის დასაწყისში, ბიზანტიის ხელისუფლებამ წაართვა ეგრისის სამეფოს მდ. კლისურა-კელასურის ჩრდილო-დასავლეთი, ვიდრე მდ. აქეუნტა-შახემდე, თავის სამფლობელოდ გამოაცხადა და უწოდა

¹ დ. ლეთოდანი, აფხაზ-აბაზგების განსახლება, მათი სახელის და ტოპონიმ „აფხაზეთის“ გავრცელება საქართველოში, დასახ. კრებული, გვ. 228-231.

² დ. ლეთოდანი, აფხაზ-აბაზგების განსახლება, ..., გვ. 224-225.

„აფხაზეთი“.¹ VII ს-ის მეორე ნახევარში,² ზოგი მეცნიერის აზრით, VII ს-ის დასაწყისში,³ ბიზანტიამ ეგრისის მეფის სტატუსი პატრიკოსის ტიტულამდე დაამცრო. ამას იმით ხსნიან, რომ ჰერაკლე კეისრის დროს მართლმადიდებლურ-ქრისტიანულ სამყაროში, ერთადერთ უზენაეს ხელისუფლად კეისარი მიაჩნდათ, ხოლო მასზე დამოკიდებული სახელმწიფოები მისი ვასალი და ქვეშევრდომი იყო.⁴ ასეა თუ ისე, ის ფაქტი, რომ ეგრისის მმართველი პატრიკოსია და არა მეფე, უტყუარი წყაროთი დასტურდება VII ს-ის 60-იანი წლებისათვის.⁵ VII ს-ის ბოლოს (697 წ.) ბიზანტიის დიდმპყრობელური პოლიტიკისაგან შევიწროებული ეგრისის პატრიკოსი სერგი ბარნუკის ძე აუჯანყდა ბიზანტიელებს და მათ წინააღმდეგ არაბები შემოიყვანა ეგრისში და ზოგიერთ ციხე-სიმაგრეში ჩააყენა კიდეც მათი ჯარები.⁶ მართალია ეგრისში არაბებმა ფეხი ვერ მოიკიდეს ისე, როგორც ეს აღმოსავლეთ საქართველში მოახერხეს; ვერც მისი გეოპოლიტიკა გამოიყენეს ბიზანტიელების წინააღმდეგ, მაგრამ, აღნიშნული აქტი საკმარისი აღმოჩნდა ბიზანტიის ხელისუფლებისათვის, რომ ეგრისში ადგილობრივი მმართველობა გაეუქმებინა და ეგრისი მათი უმეშვეო მმართველობისათვის დაექვემდებარებინა. მართლაც, სერგი ბარნუკის ძის შემდეგ ეგრისს მმართველად ადგილობრივი დი-

¹ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, VIII, მეორე გამოცემა, გვ. 577.

² ნ. ასათიანი, საქართველოს ისტორია (სახელმძღვანელო) უძველესი დროიდან XIX ს-მდე, თბ., 1999, გვ. 105; დ. მუსხელიშვილი, საქართველო IV-VIII სს-ში, დასახ. გამოცემა, გვ. 307; ნ. ლომოური, ძირძველი ქართული მხარის – აფხაზეთის ისტორიისათვის, დასახ. გამოცემა, გვ. 68.

³ ს. ჯანაშია, ფეოდალური რევოლუცია საქართველოში, შრომები, I, გვ. 88-89; ნ. შოშიაშვილი საქართველო VI ს-ის ბოლოს – VII ს-ის დასაწყისში, საქართველოს ისტორია, I (სახელმძღვანელო), თბ., 2006, გვ. 164-165.

⁴ ნ. შოშიაშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 164-165.

⁵ თეოდოს განგრელი, გეორგიკა, ტ. IV, ნაკვ. I, დასახ. გამოცემა, გვ. 47-50.

⁶ თეოფანე უამთააღმწერელი, გეორგიკა, IV, ნაკვ. I, დასახ. გამოცემა, გვ. 105.

ნასტი აღარ ჰყოლია.¹ გამოდის, რომ ბიზანტიამ თავის სანადელს მიაღწია და ეგრისი ისე დაიპყრო, როგორც VII ს-ის დასაწყისში ტერიტორია მდ. კლისურა-კელასურიდან მდ. აქეუნტა-შახემდე („აფხაზეთის საერისთავოდ“ წოდებული მხარე). წყაროების მონაცემების საფუძველზე მიაჩნიათ, რომ ბიზანტიის ხელისუფლებას VIII ს-ის 30-იან წლებში, ეგრისის მმართველად (პატრიკიოზად) დაუნიშნავთ ქართლის ერისთავი სტეფანოზი.² ატენის სიონის ფრესკული წარწერით სტეფანოზი „ქართველთა და მეგრელთა ერისთავთერისთავთა უფალია“, რომელიც 739 წელს გარდაცვლილა.³ ჯუანშერის ცნობით, ამავე პერიოდში (VIII ს-ის 30-იან წლებში) ეგრისში მოღვაწეობდა ქართლიდან არაბებისაგან დევნილი ქართლის ერისთავი სტეფანოზი თავის შვილებთან (მირთან და არჩილთან) ერთად, რომელთაც ბრძოლები გადაუხდიათ დასავლეთ საქართველოში შეჭრილ მურვან ყრუსთან. ეგრისში სტეფანოზის გარდაცვალების (739 წ.) შემდეგ ბიზანტიის კეისარი ლეონ III ისავრიელი ორ სამეფო გვირგვინს უგზავნის მირს და არჩილს, როგორც სტეფანოზის მემკვიდრეებს და გარკვეულ დირექტივებს აძლევს, აგრეთვე, „აფხაზეთის ერისთავს“ ლეონ I-ს. სტეფანოზის უფროსი ძე მირი მალე გარდაიცვალა, ანაკოფიასთან (ახალ ათონთან) არაბების წინააღმდეგ ბრძოლაში მიღებული ჭრილობების გამო. მირის მემკვიდრეობაც არჩილზე გადავიდა, მირს საუხუცესოდ ჰქონდა მიღებული ეგრისი, რომელიც განუყოფლად გადაეცა არჩილს.⁴

ატენის სიონის ფრესკული წარწერის და ჯუანშერის მონაცემების ურთიერთშეჯერების საფუძველზე უცილობლად მიაჩნიათ, რომ ატენის სიონის წარწერის „ქართველთა და მეგრელთა ერი-

¹ ს. ჯანაშია, ფეოდალური რევოლუცია საქართველოში, შრომები, I, დასახ. გამოცემა, გვ. 89.

² ა. ბოგვერაძე, ქართლის პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება IV-VIII სს-ში, თბ., 1979, გვ. 98-99; დ. მუსხელიშვილი, საქართველო IV-VIII სს-ში, დასახ. გამოცემა, გვ. 366-368.

³ გ. აბრამიშვილი, სტეფანოზ მამფალის ფრესკული წარწერა ატენის სიონში, თბ., 1977, გვ. 35-36, 44.

⁴ ჯუანშერი, ქართლის ცხოვრება, ტ. I, დასახ. გამოცემა, გვ. 239, 241.

სთავთერისთავთა უფალი“ სტეფანოზი და ჯუანშერთან დასახელებული სტეფანოზი ერთი და იგივე პიროვნებაა,¹ მაგრამ სტეფანოზი ადარნასეს ძე (როგორც ამას შეცდომით აღნიშნავს ჯუანშერი),² არამედ სტეფანოზი ნერსე დიდის ძე.³

არაბული წყაროების (ალ-ტაბარის და ალ-ბალამის) ცნობით 730-731 წწ-ში ქართლის გამგებლის („მალიქის“) ინიციატივით აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში მოეწყო ხაზარების ძლიერი ლაშქრობა არაბების წინააღმდეგ. გადამწყვეტი ბრძოლა ქ. არდებილთან გაიმართა, სადაც ხაზარებმა ბრწყინვალე გამარჯვება მოიპოვეს.⁴ ამ ბრძოლაში დაიღუპა არაბთა გამორჩენილი სარდალი ჯარაჰ იბნ-აბდალლაჰი. ხაზარების სარდალს სასარგებლო რჩევა-დარიგებებს აძლევდა ქართლის ერისთავი („მალიქი“), რომელმაც დიდი წვლილი შეიტანა ხაზარების გამარჯვებაში.⁵ სამწუხაროდ, არაბი ავტორები არ თუ ვერ ასახელებენ ქართლის ხელისუფალის („მალიქის“) სახელს. როგორც სამართლიანად აღნიშნავენ, ქართლის ეს „მალიქი“ უნდა იყოს ატენის ფრესკული წარწერის „ქართველთა და მეგრელთა ერისთავთერისთავთა უფალი“ და ჯუანშერის ცნობაში დასახელებული ეგრისში მურვან ყრუს შესვლამდე მოღვაწე ქართლის ერისთავი სტეფანოზი.⁶ სწორედ, სტეფანოზისთანა გამორჩეული პიროვნება აწყობდა ბიზანტიის ხელისუფლებას ამიერკავკასიაში, თავისი პოლიტიკური და სამხ-

¹ ა. ბოგვერაძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 98, 101; დ. მუსხელიშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 367-368.

² ჯუანშერი, დასახ. გამოცემა, გვ. 228.

³ დ. მუსხელიშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 366, 369.

⁴ ბ. სილაგაძე, არაბთა ბატონობა საქართველოში (არაბული წყაროების მიხედვით), თბ., 1991, გვ. 87, 95; М. И. Артамонов, История Хазар, Л., 1962, გვ. 213.

⁵ ბ. სილაგაძე, არაბთა ბატონობა საქართველოში, დასახ. გამოცემა, გვ. 85.

⁶ დ. მუსხელიშვილი, საქართველო IV-VIII სს-ში, გვ. 366-367; ა. ბოგვერაძე, ქართლის პოლიტიკური და ..., გვ. 99-100; მისივე, Раннефеодальные Грузинские государства, Очерки истории Грузии, т. II, Тб., 1988, გვ. 177; შდრ. გ. აბრამიშვილი, სტეფანოზ მამფალის ფრესკული..., გვ. 35-36; ბ. სილაგაძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 87.

ედრო მიზნების განსახორციელებლად. მართებულად მიაჩნიათ, რომ ბიზანტიის იმპერატორმა ლეონ III (717-741) ისავრიელმა ეგრისის მმართველობა სტეფანოზს ჩააბარა და პატრიკონის ტიტულიც მას მიანიჭა. ამ ტიტულითაა ცნობილი ეგრისის უკანასკნელი ადგილობრივი მმართველი დინასტი. ჯუანშერის მიერ ხაზგასმით იმის აღნიშვნა, რომ სტეფანოზის მემკვიდრეებს: მირს და არჩილს გადასცა სტეფანოზის გარდაცვალების (739 წ.) შემდეგ ბიზანტიის იმპერატორმა ეგრისის ხელისუფლება, და ატენის სიონის ფრესკულ წარწერაში დადგენილი სტეფანოზის ნოდებულება, ეჭვის გარეშე იძლევა იმის საფუძველს ვიფიქროთ, რომ ბიზანტიის კეისარმა ქართლის ერისთავს სტეფანოზ ნერსე დიდის ძეს ეგრისის ხელისუფლება, შესაძლოა ჯარაპთან ბრძოლის გამართვამდეც (730 წ-დე) კი გადასცა.¹ ბიზანტიის ხელისუფლება, ქართლის ერისთავის – სტეფანოზის გახელისუფლებით საიმედო მოკავშირეს შეიძენდა არაბების წინააღმდეგ. გარდა ამისა ეგრისში სტეფანოზის გაერისთავება (თუ პატრიკიოსად დასმა) მისაღები კანდიდატურა იქნებოდა ეგრისელი მოსახლეობისათვის, რომელნიც უკმაყოფილონი იქნებოდნენ ეგრისში ადგილობრივი დინასტიური მმართველობის გაუქმებით. ამით ბიზანტიელები ადგილობრივი მოსახლეობის უკმაყოფილებასაც შეანელებდნენ და ეგრისთან ერთად ქართლსაც მოიტყვევდნენ თავისი გავლენის სფეროში. ვფიქრობთ, ასეთი მიზნები ამოძრავებდა ბიზანტიის საიმპერიო კარს, როცა ის ეგრისის ხელისუფლებას უთავსებდა ქართლის ერისთავ სტეფანოზს.

სტეფანოზის და მირის გარდაცვალების შემდეგ, როგორც ერთადერთმა მამაკაცმა მემკვიდრემ, ქართლ-კახეთის და ეგრისის სახელისუფლო მემკვიდრეობა არჩილმა ჩაიბარა. მან სამეფო გვირგვინი ბიზანტიის კეისრისაგან, როგორც აღინიშნა, თავისი ძმა მირთან ერთად, ჯერ კიდევ მირის სიცოცხლეში მიიღო. ჯუანშერის ცნობით, არჩილმა ეგრისში 12 წელი დაჰყო.² შემდეგ არჩილი ჯერ ქართლში გადადის, ხოლო შემდეგ კახეთში მკვიდრდება და მისი სახელისუფლო მოღვაწეობა მხოლოდ კახეთ-

¹ ა. ბოგვერაძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 99-100. იხ. შენიშვნა.

² ჯუანშერი, ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 243.

პერეთით შემოიფარგლა. მან არა მარტო ეგრისი, არამედ ქართლიც დათმო.¹ მართალია, არჩილის მონამებრივი აღსრულების შემდეგ, მისი უფროსი ძე იოანე დედით და ორი დით ეგრისში გადადის,² მაგრამ მისი იქ მოღვაწეობის შესახებ არავითარი ინფორმაცია არ გაგვაჩნია. ასე რომ, ის პერსპექტივები, რაც ბიზანტიის საიმპერიო კარს ესახებოდა ქართლისა და ეგრისის ხელისუფლების გაერთიანებით, არჩილის კახთ-პერეთში დამკვიდრების შემდეგ ჩაეშალა. ბუნებრივია, ყოველივე ამის შემდეგ, ბიზანტიის ხელისუფლება შეცვლიდა თავის პოლიტიკას ეგრისისადმი დამოკიდებულებაში.

ვფიქრობთ (თუ უფრო ადრე არა, VIII ს-ის 70-იანი წლებიდან მაინც), კეისრის მთავრობამ, მასზე უმეშვეოდ დაქვემდებარებული, ეგრისი და „აფხაზეთი“ პოლიტიკურად გააერთიანა, უწოდა მას „აფხაზეთი“ და მისი ხელისუფლება ჩააბარა თავის მოხელეს „აფხაზეთის არქონტს“ („კეისრის ერისთავს“) ლეონ I-ს. იოვანე საბანისძის სანდო ცნობით, დანამდვილებით არის ცნობილი, რომ 781-782 წწ-ში მთელ დასავლეთ საქართველოს ნიკოფსიიდან ტრაპეზუნტამდე, ზღვიდან ლიხის ქედამდე „აფხაზეთი“ ეწოდებოდა, ხელისუფალს „აფხაზთა მთავარი“, ხოლო მკვიდრ მოსახლეობას „აფხაზი“.³ მთელი ამ სახელმწიფოს („აფხაზეთის სამთავროს“) მინა-წყალი იონთა მეფის (ბიზანტიის კეისრის) საბრძანებელია, მისი სამფლობელოა.⁴ ამ ფაქტს „მეფე ქართლისა არჩილის“ ავტორის ერთი ცნობაც ადასტურებს, სადაც არჩილი არაბ ამირა ჭიჭანუმ ასიმს უხსნის, რომ ის სამეფო განძი, რომელსაც ის ითხოვს მისგან დაფლული იყო ციხე-გოჯსა და ქუთაისში,⁵ რომ-

¹ დ. მუსხელიშვილი, ციხე-ქალაქი უჯარმა, თბ., 1966, გვ. 95. ა. ბოგვერ-აძე, ქართლის პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება... გვ. 103; მ. ლორთქიფანიძე, ეგრის-აფხაზეთის სამეფოს წარმოქმნა, საქართველოს ისტორია, I, დასახ. გამოცემა, გვ. 213.

² მატიანე ქართლისა, ქართლის ცხოვრება, ტ. I, დასახ. გამოცემა, გვ. 249.

³ იოვანე საბანისძე, ჰაბოს წამება, ქართული მწერლობა, I, დასახ. გამოცემა, გვ. 454.

⁴ იქვე.

⁵ ჯუანშერი, ქართლის ცხოვრება, I, დასახ. გამოცემა, გვ. 236.

ლებიც ახლა ბერძნების საკუთრებას წარმოადგენს („... ხოლო მამამან ჩემმან და ძმამან დასხნეს ყოველი საგანძურნი ციხესა მასსა სადათ - იგი შეიქცა ყრუ ამირა და ან აქუს იგი ბერძენთა“¹). თუ აქ მითითებულ მონაცემებს დავუმატებთ ზემოთ მოხმობილ ფაქტობრივ მასალას, გამოდის, რომ ბიზანტიამ ხანგრძლივი პოლიტიკური და სამხედრო ზეგავლენის შემდეგ ეგრისში (VIII ს-ის დასაწყისიდან), ხოლო „აფხაზეთის საერისთავოში“ გაცილებით უფრო ადრე (VI ს-ის 50-იანი წლებიდან) დაამყარა თავისი უმემკვიდრე მფლობელობა, VIII ს-ის მეორე ნახევარში კი გააერთიანა ეს საერისთავოები თავის მოხელე „აფხაზთა არქონტის“ ხელისუფლების ქვეშ და უწოდა „აფხაზეთი“. არ გამოირიცხება ისიც, რომ დასავლეთ საქართველოს „აფხაზეთი“ ეწოდა იმის გამოც, რომ „აფხაზეთის დინასტიის“ ხელისუფლების ქვეშ იყო ეს სახელმწიფო გაერთიანებული, რომლის ადმინისტრაციულ ცენტრსაც წარმოადგენდა „აფხაზთა საარქონტოს“ ციხე-ქალაქი ანაკოფია (ახალი ათონი), საიდანაც ალბათ, პირველ ხანებში, იმართებოდა ეს გაერთიანება. ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, არ არსებობს არანაირი საფუძველი ვიფიქროთ, რომ „აფხაზეთმა“ დაიპყრო ეგრისი, ან ეგრისი და „აფხაზეთი“ გაერთიანდა ნებაცყოფლობით, დინასტიური ქორწინების ნიადაგზე. ბუნებრივი და ნებაცყოფლობითი იყო მთელი დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის ეთნო-კულტურული გაერთიანება, ზოგად ქართულ ეთნო-კულტურულ სამყაროში. ამ ბუნებრივი პროცესის შედეგი იყო ერთიანი ქართული ფედალური ეროვნების ჩამოყალიბება. ეგრისის და „აფხაზეთის“ პოლიტიკური გაერთიანება კი იყო ბიზანტიის ხელისუფლების ნება.

„აფხაზეთის“ სახელისუფლო დინასტიის ვინაობა-წარმომავლობაზე აზრთა სხვადასხვაობა არსებობს. მეცნიერების ნაწილი „ლეონიდების დინასტიას“ აფხაზურ-აფსუურ წარმომავლობისად

¹ ლეონტი მროველი, მეფე ქართლისა არჩილი. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 247.

მიიჩნევს.¹ მეორე წყება მეცნიერებისა ბერძნულ,² ხოლო მესამე ნაწილი მეცნიერებისა ქართულ წარმოშობისად თვლის მათ. ვიდანვე ხაზგასმით უნდა ითქვას, რომ მხოლოდ იმ მოსაზრებას გააჩნია წყაროთმცოდნეობითი ბაზა, რომელსაც „აფხაზთა“ სახელისუფლო დინასტია ბერძნულ-ბიზანტიურ წარმომავლობისად მიაჩნია. როგორც არაერთხელ გვაქვს მითითებული,⁴ მე-11 მე-12 სს-ის მიჯნის ბიზანტიელი ავტორი იოანე ზონარა პირდაპირ აღნიშნავს, რომ „ამიერიდან (იუსტინიანე I-დან მოყოლებული, დ. ლ.) აბაზგების არცერთი მმართველი ადგილობრივად არ ინიშნებოდა, იქ რომაელთა მეფეები გზავნიდნენ არქონტებს და უკანასკნელნიც მეფეთა კარნახით მართავდნენ (სახელმწიფო) საქმეებს“.⁵ მართლაც, პროკოპი კესარიელი, როცა აფხაზ-აბაზგების 550 წლის აჯანყებაზე საუბრობს, წერს, რომ მიუხედავად მედგარი წინააღმდეგობისა ბიზანტიელებმა აბაზგები დაამარცხეს და განადგურების პირას მიიყვანეს. აბაზგების მთავარმა ოფსიტემ მცირე ამალით გაქცევა მოახერხა და თავი ჰუნებს შეაფარა. მისი ცოლ-შვილი და ვინც ცოცხალი გადარჩა, ბიზანტელებმა ტყვედ აიყვანეს.⁶ ამის შემდეგ „აფხაზეთად“ წოდებულ მხარეში აღარ ჩანს ადგილობრივი სახელის მატარებელი მმართველები. სწორედ, ამ დროიდან უნდა ფიქრობდეს იოანე ზონარა „აფხაზეთ“-ში ბიზანტიიდან გამოგზავნილი არქონტების დანიშვნას. იოანე ზონარას ზემოთმოხმობილ ცნობასთან სრულ თანხმობაში მოდის ქართული წყაროების მონაცემები, რომლე-

¹ З. В. Анчабадзе, Из истории средневековой Абхазии... გვ. 76-79; Ш. Д. Инал-ипа, Вопросы... გვ. 407; Л. И. Лавров, Историко-этнографические очерки Кавказа, Л., 1978, გვ. 44 და სხვა.

² П. Уварова, Христианские памятники Кавказа. «Материалы археологии Кавказа», IV, 1894, გვ. 8; Д. Гулия, История Абхазии, т. I, Тиф., 1925, გვ. 208 და სხვა.

³ В. В. Латишев, К истории христианства Кавказа, 1911, გვ. 10-11; პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, დასახ. გამოცემა, გვ. 192.

⁴ დ. ლეთოდინი, აფხაზეთის, აფშილეთის და სანიგეთის ..., გვ. 157; მისივე, აფხაზ-აბაზგების განსახლება ..., გვ. 126.

⁵ იოანე ზონარა, გეორგიკა, VI, დასახ. გამოცემა, გვ. 230.

⁶ პროკოპი კესარიელი, გეორგიკა, II, დასახ. გამოცემა, გვ. 157-158, 161.

ბიც არაორაზროვნად უთითებენ ბიზანტიის (ბერძენთა) კეისრის მიერ „აფხაზეთში“ ბიზანტიიდან თავის მოხელე-არქონტის (ქართულად ერისთავის) დასმას ცვლილებით და არა მემკვიდრეობით. ვახუშტი ბაგრატიონის გადმოცემით „... მიულო ერეკლეოს კეისარმან კუალად ეგრისის მდინარის იქითი და დასუეს ბერძენთა ერისთავი თვსი ანაკოფიას და უნოდეს აფხაზთა ერისთავად“.¹ ისიც უნდა დაუმატოთ, რომ ჯუანშერი „აფხაზეთის“ მმართველს „კეისრის ერისთავს“,² ხოლო ვახუშტი — „ბერძენთა ერისთავს“ უწოდებს.³ აღსანიშნავია, რომ VII ს-მდე ადგილობრივი დინასტიების სახელები, მკვეთრად განსხვავდება VII ს-დან ანაკოფიაში მსხდომ არქონტების, ხოლო შემდეგ „აფხაზთა მეფეების“ სახელებისაგან, რომლებიც ძირითადად ბიზანტიური დინასტიების სახელების იდენტურია: ლეონ, თეოდოსი, კონსტანტი, დემეტრე და სხვა.⁴ შეად. ადგილობრივი დინასტიების სახელებს: ოფსიტე, სკეპარნა, ევფრატა, რისმაგა, სპადაგა და სხვა. ბოლოს და ბოლოს, საკითხის ობიექტურად წარმოჩენისათვის, უცილობლად გასათვალისწინებელია ის ფაქტიც, რომ, ქართული წყაროების მონაცემებით, მდ. კლისურა-კელასურის (ზოგი ავტორის მდ. ეგრისწყლის) ჩრდილო-დასავლეთი საბერძენეთია (ბიზანტიაა), მისი სამფლობელოა,⁵ რომელსაც მან „აფხაზეთი“ უწოდა.⁶

VIII ს-დან ვინც არ უნდა ყოფილიყვნენ წარმომავლობით „აფხაზთა მეფეები“, ისინი ეროვნული თვითშეგნებით, სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობით იყვნენ ქართველები, აქტიურად იღვწოდნენ ქართული ეროვნული სახელმწიფოებრიობის მშენებლობის, მისი

¹ ვახუშტი ბატონიშვილი, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, დასახ. გამოცემა, გვ. 781, 795.

² ჯუანშერი, ქართლის ცხოვრება, ტ. I, დასახ. გამოცემა, გვ. 235.

³ ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, გვ. 781, 795.

⁴ ექ. თაყაიშვილი, ისტორიული მასალები, „ძველი საქართველო“, ტ. II, განყოფილება III, თბ., 1911-1913, გვ. 28-52; დ. ბაქრაძე, ისტორია საქართველოსი უძველესი დროიდან XI ს-ის დასასრულამდე, ნაწ. I, ტფ., 1889, გვ. 273-274.

⁵ ლეონტი მროველი, ჯუანშერი, ქართლის ცხოვრება, ტ. I, დასახ. გამოცემა, გვ. 24, 146, 177 და სხვა.

⁶ ვახუშტი, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, გვ. 781, 795.

სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურულ-რელიგიური აღმასვლისათვის. შემდგომში ჰეგემონობდნენ, ქართველთა სამეფოსთან ერთად, საქართველოს გაერთიანებისათვის ბრძოლაში.¹ „აფხაზთა“ პირველმა მეფემ ლეონ II-მ ერთ-ერთი მთავარი რეფორმა, რაც მან თავის მოღვაწეობისას გაატარა, იყო დასავლეთ საქართველოს („აფხაზთა სამეფოს“) ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული მოწყობა. ვახუშტი ბატონიშვილის მონაცემებით, ლეონ II-მ „აფხაზთა სამეფო“ რვა საერისთავოდ დაყო. ესენი იყო: გურიის, ეგრისის (ცენტრით ბედი), რაჭა-ლეჩხუმის, ვაკე-იმერეთის (ცენტრით ქუთაისი), სვანეთის, არგვეთის (ცენტრით შორაპანი). დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე ვახუშტი ორ საერისთავოს ასახელებს: ცხუმისა და აფხაზეთის საერისთავოებს. „აფხაზთა საერისთავოს“ ვახუშტი ასე შემოსაზღვრავს „... დასუა აფხაზთა და მისცა აფხაზეთი, ჯიქეთი, ვიდრე ზღუამდე და ხაზართა მდინარემდე“.² ხოლო ცხუმის ადმინისტრაციულ ერთეულზე წერს: „დასუა ცხომს და მისცა ეგრის-იქითი ანაკოფია აღანიურთ“.³

როგორც ვახუშტი ბატონიშვილის მოწოდებული ინფორმაციიდან ირკვევა, საკუთრივ „აფხაზეთის საერისთავო“ ანაკოფიის (ახალი ათონის) ჩრდილო-დასავლეთით ივარაუდება, დაახლოებით იმ საზღვრებში, რომელშიაც ბიზანტიის ხელისუფლებამ პირველად (VI ს-ის 50-იანი წლებიდან) დააფუძნა სანიგეთის ტერიტორიაზე „აფხაზთა საარქონტო“⁴ (რა თქმა უნდა, შედარებით უფრო მცირე ტერიტორიაზე). ვახუშტი „აფხაზეთის საერისთავოს“ სამხრეთ-აღმოსავლეთ საზღვრად ასახელებს ანაკოფიის დასავლეთით მდებარე მცირე მთას. „... ხოლო საზღვარი აფხაზეთისა არს: აღმოსავლეთით ანაკოფიის დასავლეთით მცირე მთა,

¹ მ. ლორთქიფანიძე, ეგრის-აფხაზეთი, საქართველოს ისტორია, I, დასახ. გამოცემა, გვ. 209; ზ. პაპასქირი, ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის..., გვ. 51, 53.

² ვახუშტი ბატონიშვილი, ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 795.

³ იქვე.

⁴ დ. ლეთოდინი, აფხაზ-აბაზგების განსახლება..., დასახ. გამოცემა, გვ. 225-227.

კავკასიიდან ჩამოსული“.¹ ე. ი. თუ ამ მონაცემებს ვერნმუნგებით „აფხაზეთის“ სახელი, დაახლოებით, კვლავ დაუბრუნდა ძველი არეალის საზღვრებს, ვინრო გაგებით, ხოლო ფართო გაგებით ისევ მთელი დასავლეთი საქართველოს სახელად დარჩა, ვიდრე „იმერეთის“ სახელის დამკვიდრებამდე.

სწორედ „აფხაზთა მეფეების“ აქტიური მოღვაწეობით (IX-X სს-ში) „აფხაზთა სამეფოს“ ეკლესია საბოლოოდ გამოეყო კონსტანტინოპოლის ეკლესიას,² ხოლო შემდეგ გაუერთიანდა მცხეთის საპატრიარქოს. ქართული წყაროები „აფხაზთა მეფეებს“, როგორც ეს სამართლიანად არის შემჩნეული ისტორიოგრაფიაში, თვლიან როგორც ქართველ ხელისუფალთ, ისე როგორც ქართლელთა, კახთა, ჰერეთის თუ სხვა ქართველ დინასტიებს და არა როგორც დამპყრობლებს.³ „აფხაზთა მეფეები“ დასავლეთ საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე ახალ-ახალ საეკლესიო ცენტრებს, საეპისკოპოსო კათედრებს აარსებდნენ, რაც კიდევ უფრო მეტად უწყობდა ხელს ქართული ქრისტიანული კულტურისა და წიგნიერების სიღრმისეულ გაფართოებას „აფხაზთა სამეფოში“. ქართული ეკლესიები წარმოადგენდნენ არა მარტო რელიგიურ-კულტურულ, არამედ განათლების ცენტრებს, რომლებიც ხელს უწყობდნენ ბერძნული ენის საბოლოოდ აღმოფხვრას დასავლურ ქართული სინამდვილიდან და ქართული ენის საბოლოოდ იქ დამკვიდრებას.⁴ პ. ინგოროყვა „აფხაზთა მეფეების“ მიერ ბერძნული ეკლესიების ნაცვლად ქართული საეპისკოპოსოების დაარსებას,

¹ ვახუშტი ბატონიშვილი, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, გვ. 784.

² მ. ლორთქიფანიძე, აფხაზები და აფხაზეთი, გვ. 11; ვრცლად და სათანადო ლიტერატურით იხ. ზ. პაპასქირი, „აფხაზთა“ საკათალიკოსოს დაწესების ქრონოლოგიისათვის, საიუბილეო კრებული მიძღვნილი შოთა მესხიას დაბადების 90 წლისთავისადმი. ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის... დასახ. გამოცემა, გვ. 50.

³ ზ. პაპასქირი, ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის..., დასახ. გამოცემა, გვ. 50.

⁴ ნ. ბერძენიშვილი, სავაზირო ფეოდალურ საქართველოში, საქართველოს ისტორიის საკითხები, III, გვ. 47-56; მ. ლორთქიფანიძე, აფხაზები და აფხაზეთი, გვ. 17-19.

უნოდებდა „დიდ რეფორმას“ და დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის გაქართველების დასრულებას.¹

ერთი სიტყვით, „აფხაზთა სამეფო“ წარმოადგენდა კოლხეთის და ლაზიკის, ანუ ეგრისის უშუალო სამართალმემკვიდრეს, უფრო მაღალ ხარისხში აყვანილ ზოგად ქართულ სახელმწიფოს დასავლეთ საქართველოში. იქ ქართული ქრისტიანული კულტურისა და განათლების მტკიცედ დანერგვა, ქართული ეროვნული თვითშეგნების ამაღლება, მოწინავე აღმოსავლურ-ქართული სოციალ-ეკონომიკური წყობის დამკვიდრება, საფუძველთა-საფუძველი გახდა ჯერ ბიზანტიიდან „აფხაზთა სამეფოს“ დამოუკიდებლობის იდეის ჩამოყალიბებისა და განხორციელებისათვის, ხოლო შემდეგ დამოუკიდებლობის შენარჩუნებისა და სახელმწიფოებრიობის განმტკიცებაში. ეს იყო ის ენერგია, რომელმაც „აფხაზთა სამეფო“ აქცია ერთ-ერთ მთავარ ინიციატორად საქართველოს გაერთიანებისათვის ბრძოლაში.

3. „აფხაზეთი“ XI-XV სს-ში

საქართველოს გაერთიანების შემდეგ (XI ს-დან) „აფხაზეთი“-ს და „აფხაზი“-ს სახელის არეალი კიდევ უფრო გაფართოვდა და გაუთანაბრდა „საქართველოს“ და „ქართველის“ სახელს, მათ იდენტურ ტერმინებად იქცა.²

გაერთიანებული საქართველოს პირველი მეფე ბაგრატ III ბაგრატიონი, პირველად დასავლეთ საქართველოში, „აფხაზთა სამეფოს“ სატახტო ქალაქ ქუთაისში ეკურთხა „აფხაზთა მეფედ“

¹ პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, დასახ. გამოცემა, გვ. 244-247, 249.

² Абхазия и Абхазцы средневековых грузинских повествовательных источников, Груз. тексты на русский язык перевел, предисловием и примечаниями снабдил Г. А. Амичба, Тб., 1988.

(978 წელს), - ერთადერთი კანონიერი მემკვიდრე დედის მხრიდან „აფხაზთა მეფე“ თეოდოს უსინათლოსი, მისი დისწული. 1008 წელს მეფეთ-მეფე გურგენის, ბაგრატ III-ის მამის გარდაცვალების შემდეგ, ის ხდება „ქართველთა“ მეფე, ხოლო 1008-1010 წწ-ში კახეთისა და ჰერეთის შემოერთების შემდეგ ჰერთა და კახთა მეფის ტიტულსაც მიიღებს, ასე მთავრდება, ძირითადად, საქართველოს გაერთიანება და გაერთიანებული საქართველოს მეფეთა ტიტულატურაც ასე ყალიბდება: „მეფე აფხაზთა“ ქართველთა, ჰერთა და კახთა. მაშასადამე, მეფეთა ტიტულატურაში საქართველოს რეგიონების სახელები იმ რიგით დალაგდა, რათანმომდევრობითაც დაიჭირა მეფე ბაგრატ III-ემ ქართული ადმინისტრაციული ერთეულები და მისი ხელისუფლება. როგორც ითქვა, გაერთიანებული საქართველოს პირველი მეფე ბაგრატ III „აფხაზთა მეფედ“ ეკურთხა (978 წელს), ამიტომ მეფეთა ტიტულატურაში პირველი ადგილი „მეფე აფხაზთა“-მ დაიჭირა, შემდეგ „ქართველთა“-მ და ასე შემდეგ. ამიტომაც არის, რომ ქართულ (ქართლის ცხოვრების ავტორებთან¹ და სხვაგან) და უცხოურ წერილობით წყაროებში (ბიზანტიურ,² სპარსულ,³

¹ მატიანე ქართლისა, ქართლის ცხოვრება, ტ. I, დასახ. გამოცემა, გვ. 245; სუმბატ დავითის ძე, ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა, იქვე, გვ. 382; დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითის, იქვე, გვ. 358; ლამა-გიორგის დროინდელი მემატიანე, იქვე, გვ. 369; ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 38.

² ნ. ლომოური, საქართველოს სახელწოდებანი ბიზანტიურ წყაროებში, კრებული, საქართველოს და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია, გვ. 83-88.

³ კ. ტაბატაძე, საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი ტერმინები X-XV სს-ის სპარსული წყაროების მიხედვით, დასახ. კრებული, გვ. 47-48.

არაბულ,¹ სომხურ² და რუსულ³) „აფხაზი“ ზოგადად „ქართველის“⁴ ხოლო „აფხაზეთი“ „საქართველოს“ მნიშვნელობით გამოიყენება.⁴ შესაძლოა იმიტომაც, რომ საქართველოს მიწაწყლის გაერთიანება მიმდინარეობდა „აფხაზთა“ სატახტო ქალაქ ქუთაისის ირგვლივ,⁵ რომელიც საკმაოდ დიდხანს (1122 წლამდე) რჩებოდა გაერთიანებული საქართველოს სატახტო ქალაქად, ვიდრე დავით აღმაშენებელმა საქართველოს დედაქალაქად თბილისი არ გამოაცხადა.

როგორც აღნიშნავენ XI-XV სს-ში დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიულ-ადმინისტრაციულ დაყოფაში, „აფხაზეთის“ სახელი ამოვარდნილია, დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე მხოლოდ „ცხუმის საერისთავოს“ სახელი ფიგურირებდა.⁶ თუმცა ამ მოსაზრებას, რომელიც „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთან“-ში დაცული ერთი ნაკლულოვანი, – კ. კეკელიძის მიერ აღდგენილ ტექსტს ეფუძნება, მეცნიერთა ერთი ნაწილი არ იზიარებს. კ. კეკელიძემ თამარ მეფის ანონიმ ისტორიკოსთან დასავლეთ საქართველოს ერისთავებსა და საერისთავოებზე დაცული

¹ გ. ჯაფარიძე, ქართველებისა და საქართველოს არაბული სახელწოდებანი, დასახ. კრებ. გვ. 132-134; XIV-XV სს-ის არაბი ისტორიკოსები საქართველოს შესახებ, არაბულიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო დ. გოჩალაიშვილმა, თბ., 1988, გვ. 53-54; ვ. ბერაძე, მასალები XII საუკუნის საქართველოს ისტორიისათვის იბნ-ის-ფანდიარის თხზულებაში, კრ. საქართველოს ისტორიის აღმოსავლური წყაროები, – წიგ. I, თბ., 1976, გვ. 10.

² ე. ცაგარეიშვილი, სომხური წყაროები საქართველო-ბიზანტიის ურთიერთობის შესახებ X-XII სს-ში, – მრავალთავი (ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი), II, თბ., 1973, გვ. 176, 180, 187...; არისტაკეს ლასტივერტეცი, ისტორია ქართველთა, ქართული თარგმანი გამოკვლევით, კომენტარებითა და საძიებლებით ე. ცაგარეიშვილის, თბ., 1974, გვ. 41-42, 46, 48, 50.

³ Г.Г. Паичадзе, Названия Грузии в русских письменных источниках, Тб., 1989, გვ. 11-60, იქვე სათანადო ლიტერატურა.

⁴ მ. ლორთქიფანიძე, აფხაზები და აფხაზეთი, გვ. 17.

⁵ ზ. პაპასქირი, აფხაზეთი საქართველოა, დასახ. გამოცემა, გვ. 123-124.

⁶ მ. ლორთქიფანიძე, აფხაზეთი და აფხაზები, გვ. 18; 3.В. Анчабадзе, Из истории средневековой Абхазии..., გვ. 177-178.

ნაკლულოვანი ცნობა ასე აღადგინა: „და ერისთავნი მის ჟამის
ანი ესენი იყვნენ: ლიხთ იმერთ: ბარამ ვარდანისძე – სვანთა
ერისთავად, კახაბერი – რაჭისა და თაკუერის ერისთავად, დოთ-
ალოდ შარვაშისძე – ცხუმის ერისთავად, ამნელისძე არგუეთის
ერისთავად, და ოდიშის ერისთავად ბედიანი“.1 ეს ცნობა ასეთი
შესწორებით შევიდა ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემულ ქართლის
ცხოვრებაში.2 მეცნიერები რომლებიც არ იზიარებენ მითითებული
ცნობის კ. კეკელიძისეულ რედაქციას ფიქრობენ, რომ აღსადგენ
ტექსტში დასახელებული ცხუმის ერისთავი დოთალოდ შარვაშისძე
მიჩნეულ უნდა იყოს აფხაზეთის ერისთავად, ხოლო ამანელისძე,
რომელსაც ტექსტში არ უჩანს საგამგეოდ საერისთავო, ცხუმის
ერისთავად.3

„აფხაზთა მეფე“ ლეონ II-ის მიერ დასავლეთ საქართველოს 8
(რვა) საერისთავოდ დაყოფის შედეგად, დღევანდელი აფხაზეთის
ტერიტორიაზე და იმერეთში ორ-ორი საერისთავო იყო თითოეულ
მათგანში (ცხუმის და აფხაზეთის, ვაკე-იმერეთის ცენტრით –
ქუთაისი და არგვეთის – ცენტრით შორაპანი), ხოლო გურიის,
ეგრისის, სვანეთის და რაჭა-ლეჩხუმის მხარეებში თითო საერი-
სთავო იყო დაწესებული.4 აღსადგენ ტექსტში დღევანდელი აფხ-
აზეთის ტერიტორიაზე ერთი საერისთავო (ცხუმის საერისთავო
დოთალოდ შარვაშისძის ხელისუფლებით) მაინც არის დაფიქსირე-
ბული, მაშინ, როცა გაცილებით დიდი მოცულობის რეგიონში, –
იმერეთში, ერთი საერისთავოც არ არის დასახელებული, თავი

1 ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, აკად. კ. კეკელიძის რედაქ-
ციითა და გამოკვლევით, თბ., 1941, გვ. 79.

2 ქართლის ცხოვრება, II, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელ-
ნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 34.

3 გ. ცეციტიშვილი, „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანის“ ერთი ად-
გილის ნაკითხვისათვის, კრებ. საქართველო რუსთაველის ხანაში, თბ.,
1966, გვ. 222-227; ი. ანთელავა, საქართველოს საისტორიო წყაროთმ-
ცოდნეობითი ძიებანი, თბ., 2002, გვ. 266-271; ბ. ხორავა, ოდიშ-აფხა-
ზეთის ურთიერთობა... გვ. 20-21; მ. ბახტაძე, ერისთავობის ინსტიტუტი
საქართველოში, თბ., 2003, გვ. 248; ზ. პაპასქირი, ნარკვევები თანამე-
დროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან, გვ. 59-60.

4 ვახუშტი ბატონიშვილი, ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 272.

რომ დავანებოთ გურიის მხარეს. ამიტომ სრულიად ბუნებრივად ჩანს მცდელობა, ამანელიძის გვარის გასწვრივ არსებულ ცარიელ ტექსტში შევსებულიყო იმერეთის რომელიმე მხარის (საერისთავოს) სახელით, თუნდაც კეკელიძისეული აღდგენით, არგვეთის საერისთავოთი. აქედან გამომდინარე მიუღებლად მიგვაჩნია დოთალოდ შარვაშიძის ცხუმის ერისთავობიდან აფხაზეთის ერისთავად გადაადგილება ტექსტში, ხოლო ამანელიძის ცხუმის ერისთავად მიჩნევა.¹ თუნდაც მარტო იმიტომ, რომ აღსადგენ ტექსტში დოთალოდ შარვაშიძე უკვე დასახელებულია ცხუმის ერისთავად.

თამარის ანონიმ ისტორიკოსთან, თამარის მეფობის პირველ ხანებში დასავლეთ საქართველოს საერისთავოების სიაში იმერეთის მოუხსენიებლობას ვახუშტი ბაგრატიონი იმით ხსნის, რომ იმერეთი (ორთავე საერისთავო იგულისხმება) თითქოს ამ დროს გაერთიანებულია ქართლის საერისთავოსთან, რატი სურამელის ერისთავობით. ვახუშტი წერს: „... ბარამ ვარდანისძე სუანთა; კახაბერი კახაბერისძე რაჭისა; დალათო შარვაშიძე აფხაზთა; ამუნელისძე ცხომისა, ბედიელი ოდიშისა; ლიხთიმერ-ამერთა რატი სურამელი, ბაკურ ძაგანისძე კახეთისა; გრიგოლ ასათისძე ჰერეთისა; ბოცო ჯაყელი სამცხისა და სპასალარი მუნებურთა სხუათა ერისთავთა“.² ვახუშტი ბაგრატიონი პირველი ისტორიკოსია, რომელიც მითითებულ ტექსტში დალათო შარვაშიძეს ცხუმის ერისთავობიდან აფხაზეთის ერისთავად გადაანაცვლებს, ხოლო ამუნელისძეს ცხუმის ერისთავად მიუჩენს ადგილს. როგორც ითქვა, იმერეთის მხარეს ქართლთან ერთად ერთ საერისთავოდ წარმოგვიდგენს, თაკვერს და გურიას საერთოდ არ ახსენებს კონტექსტში. ამ შემთხვევაში, უარგუმენტოდ წარმოდგენილი ეს შესწორება, რა თქმა უნდა, ვერ ქმნის დამაჯერებელ შთაბეჭდილებას. თუკი, ლეონ II-ის დროიდან რვა საერისთავოდ დაყოფილ დასავლეთ საქართველოში, თამარის მეფობის პირველ ხანებში ხუთ საერისთავომდე (სვანეთის, რაჭა-თაკვერის, ცხუმის, ოდიშის და ამანელიძის საერისთავოთი) შემცირდა (ალბათ,

¹ ი. ანთელავა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 269.

² ქართლის ცხოვრება, IV, დასახ. გამოცემა, გვ. 172.

უფრო სწორი იქნებოდა გვეფიქრა, გაერთიანების შედეგად გამ-
სხვილდა) მათი რიცხვი, მაშინ, ჩვენი აზრით, ამანელისძე იყო
მთელი იმერეთის ერისთავი, თავკვერი რაჭასთან გაერთიანდა,
ხოლო გურიის ყოფილი საერისთავო ან ოდიშზე, ან იმერეთზე
იყო მიერთებული. ქართლისა და იმერეთის ერთ საერისთავოში
გაერთიანება კი არარეალურად მიგვაჩნია, როცა ამას ვამბობთ,
ვითვალისწინებთ „ისტორიანი და აზმანის“ ერთ ცნობას, სადაც
წერია: „ვარდან დადიანი მსახურთუხუცესი... პატრონი... ლიხთ-
იქით ნიკოფსიამდის უცილობლად ქონებისა“.¹

ვფიქრობთ, მართებული ჩანს აზრი იმის შესახებ, რომ დღე-
ვანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე მხოლოდ ცხუმის საერი-
სთავო ფუნქციონირებს. რაც შეეხება იმის ფიქრს, რომ დღევან-
დელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე XI-XV სს-ში არსებობდა აფხა-
ზური (აფსუური) რაიმე სახის სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნი
ერთგვარი ავტონომიის სახით, მით უფრო, სეპარატისტული გან-
წყობილების მქონე ეთნო-პოლიტიკური ერთეული, როგორც ამას
მიუთითებს ზოგიერთი მეცნიერი,² ყოვლად წარმოუდგენელია.
ჩვენი აზრით, შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე,
VI ს-ის 50-იანი წლებიდან, განსაკუთრებით VII ს-ის დასაწყისი-
დან მდ. კლისურა-კელასურიდან მდ. აქუნტა-შახემდე, ჯიქების
საზღვრამდე, „აფხაზეთი“-ს სახელის ქვეშ ძირითადად, ზან-სან-
იგების მოსახლეობა იგულისხმება³ და არა აფხაზურ-აფსუური.

ცხუმის ერისთავის სტატუსი არაფრით არ განსხვავდებოდა
დასავლეთ საქართველოს სხვა საერისთავოების სტატუსისაგან. ის
დასავლეთ საქართველოს სხვა საერისთავოების მსგავსად, უშუა-
ლოდ საქართველოს მეფეს კი არ ექვემდებარებოდა, არამედ ის
დამოკიდებული იყო ოდიშის ერისთავის, დადიანის ხელისუფლე-
ბაზე, რომელთაც ამავე დროს მსახურთუხუცესის თანამდებობა
ეჭირათ საქართველოს სამეფო კარზე. XII ს-ის 80-იან წლებში,
თამარის პირველი ისტორიკოსის („ისტორიანი და აზმანის“...)

¹ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 49.

² Ю. Н. Воронов, Абхазы – кто они, გვ. 23.

³ დ. ლეთოდინი, აფხაზ-აბაზგების განსახლება..., დასახ. კრებული, გვ. 214-232.

ცნობით, ოდიშის ერისთავი „ვარდან დადიანი მსახურთუხუცესი...“ პატრონი ლიხთ-იქით ნიკოფსიმდის უცილობლად ქონებისა დასავლეთ საქართველოს ყველა მხარე და ტომი უშუალოდ მას ემორჩილებოდა. ამავე დროს ისტორიკოსის ჩვენებით, საჭიროების შემთხვევაში, მას შეეძლო ყველა ისინი შემოეკრიბა თავის ირგვლივ. — „შეყარა ყოველი სვანეთი და აფხაზეთი, საეგროი, გურია, სამოქალაქო, რაჭა, თაკურეი და არგუეთი, მომრთველმან სანიგთა და ქეშიგთამან აფიცა რუსისა გამეფებისა და მისის მეფე-ყოფისათვს დიდებულნი და ლაშქარნი ქუეყნისანი“.²

წყაროების ერთობლივი ჩვენებით, ქ. ცხუმი და მისი მიმდგომი მხარეები ქართველებით იყო დასახლებული. ცხუმი ქართული (სვანური) ტოპონიმია და რცხილას ნიშნავს. სოხუმი ცხომის თურქული ტრანსკრიფციაა.³ ჯერ ცხუმის, შემდეგ (გვიან საუკუნეებში) „აფხაზეთის“ ერისთავები გვარად შარვაშიძეები იყვნენ. შარვაშიძეებს, მეცნიერთა ერთი ნაწილი შარვანშაჰთა საგვარეულო სახლის რომელიმე შტოს შთამომავლად მიიჩნევს.⁴ გვიან საუკუნეების „აფხაზები“ (აფსუები) შარვაშიძეებს ქართველებად თვლიდნენ, ალბათ იმიტომ, რომ მათ ეთნო-კულტურული ქართველობა ბოლომდე შეინარჩუნეს.⁵ შესაძლოა ეს გვარსახელი ნარმომავლობითაც ქართული იყოს.⁶ მართლაც აღსანიშნავია, რომ შარვაშიძე/შერვაშიძის მსგავს ძირიანი გვარსახელები და თვით შარვაშიძე/შერვაშიძე საკმაოდ არის გავრცელებული საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში: შარაშია (სამეგრელოში), შერვაშიძე

¹ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 49.

² იქვე.

³ მ. ლორთქიფანიძე, ეგრის-აფხაზეთი, საქართველოს ისტორია (სახელმძღვანელო), დასახ. გამოცემა, გვ. 211.

⁴ მ. ბროსე, საქართველოს ისტორია, ნაწ. I, ტფ., 1895, გვ. 154; თ. სახოკია, მოგზაურობანი, ბათუმი, 1965, გვ. 390. Д. Гулия, История Абхазии, Тифлис, 1925, გვ. 198, 208; З. В. Анчабадзе, Из истории средневековой Абхазии, ... გვ. 192.

⁵ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, VIII, დასახ. გამოცემა, გვ. 616.

⁶ მ. ლორთქიფანიძე, ეგრის-აფხაზეთი, საქართველოს ისტორია, დასახ. გამოცემა, გვ. 211.

(ზემო სვანეთში), შარვეშიანი||შავრეშიანი (ქვემო სვანეთში), შარვაძე (იმერეთში), შარვანაული (ხევსურეთში)'... მიმსგავსებული გვარები: შარაშენიძე, შარაძე და სხვა. ზოგ შემთხვევაში ადგილის სახელიც კი არის შარვაშიძეთა გვარიდან ნაწარმოები საქართველოს ზოგიერთ მხარეში, ამის შესანიშნავ მაგალითად მიგვაჩნია მესხეთში სამცხესა და ჯავახეთს შორის საზღვრად დასახელებული შარვაშეთის მთა².

ცხუმი იყო საქართველოს სამეფო სახლის ერთ-ერთი რეზიდენცია, უმნიშვნელოვანესი კულტურული და ადმინისტრაციული ცენტრი.³ XIII-XIV სს-ში უცხოელი ავტორების გადმოცემით, ცხუმი და მისი მიმდებარე მხარეები ქართულია, ხოლო ცხუმი ტიპური ქართული ქალაქია. მთელი დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორია ცხუმის საერისთავოშია გაერთიანებული, ხოლო ცხუმის საერისთავო ოდიშის ხელისუფლების იურისდიქციაშია მოქცეული. XIV ს-ის არაბი ალ-მუჰიბის ჩვენებით, ოდიშის მთავარი გიორგი II (1345-1384) განაგებდა სუხუმსა და აბხაზს.⁴ ამასვე ადასტურებს შიჰაბ ედ-დინ ალ-კალკაშანდის ენციკლოპედიაში დაცული ცნობაც.⁵ გიორგი ბრწყინვალემ, როცა კვლავ აღადგინა საქართველოს მთლიანობა, „აფხაზეთი“ ისევ ბედიელ-დადიანს გადასცა, – „ამისი მხილველნი დადიანი მამია და გურიელი და სვანთა ერისთავი და აფხაზეთისა შარვაშიძე მიერთნენ ნიჭითა დიდითა და დაულოცეს მეფობა იმერეთისა და ყოვლისა გიორგისა. მერმე შთავიდა ოდიშს, მუნდამ აფხაზეთს, განაგნა მუნებურნი და დაიპყრნა ციხენი თვსად და მისცა ცხომის საერისთავო ბედიელს, ვითარცა პირველ ცხომისა იყო“,⁶ აღნიშნავს ვახუშტი

¹ რ. თოფჩიშვილი, ეთნოისტორიული ეტიუდები, ნ. I, თბ., 2005, გვ. 232.
² ვახუშტი ბატონიშვილი, ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 67-70.
³ ზ. პაპასქირი, ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის..., I, დასახ. გამოცემა, გვ. 65.
⁴ XIV-XV სს-ის არაბი ისტორიკოსები საქართველოს შესახებ, დასახ. გამოცემა, გვ. 53.
⁵ იქვე, გვ. 56.
⁶ ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, გვ. 258.

ბაგრატიონი. XIV ს-ის ბოლოს ოდიშის მთავარი ვამეყ I დადიანი (1384-1396 წწ.), თავის სახელზე მონეტებს ქრიდა ცხუმში!

ჩრდილო-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში გენუელთა ფაქტორიებისათვის 1318 წელს სებასტოპოლ-ცხუმში დაინიშნა პირველი კათოლიკე ეპისკოპოსი ბერნარ მეორე. მის შემდეგ კი ეპისკოპოსად პიეტრო გერალდი იყო. ის იწოდებოდა ქვემო საქართველოს (იბერიის) ეპისკოპოსად, მისი რეზიდენცია ცხუმში იყო. ცხუმში იყო, აგრეთვე, ქართველ მართლმადიდებელთა საეპისკოპოსო კათედრა. პიეტრო გერალდის ცნობით (1330 წ.) ცხუმში ცხოვრობდნენ მხოლოდ ქართველები, მაჰმადიანები და ებრაელები, რომელთაც დაპირისპირება მოუხდათ კათოლიკეებთან, სასაფლაოს გამიჯვნის თაობაზე.² XV ს-ის პირველ ნახევარში, ვენეციელი მოგზაურის იოსაფატო ბარბაროს ცნობით სებასტოპოლ-ცხუმი დადიანის ციხესიმაგრეა. მისივე გადმოცემით სამეგრელოს საზღვარი ჩერქეზეთამდე აღწევს.³ ამასვე ადასტურებს ორი იტალიური რუკა, ერთი შედგენილი ბენიკოზის (1480 წ.), ხოლო მეორე ფრედუჩის მიერ (1497 წ.). ორივე რუკაზე მდ. კელასურის შესართავთან დატანებულია პუნქტი სამეგრელოს პორტი - Porto Mengrello.⁴

ასეთი ფაქტობრივი მასალის გამრავლება კიდევ უფრო შეიძლება, მაგრამ (ქართული და უცხოური) წყაროების აქ მოხმობილი და სხვა არაერთი ასეთი მონაცემი, კარგად არის ცნობილი ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში და სათანადოდ შესწავლილ-შეფასებულია. წყაროების მონაცემებიდან კარგად ირკვევა, რომ

¹ Д. Капанадзе, Грузинская нумизматика, М., 1955, გვ. 97; З. В. Анчабадзе, Из истории ..., გვ. 240.

² ვ. კიკნაძე, ლათინური წყარო XIV ს. საქართველოს შესახებ, თსუ შრომები, ისტორიის, ხელოვნებათმცოდნეობის... სერია, ტ. 243, თბ., 1983, გვ. 102-103; ე. მამისთვალისვილი, ოდიშის ისტორიიდან, თსუ შრომები, ისტორიის..., ტ. 310, თბ., 1992, გვ. 52-53.

³ XV ს-ის იტალიელ მოგზაურთა ცნობები საქართველოს შესახებ, იტალიურიდან თარგმნა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო ე. მამისთვალისვილმა, თბ., 1981, გვ. 55.

⁴ Ф. Брун, Черноморье, т. II, Одесса, 1880; გ. ხორავა, ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა..., დასახ. გამოცემა, გვ. 49.

დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე, გაერთიანებული საქართველოს პერიოდში (XI-XV სს-ში), არ შეცვლილა არც უფრო პოლიტიკური, არც სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული სურათი. როგორც ფიქრობენ, XIV-XV სს-ში შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე (დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე) არ არსებობდა ოდიშის სამთავროსაგან დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეული, ის უშუალოდ შედიოდა ოდიშის სამთავროში.¹ ვახუშტი ბაგრატიონის და ბერი ეგნატაშვილის მონაცემების ურთიერთშეჯერების საფუძველზე, მეცნიერები უფრო აკონკრეტებენ სად ემიჯნებოდა უშუალოდ ოდიშის სამთავროსა და აფხაზეთის საზღვრები ერთმანეთს და რა დამოკიდებულებაში იყო აფხაზთა ერისთავი შარვაშიძე დადიანთან XV ს-ის მეორე ნახევარში. ვახუშტი აფხაზეთის საერისთავოს საზღვრებს ასე შემოხაზავს: „... ხოლო საზღვარი აფხაზეთისა არს: აღმოსავლით ანაკოფიის დასავლეთით მცირე მთა, კავკასიიდან ჩამოსული ზღუამდე; დასავლეთ ზღუა და კაპპეტის მდინარე. არამედ სხუანი მზღვრიან ჯიქეთის დასავლეთის ზღუამდე; ჩრდილოთ მზღვრის მთა კავკასი, სამწრით ზღუა შავი. სიგრძე ამისი არს ანაკოფიიდან კაპპეტის მდინარემდე ანუ ზღუამდე; განი ზღვდამ კავკასიის თხემამდე“.² ხოლო ოდიშის საზღვარი აფხაზეთთან „დასავლეთ ზღუა შავივე და კუალად ანაკოფიის მცირე მთა, კავკასიიდან ჩამოსული სამწრით ზღუამდე“.³

ხოლო ბერი ეგნატაშვილის ცნობით, „დადიანს ეპყრა ცხენისწაყლის ჩაღმართი, ლეჩხუმის ქვემოთი, სუანეთის მთის გარდმოღმართი, აფხაზეთის ზემოთი, და აფხაზეთი ჯიქებამდის შარვაშიძეს ეპყრა, და ესე შარვაშიძე ემორჩილებოდა არა ყოველსავე ბრძანებასა დადიანისასა“.⁴ ე. ი. გამოდის, რომ აფხაზეთის ზემოთი უშუალოდ შედიოდა ოდიშის სამთავროში, ხოლო დანარჩენი აფხაზეთის (შარვაშიძის საბრძანებლის) და ოდიშის

¹ ე. მამისთვალისძევილი, ოდიშის ისტორიიდან, დასახ. გამოცემა, გვ. 50.

² ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, გვ. 784.

³ იქვე, გვ. 776.

⁴ ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 349.

საზღვარი, ზ. ანჩაბაძის აზრით, ერთმანეთს მდ. ბზიფზე ემიჯნებოდა.¹ ნაწილი მეცნიერები, ეყრდნობიან-რა ვახუშტის ჩვენებას ოდიშისა და აფხაზეთს შორის საზღვარს ანაკოფიასთან, მდ. ფსირცხაზე დებენ.² მდ. ფსირცხას დასავლეთი ჯიქებამდის შარვაშიძეს ეპყრა და დადიანის ვასალი იყო, ხოლო აღმოსავლეთი ნაწილი ოდიშის სამთავროს საკუთრებას წარმოადგენდა.³

4. აფხაზეთი XVI-XVIII სს-ში

მე-15 საუკუნე მეტად მძიმე აღმოჩნდა საქართველოსათვის. თემურ ლენგის დამანგრეველი ლაშქრობების შეწყვეტას მალევე მოყვა თურქმანული ტომების გამუდმებული თავდასხმები, რომელთანაც ბრძოლებს საქართველოს ორი მეფე: გიორგი VII (1407 წ.) და კონსტანტინე I (1412 წ.) შეენირა. მომდევნო წლებში საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთიდან თურქ-ოსმალეთის ძლიერი, ხოლო სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან სეფიანთა ირანის აგრესიული სახელმწიფოები გაუმეზობლდა, რომლებიც ერთმანეთს საქართველოს დასაპყრობადაც ეცილებოდნენ. გამუდმებულ ომიანობაში ჩაბმული საქართველო გაჩანაგდა ეკონომიკურად და დაუძღურდა პოლიტიკურად. დასუსტებული ცენტრალური ხელისუფლება ვეღარ უწევდა დროულად მტრებისაგან შევიწროებულ ცალკეულ რეგიონებს სათანადო დახმარებას, ვერც თავგასულ დიდი პროვინციების მმართველებს უზღუდავდა განკერძოებით მისწრაფებებს. ქვეყანა ანარქიამ მოიცვა. მე-15 საუკუნის ბოლოს ერთიანი საქართველო სამ სამეფოდ (ქართლის,

¹ З. В. Анчабадзе, Из истории ..., გვ. 240; Очерки истории Абхазской АССР, I, გვ. 90.

² ბ. ხორავა, ოდიშ-აფხაზეთის..., გვ. 58; თ. ბერაძე, ოდიშის პოლიტიკური გეოგრაფია, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფია, კრებული, ტ. III, თბ., 1967, გვ. 171; ზ. პაპასქირი, ნარკვევები..., გვ. 96.

³ ბ. ხორავა, ოდიშ-აფხაზეთის..., გვ. 57-58; ზ. პაპასქირი, ნარკვევები..., I, გვ. 95-96; შეად. თ. ბერაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 178.

კახეთის და იმერეთის) და ერთ სამთავროდ (სამცხის) დაიშალა. შემდეგ ხანებში კიდევ უფრო გაღრმავდა ქვეყნის ფეოდალური დაქუცმაცებულობა. ასეთ ვითარებაში ჩავარდნილ საქართველოს აღარ შესწევდა იმის უნარი, რომ მუდმივად ეკონტროლებინა და მუდმივად ჩაკეტილი ჰქონოდა ჩრდილოკავკასიიდან გადმოსასვლელები. ამით გათამამებული ჩრდილოკავკასიელი მთიელები, პირველ ხანებში ძარცვისა და ტყვეების ხელში ჩაგდების მიზნით, წვრილ-წვრილ ლაშქრობებს აწყობდნენ საქართველოზე, ხოლო შემდეგ ინყებენ ჩამონოლა-ჩამოსახლებას. XVII ს-ში უკვე გაჩნდა ჩრდილოკავკასიელთა დასახლებები: დასავლეთ საქართველოში (დღევანდელ აფხაზეთში) აბაზ-აფსუა-ადილელების,¹ კახეთში (საინგილოში) დაღესტნელთა, ხოლო შიდა ქართლის მთიანეთში ოსთა. XVIII ს-ის დიდებული ქართველი პოეტი დავით გურამიშვილი, მისთვის ჩვეული ოსტატობით აღწერდა საქართველოს იმდროინდელ ტრალიკულ მდგომარეობას. „თურქი, სპარსი, ლეკი, ოსი, ჩერქეზ, ლილივი, დიდო, ქისტო, სრულად ქართლის მტერნი იყვნენ, ყველამ წაკრა, თვითო ქიშტი“.²

როგორც სამართლიანად აღნიშნავენ, XVI ს-ის მთელ სიგრძეზე „აფხაზეთი“ კვლავ ოდიშის სამთავროს იურისდიქციაშია მოქცეული.³ ამის ნათელ დადასტურებად, მეცნიერებს შიანათ ის, რომ გაძლიერებული ოდიშის მთავარი მამია II დადიანი (1512-1533) ბიჭვინთის ახლო-მახლო სოფლებსაც-კი, როგორც თავის საკუთრებას, ისე სწირავს „აფხაზეთის საკათალიკოსოს“. მამია II თავის გაცემულ სიგელში წერს: „კუალადცა გკადრეთ და მოგაჴსენეთ ჩუენ დადიანმან პატრონმან მამიამან და ძემან ჩუენმან პატრონმან ლეონ დადიანმან და ძეთა ჩუენთა დადიანმან პატრონმან გიორგი და დადიანმან პატრონმან მამია თქუენ, საშინელსა ბიჭვინთისა ღმრთისმშობელსა.

¹ გ. გასვიანი, აფხაზეთი (ძველი და ახალი აფხაზეთი)..., გვ. 31, 45, 49, 55 და სხვა; ბ. ხორავა, ოდიშ-აფხაზეთის..., გვ. 132-140.

² ქართული მწერლობა, VII, თბ., 1989, გვ. 374.

³ ვ. В. Анчабадзе, Из истории..., გვ. 258; И. Г. Антелава, Очерки по истории..., გვ. 27-28; ბ. ხორავა, ოდიშ-აფხაზეთის..., გვ. 59.

მათხოვის სასახლე და მონასტერი, ორმოცის კუამლის კაცი-
თა და ერთის აზნაურის-შვილითა რატიანითა, წყლითა, ველთა,
სანადიროთა, შესავლითა და გამოსავლითა, საძებრითა და უძე-
ბრითა; ჯიქთუბანი მთავარანგელოზის მონასტერი, თორმე-
ტის კვამლის კაცითა; ეგურისპირს ნაჟანეო, სამოცის კუამლის
კაცითა; ხოირს წმიდის გიორგის ეკლესია, ოცდახუთის კუამლის
კაცითა, წამხარს გამკერვალია; სასახლე სუბეში; სოფელი მუხუ-
რი, აზნაურის-შვილებითა, ოცდაათის კუამლის კაცითა; ტყაურს
მეთევზე და მენავტე შამიგია ჭუჭურია და დათია; მარმარისკარს
ეგვპტია და ჩხუნბურია; აგრეთვე აფხაზეთის ბიჭვტას გარე-
მო სოფელი აითარნე, არუხა და რაბინა, აითარნეს მთა ზეთის
ხილოვანი¹. მართებულად შენიშნავენ, რომ სიგელს, როგორც
ნესი, აახლებენ და ამტკიცებენ მისი მემკვიდრეები: ლევან I და-
დიანი (1539-1572), გიორგი III დადიანი (1572-1582) და მამია IV
დადიანი (1582-1590). ყოველივე ეს, როგორც ითქვა, იძლევა იმის
საფუძველს, რომ მთელი XVI საუკუნის განმავლობაში „აფხაზე-
თად“ ნოდებულნი მხარე ოდიშის სამთავროს შემადგენლობაში
ვიგულოთ.²

მეცნიერების ერთი ნაწილის აზრით, XVII ს-ის დასაწყისიდან
(10-იანი წლებიდან) „აფხაზთა ერისთავმა“ შარვაშიძემ, ისარგე-
ბლა-რა ოდიშის გართულებული მდგომარეობით (თურქებთან
გამწვავებული ურთიერთობით), გამოეყო ოდიშის სამთავროს და
„აფხაზეთი“ დამოუკიდებელ სამთავროდ გამოაცხადა, ადმინ-
ისტრაციული ცენტრით ლიხნი (ზუფუ)³. მეცნიერთა გარკვეულ

¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო, ი. დოლიძემ, თბ., 1965, გვ. 179.

² ი. გ. ანტელავა, Очерки по истории..., გვ. 27-28; 3. В. Анчабадзе, Из истории..., გვ. 258; ბ. ხორავა, ოდიშ-აფხაზეთის ..., გვ. 59.

³ ი. გ. ანტელავა, Очерки по истории..., გვ. 28; 3. В. Анчабадзе, Из исто-
рии..., გვ. 261-262; ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხე-
ბი, III, თბ., 1966, გვ. 288; გ. ჯამბურია, დასავლეთ საქართველო XVII
ს-ის პირველ მესამედში, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV,
1973, გვ. 297; ირ. ანთელავა, ზ. ანჩაბაძე, აფხაზთა სამთავრო, ქარ-
თული საბჭ. ენციკლოპედია, II, გვ. 31.

ნანილს მიაჩნია, საკმაო არგუმენტაციის საფუძველზე, რომ XVII ს-ის პირველ ნახევარში, ლევან II-ის მთავრობის პერიოდში (1611-1657 წწ-ში), ოდიშის სამთავროს შემადგენლობაში რჩებოდა დღევანდელი აფხაზეთის მნიშვნელოვანი ნაწილი.¹

ჯერ კიდევ 1630 წელს, იტალიელი მისიონერი, ჯოვანი ჯულიანო და ლუკას ცნობით, სამეგრელოსა და აფხაზეთს შორის საზღვარი გადიოდა მდ. აბსეზე,² მეცნიერთა ერთი ნაწილის აზრით, იგივე ბესლეთზე.³ ოდიშის სამთავრომ ლევან II დადიანის მთავრობის დროს თავისი პოლიტიკური და სამხედრო ძლიერების ზენიტს მიაღწია. დასავლეთ საქართველოში გაჩაღებული შინაფეოდალურ ბრძოლებში ჰეგემონობა მოიპოვა და ანგარიშგასაწევ ძალად იქცა მეზობელი სახელმწიფოებისათვის.⁴ ლევან მეორეს გამძაფრებული ბრძოლები უხდებოდა მოზღვავებული აბაზ-ადიდური ტომების წინააღმდეგ. მან ორჯერ დალაშქრა XVII ს-ის 20-30-იან წლებში აფხაზ-აფსუები.⁵ ამ ლაშქრობების შესახებ თვითონ იუწყება ილორის წმინდა გიორგის ხატზე შესრულებულ წარწერაში: „ჩუენ ცვა-ფარვითა შენითა მონდომილმან და მოსავმან შენმან ჳელმწიფემან, დადიანმან, პატრონმან ლევან, ძემან ჳელმწიფისა მანუჩარისამან... მას ჟამსა ოდეს მიუჳედით შარვა-

¹ Д. Л. Мухелишвили, Исторический статус Абхазии в грузинской государственности, – Разыскания по истории Абхазии/Грузия, Тб., 1999, გვ. 133; ა. ტულუში, აფხაზეთის სამთავროს წარმოქმნის საკითხისათვის, ვაზ. საქართველო, 1999, №19, 12-19 ივნისი; ნ. ჯიქია, აფხაზეთის სამთავროს წარმოქმნის საკითხისათვის, – საისტორიო ძიებანი, წელიწადული, IV, თბ., 2001, გვ. 120-141; ზ. პაპასქირი, ნარკვევები თანამედროვე..., გვ. 97-98. შეად. Т. Берадзе, Этнополитические процессы на территории современной Абхазии в XI-XV вв. – Разыскания по истории Абхазии/Грузия, გვ. 209.

² ი. ტაბალუა, საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნთსაცავებში, ტ. III, თბ., 1987, გვ. 157.

³ ბ. ხორავა, ოდიშ-აფხაზეთის..., გვ. 94-95; ზ. პაპასქირი, ნარკვევები თანამედროვე..., გვ. 97; შეად. ი. ტაბალუა, საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნთსაცავებში, ტ. III, გვ. 157, იხ. შენიშვნა.

⁴ ილ. ანთელავა, ლევან II დადიანი, თბ., 1990, გვ. 33.

⁵ И. Г. Антелава, Очерки по истории..., გვ. 95. ბ. ხორავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 77.

შიძესა ზუფუს მუნუს წყალსა აქათ, ავაოჯრეთ, კიდევე მეორედ მიუწედიტ ზუფუს კაპოეტის წყალს აქათ, სრულებით დაავსებით და ავაოჯრეთ და სადაცა სიმაგრე იყო ავიღეთ და გავაცუდეთ და კაპოეტის წყალზე შემოგუებნეს ზუფუარი და სიხუარი მარშანიები და გაგვემარჯუა და დაეწოცეთ, ზოგი ჯელთ დაგვრჩუა და გამარჯვებულნი მოვედიტ".¹ ლევან II დადიანის აფხაზეთში ლაშქრობებსა და მის შედეგებზე მიუთითებენ, როგორც ქართული, ისე უცხოური წყაროები.

„... დადიანმან ლევან, განანყო სპანი და მოიწყნა აფხაზნი, ვიდრე დაპყრობამდე“² წერს ვახუშტი ბატონიშვილი. ბერი ეგნატაშვილის გადმოცემით „... და იყო დადიანი მდიდარი ფრიად და მორჩილებდნენ სრულიად აფხაზნი და შარვაშიძენი ყმობდნენ და ულაშქრებდნენ დადიანსა“.³ არქანჯელო ლამბერტის ცნობით, სამეგრელოს მთავარმა დალაშქრა და მოარბია აფხაზეთის მოსახლეობა, ბევრი ტყვე და ნადავლი იგდო ხელთ და აიძულა ისინი ხარკი ეძლიათ მისთვის.⁴ ქრისტოფორო კასტელის ცნობა კი იმით იქცევს ყურადღებას, რომ ლევან II-ემ ერთი და ორი ლაშქრობით კი არ დაიმორჩილა აფხაზები, არამედ ხშირი თავდასხმებით შეძლო ეს, მისი გადმოცემით აფხაზები განსახლებულნი იყვნენ „მკაცრ და მივუალ მთებში. ამის გამო დადიანს არ შეეძლო ცეცხლითა და მახვილით შესეოდა მთავორიან მხარეს და ამიტომ მრავალი წლის განმავლობაში მისი მცირე რაზმები აფხაზებს ესხმოდნენ და ზიანს აყენებდნენ. რადგან ამ მთის ხალხმა ბევრი ნაკლოვანება ველარ დაითმინა, გადაწყვიტა მძიმე უღლის ქვეშ ყოფნა“.⁵ კასტელის ეს ცნობა იმის უარყო-

¹ კ. გრიგოლია, ილორის წმ. გიორგის ხატის წარწერა, ენიშკის მოამბე, XII, თბ., 1942, გვ. 157.

² ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 828.

³ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 421.

⁴ არქანჯელო ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, თარგმანი იტალიურიდან ა. ჭყონიასი, მეორე გამოცემა, ლ. ასათიანის წინასიტყვაობით, რედაქციით და შენიშვნებით, თბ., 1938, გვ. 22.

⁵ დონ ქრისტოფორო დე კასტელი, ცნობები და აღბოში საქართველოს შესახებ, ტექსტი გაშიფრა, თარგმნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო ბეჟან გიორგაძემ, თბ., 1976, გვ. 51.

ფას როდი წარმოადგენს, რომ ლევან II-ემ აფხაზების და საერ-
თოდ აბაზ-ადილელების მოსახლეობის წინააღმდეგ მოაწყო დიდი
დიდი ლაშქრობა, არამედ ავსებს მითითებული სხვა წყაროების
მონაცემებს და უფრო სრულ წარმოდგენას გვაძლევს იმაზე, თუ
როგორი განუწყვეტელი ბრძოლები უხდებოდა მას აფხაზების
დასამორჩილებლად და მისი მონათესავე ტომების შესაკავებლად.
მიუხედავად ლევან დადიანის აქტიური მოქმედებებისა, ის XVII
ს-ის 50-იანი წლებიდან იძულებული შეიქმნა, აბაზ-ადილელების
საწინააღმდეგოდ, თავდაცვისუნარიანობის გაძლიერებისათვის
ეზრუნა. მან პრევენციულ ღონისძიებებს მიმართა, რაც იმაში
გამოიხატა, რომ ამ მიზნით მდ. კელასურის შესართავიდან ააშენა
თავდაცვითი ნაგებობა, რომელიც კელასურის კედლის სახელი-
თაა ცნობილი. ლევან II-მ ეს კედელი თვითონ ააშენა, თუ ძველი
ალადგინა და განაახლა, ამას არსებითი მნიშვნელობა არ აქვს ამ
შემთხვევაში, მთავარია ის, თუ რა მიზნით ააგო, თუ ალადგინა ეს
კედელი,¹ ეს კი მან, როგორც ვახუშტი იტყობდა: „ანაკოფიის აღ-
მოსავლით ზღვდამ მთამდე შეავლო ზღუდე დიდი ლევან დადიან-
მან, აფხაზთა გამოუსვლელობისათვის“.² ვახუშტი ბაგრატიონის
ამ ცნობას უცხოელი ავტორებიც ადასტურებენ. ჟან შარდენის
გადმოცემით სამეგრელო „აფხაზებისაგან“ ჩრდილოეთის მხრი-
დან დაცული იყო სამოცი მილის სიგრძის კედლით.³ არქანჯელო
ლამბერტის ცნობით: სამეგრელოს ჩრდილო-დასავლეთით „მთები
გაშლილია და მტერს ადვილად შეეძლო აქედან შემოსვლა და
ქვეყნის აოხრება, - დიდი ხარჯით ამოუყვანიათ კედელი სიგრძ-
ით სამოცი ათასი ნაბიჯი და კედელში აქა-იქ აუშენებიათ კოშკე-

¹ მ. ლორთქიფანიძე, აფხაზები და აფხაზეთი..., გვ. 23; ბ. ხორავა, ოდიშ-
აფხაზეთის ურთიერთობა..., გვ. 96-97; შეად. 3. В. Анчабадзе, Из исто-
рии средневековой Абхазии..., გვ. 266; М. М. Гунба, Келасурская стена,
Известия Абхазского института языка литературы и истории им. Д. Гулия,
т. VI, Тб., 1977.

² ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 782.

³ ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთის და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყ-
ნებში (ცნობები საქართველოს შესახებ). ფრანგულიდან თარგმნა,
გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო მზია მგალობლიშვილმა, თბ.,
1975, გვ. 107.

ბი, რომლებშიც დგანან თოფებით შეიარაღებული მცველები“¹. ლამბერტს თავის წიგნში, სამეგრელოს აღწერა, დაცულ რუკაზე აღნიშნულ თავდაცვით სიმაგრეთა სისტემაზე გაკეთებული აქვს წარწერა: „კედელი აფხაზთა შემოსევების წინააღმდეგ“². ანალოგიური წარწერა აქვს გაკეთებული კასტელს „კოლხეთის, ანუ სამეგრელოს რუკაზე“ (1654 წ.), იმ ადგილზე, სადაც კედელია ჩახატული აწერია: „აფხაზთა შემოსევების წინააღმდეგ აგებული 60 მილის სიგრძის კედელი“³.

მიუხედავად ლევან II-ის მიერ გატარებული საგანგებო ღონისძიებებისა, მაინც ვერ მოხერხდა აფხაზ-აფსუების და მათი მონათესავე ტომების საბოლოო შეკავება. თუ XVII ს-ის 30-40-იან წლებში სამეგრელოს ჩრდილო-დასავლეთი საზღვარი მდ. ბესლეთზე გადიოდა, XVII ს-ის 50-იან წლებში მდ. კელასურზე გადმოინაცვლა.⁴ ლევან II-ის გარდაცვალების შემდეგ გამთავრებული ვამეყ III (1657-1661 წწ.) და ლევან III (1661-1681 წწ.) დადიანები პირველ ხანებში ინარჩუნებდნენ აფხაზეთის სამთავროზე გავლენას, – რეალურად და ძირითადად აფხაზეთის იმ ნაწილზე, რომელიც უშუალოდ ოდიშის სამთავროს ესაზღვრებოდა.⁵

პავლე ალექსოელი, რომელიც ოდიშში 1664-1666 წწ-ში თავის მამასთან, მაკარი ანტიოქიელთან ერთად იმყოფებოდა, აფხაზებზე წერდა: „აფხაზნი ორი სახელმწიფოა, ერთი მათგანის მცხოვრებნი, დადიანის ქვეშევრდომები, ქრისტიანებად იწოდებიან, თუმცა არ არიან მონათლულნი. ისინი ეთაყვანებიან წმინდა ხატებს და პატივს სცემენ ეკლესიებს. მოუნათლავნი კი იმიტომ არიან, რომ არ ჰყავთ მღვდელმთავარი და მღვდელმსახურნი. მეორე სახელმწიფოს მცხოვრებნი ურწმუნოები არიან, მათ მახლობლად ცხოვრობენ ალანები, აბაზები, ზიხები, ჩერქეზები... ისინი სამე-

¹ არქანჯელო ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა ..., გვ. 166.

² იქვე.

³ დონ ქრისტოფორო დე კასტელი, დასახ. გამოცემა, გვ. 524.

⁴ თ. ბერაძე, ვახუშტი ბაგრატიონი და ოდიშის ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები, IV, თბ., 1971, გვ. 66-77; ბ. ხორავა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 96.

⁵ ბ. ხორავა, დასახ. ნაშრ. გვ. 104.

გრელოს დაუძინებელი მტრები არიან, იტაცებენ და ატყვევებენ/ მეგრელებს“.¹ ალექსოელის ეს ცნობა კარგად მეტყველებს იმაზე, თუ როგორი აგრესიულობით გამოირჩევიან ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის მთიელი ტომები დასავლეთ-საქართველოს მოსახლეობისადმი, თუ როგორ არის უკვე აფხაზეთში ქრისტიანობა მინავლებული და წარმართობა აღორძინებული, როგორ შესუსტდა ოდიშის გავლენა აფხაზეთზე, რაც მთიელი ტომების ჩამონოლის შედეგი უნდა ყოფილიყო. ოდიშის მთავარმა აფხაზეთის მხოლოდ ერთ ნაწილზე შეინარჩუნა გავლენა, კერძოდ, უშუალოდ ოდიშის მოსაზღვრე ნაწილზე (სოლომონ შარვაშიძის სამფლობელოზე).²

ლევან II დადიანის გარდაცვალების შემდეგ, შინა ფეოდალურ და ოსმალებთან ბრძოლებში ჩაბმული ოდიშის სამთავრო საგრძნობლად დასუსტდა, როგორც ეკონომიკურად, ისე სამხედრო-პოლიტიკური მდგომარეობით, მნიშვნელოვნად შეთხელდა ადგილობრივი მოსახლეობა. ოდიშში შექმნილმა ვითარებამ ხელფეხი გაუხსნა აბაზ-ადილელებს, მათ კიდევ უფრო მეტად გააძლიერეს თავდასხმები დასავლეთ საქართველოს პროვინციებზე. დაშლილ-დაქუცმაცებულ საქართველოში ერთადერთი შემაკავებელი ძალა ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიური მთიელი ტომების ჩამონოლა-ჩამოსახლების საპირისპიროდ ოდიშის სამთავრო იყო. აფხაზ-აფსუები და სხვა მათი მონათესავე ტომები უფრო მოინევედნენ დღევანდელი აფხაზეთის სამხრეთ-აღმოსავლეთ მინა-წყალზე. მათი თავდასხმების შედეგად საბოლოოდ მოიშალა ლევან II-ის მიერ ოდიშის ჩრდილო-დასავლეთით, საგანგებოდ აგებული თავდაცვითი ზღუდეები. თითქოს 1672 წლისათვის, ოფიციალურად მდ. კლისურა ითვლებოდა აფხაზ-(აფსუების) და ოდიშს შორის საზღვრად, მაგრამ სინამდვილეში უკვე მოშლილი იყო კლისურის ზღუდე. ჟან შარდენი, რომელიც ამ დროს თეათინელ მისიონერ იოზეფ მარია ძამპთან ერთად იმყოფებოდა სამეგრელოში,

¹ მასალები მე-17 საუკუნის საქართველოს ისტორიისათვის, საქართველოს აღწერილობა შედგენილი პავლე ალექსოელის მიერ, ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო ნ. ასათიანმა, თბ., 1979, გვ. 35.

² ბ. ხორავა, ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა..., გვ. 104.

წერდა: „ძველად იგი (სამეგრელო) აფხაზებისაგან ჩრდილოეთის მხრიდან დაცული იყო სამოცი მილის სიგრძის კედლით, მაგრამ ეს კედელი დიდი ხანია, რაც დაინგრა, დღეს მისი მცველი და მფარველი არის ტყე“.¹ შარდენისვე გადმოცემით ამ დროისათვის უკვე ოდიშის სამთავროს აფხაზეთისაგან მდ. კოდორი ჰყოფს „... ძველი ისტორიკოსების მიხედვით, ცნობილი მდინარეები, რომლებიც დღეს კოდორისა და რიონის სახელწოდებით არიან ცნობილი, პირველი გამოყოფს მას აფხაზეთისაგან, მეორე კი იმერეთისაგან“.²

მე-17 ს-ის 60-იანი წლებიდან აფხაზ-აფსუები არა მარტო მათ მოსაზღვრე ოდიშის ზღვისპირა რაიონებს არბევდნენ, არამედ დასავლეთ საქართველოს სხვა მხარეებზეც ანხორციელებდნენ თავდასხმებს ძარცვა-რბევის მიზნით. გიორგი III გურიელის გურიაში მთავრობისას (1664-1684 წწ-ში) არაერთხელ დასხმიან თავს აფხაზები გურიას, მაგრამ ვახუშტის გადმოცემით „... ამან მოსრა მეკობრედ მოსრულნი აფხაზნი გურიას მრავალგზის“.³ იტალიელი მისიონერი იოზეფ მარია ძამპი, XVII ს-ის 70-იან წლებში, ვიდრე იტალიაში ჩავიდოდა, რომში გაგზავნილი წერილით იტყობინებოდა, რომ სამეგრელო განადგურების პირასაა მისული, მუდამ შიშში არიან აფხაზების თავდასხმებისაგან, მათი შიშით ხალხთან ერთად პატრებიც გახიზნული არიან ტყეში, 1679 წელს კი რომში ჩასული ძამპი წერდა: „ჩვენი მოციქულებრივი მოღვაწეობა დღითი-დღე მომეტებულს ნაყოფს გამოიღებდა, რომ ამ მთავრის მტრები და სამეგრელოს მოსაზღვრე ხალხი, როგორც არიან ალანები, ჩერქეზები, ჯიქები, აფხაზები და სხვა, ამ ქვეყანას მუდამ არ იკლებდნენ და ერს და პატრებს არ ანუხებდნენ“.⁴ ამავე დროისათვის ასეთივე სურათს იძლევა იერუსალიმის პატრიარქი დოსითეოსი, რომელმაც საქართველოში იმოგზაურა ჯერ 1658-1659, ხოლო შემდეგ 1681 წლებში. ის წერდა: „ბრმა

¹ ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის..., გვ. 107.

² იქვე.

³ ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 840.

⁴ მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, ტფ., 1902, გვ. 204-205, 207.

ბაგრატიანთაგან (იმერეთის მეფე ბაგრატ IV) შეურაცხყოფილი და დიანი ისეთი უძლური იყო, რომ აბაზგებმა გაანადგურეს მისი სამფლობელო, აიკლეს ეკლესიები და მონასტრები: მოქვი, ხოფი, ქიაჩი, ზუგდიდი და მთელი ქვეყანა დიოსკურიიდან ჰიპიუსამდე და ფაზისამდე.¹ XVII ს-ის 60-70-იან წლებში აფხაზების გამუდმებულ ლაშქრობებს ოდიშზე ხელმძღვანელობდა აფხაზების მთავარი საუსტან (ბაგრატი) შარვაშიძე.²

XVII ს-ის 70-იანი წლების მიწურულს, აფხაზების პერმანენტული შემოსევების შედეგად, სამეგრელო კარგავს თავისი ტერიტორიის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილს, მდ. კელასურიდან მდ. ეგრისწყალ-ღალიძგამდე, „... გარნა იყო ჭირი დიდი ოდიშს, ვითარცა აღვსწერეთ, და უმეტეს აფხაზთაგან, რამეთუ მოვიდოდნენ ნავებითა და ჯმელითა და სტყუევნიდიან, დაიპყრეს ვიდრე ეგრისის მდინარემდე, დაეშენებოდნენ თვთ აფხაზნი და არლარა იყო დრანდას და მოქუს ეპისკოპოსნი“,³ – წერს ვახუშტი ბაგრატიონი. როგორც ვახუშტი იუწყება, არა მარტო ძარცვავდნენ და ატყვევებდნენ ადგილობრივ მოსახლეობას აფხაზები, არამედ სათავისოდ იჭერდნენ მათ მინა-წყალს, სახლდებოდნენ და მკვიდრდებოდნენ იქ. მართებულად შენიშნავენ, რომ, როცა XVII ს-ის 60-იან წლებში მაკარი ანტიოქიელი იმყოფებოდა ოდიშში, მოქვისა და დრანდის საეპისკოპოსო ცენტრები მოქმედნი იყვნენ,⁴ მაგრამ 70-იან წლებში აფხაზების შემოსევების შედეგად მათი ფუნქციონირება შეწყდა.

ლევან III დადიანის გარდაცვალების (1681 წ.) შემდეგ კიდევ უფრო გაუარესდა სამეგრელოს პოლიტიკური მდგომარეობა. ოდიშის სამთავროს ტახტის დასაუფლებლად ერთმანეთს ეცილებოდნენ ჯერ კაცია ლიპარტიანი-ჩიქოვანი, ხოლო 1681 წლი-

¹ Путешествие патриарха Досифея с религиозным и политическим состоянием Грузии до XVII века, М. Селезнев, Руководство к познанию Кавказа, кн. I, СПб, 1847, გვ. 46; ბ. ხორავა, ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა..., გვ. 111.

² იქვე.

³ ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 845.

⁴ ბ. ხორავა, დასახ. ნაშრ. გვ. 112.

დან მისი შვილი გიორგი, გურიის მთავარი გიორგი III და სორეხ/საუსტანის ძე შარვაშიძე. სორეხ საუსტანის ძის პრეტენზიას და დიანობაზე შესაძლოა საფუძველს უმაგრებდა სადადიანოს სახლთან მისი დედის მხრიდან ნათესაობა.¹ გიორგი III გურიელმა, იმ მიზნით, რომ თავისი საწადელისათვის მიეღწია, სასიკვდილოდ გაიმეტა თავის სამთავროს კარზე ტყვედ მყოფი ოდიშის მთავრის კანონიერი მემკვიდრე მანუჩარ ლევან III-ის ძე. 1681 წლის შემოდგომაზე ოდიშში ლაშქრით შეიჭრა სორეხ შარვაშიძე და თავი მის მთავრად გამოაცხადა. მის პრეტენზიას ოდიშის დიდებულების მნიშვნელოვანმა ნაწილმა მხარი არ დაუჭირა. 1683 წელს გიორგი ლიპარტიანმა მოახერხა ლევან III-ის უკანონო შვილის ლევანის გამთავრება ოდიშში, რომელიც ამ დროს ახალციხის საფაშოში იმყოფებოდა.² ლევან III-ის ძის ლევან IV-ის ხელისუფლება ნომინალურად მაინც გავრცელდა სამეგრელოზე, გარდა, მდ. ენგურის ჩრდილო-დასავლეთისა, რომელიც სორეხ შერვაშიძეს ეპყრა.³ მდ. ეგრისწყალ-ლალიძგასა და მდ. ენგურს შორის ტერიტორია სორეხ შარვაშიძეს ეჭირა, მაგრამ ის აფხაზეთად არ იწოდებოდა, რადგან სორეხი თავის თავს სამეგრელოს მთავარს უწოდებდა, ხოლო ეს ტერიტორია სამეგრელოს ნაწილს წარმოადგენდა, გარდა ამისა, სორეხი აფხაზეთა მთავარს ზეგნაყ შარვაშიძეს არ ემორჩილებოდა.⁴ სორეხის გარდაცვალების შემდეგ აღნიშნული ტერიტორია შეიერთა აფხაზეთმა, ხოლო როცა ზეგნაყ შარვაშიძე გარდაიცვალა, მისმა სამმა ვაჟიშვილმა, როსტომმა, ჯიქეშიამ და ყვაპუმ მდ. ენგურსა და მდ. ბზიფს შორის მდებარე ტერიტორია გადაინაწილეს.⁵ როსტომს წილად ხვდა აფ-

¹ ბ. ხორავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 114.

² იქვე, გვ. 144.

³ იქვე, გვ. 115; შეად. გ. ჯამბურია, საქართველოს პოლიტიკური ვითარება XVII ს-ის 80-90-იან წწ-ში, დასახ. გამოცემა, გვ. 354.

⁴ ბ. ხორავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 116.

⁵ 3. В. Анчабадзе, Из истории средневековой Абхазии..., გვ. 270-271; И. Г. Антелава, Очерки по истории Абхазии..., გვ. 37; მისივე, Политическая жизнь в Абхазии в XVI-XVIII вв. გვ. 122. ი. ანთელავა, ზ. ანჩაბაძე, აფხაზეთის სამთავრო, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, II, გვ. 31; ბ. ხორავა, დასახ. ნაშრომი. გვ. 116.

ხაზთა მთავრის ტიტული და მდ. ბზიფსა და მდ. კოდორს შორის მდებარე მინა-წყალი, ჯიქეშიას მდ. კოდორსა და მდ. ლალიძგის შუა ტერიტორია, რომელსაც აბუჟა ეწოდა, ყვაპუმ კი მიიღო ტერიტორია მდ. ლალიძგიდან მდ. ენგურამდე, რომელსაც შემდეგ სამურზაყანო უწოდეს, მისი მემკვიდრე მურზაყან შარვაშიძის საპატივცემულოდ.¹ ყვაპუს როსტომ აფხაზთა მთავრის სამფლობელოდან, მისი ნებართვით, მერმინდელ სამურზაყანოში აფხაზთა თავადაზნაურობის ნაწილი გადმოუსახლებია, თუმცა მოსახლეობის ძირითად ნაწილს შემდეგშიც ქართველობა შეადგენდა.²

1702 წელს გიორგი ლიპარტიან-დადიანს გიორგი აბაშიძისათვის, თავისი სიმამრისათვის, იმერეთის ფაქტობრივ მმართველისათვის დახმარება უთხოვნია აფხაზთა მთავრის წინააღმდეგ „... რამეთუ მიეღოთ აფხაზთა ეგრისის მდინარემდე და აოწრებდნენ ოდიშს კვლევითა და ტყუეობითა. უსმინა აბაშიძემ, შემოიკრიბნა სპანი იმერთა, წარვიდა და შთავიდა აფხაზეთს. ვერ წინააღუდგა შარვაშიძე, მოსტყუევნეს აფხაზეთი, აღიღო ალაფი დიდი, დააზავა ლიპარტიანი და შარვაშიძე, გამოუხუნა ქვეყანა მიღებული და მიქვალნი, და მერე წამოვიდა და მოვიდა იმერეთსავე“.³ როგორც ვახუშტის ამ მონაცემის საფუძველზე ფიქრობენ, აფხაზეთის მთავარს გათვისებული ჰქონდა მდ. ეგრისწყალ-ლალიძგის ჩრდილო-დასავლეთი. მართალია, ხანდახან ლალიძგასა და ენგურს შორის მდებარე ტერიტორიასაც (სამურზაყანოს) იპყრობდა, მაგრამ ვერ გაითავისა ის,⁴ მხოლოდ დროებით ახერხებდა სამურზაყანოს თავის იურისდიქციაში მოქცევას. როგორც აღინიშნა, XVII ს-ის 90-იან წლებში დაკარგული, ლალიძგა ენგურს შორის მდებარე ტერიტორია, 1702 წლიდან

¹ И. Г. Антелава, Политическая жизнь в Абхазии в XVI-XVIII вв., დასახ. გამოცემა, გვ. 122; თ. ჭიჭინაძე, საქართველოს ისტორიის მასალა, ჟურნ. „კვალი“, 1897, №20, გვ. 394; ვ. ზუზბაია, ს. ზანთარია, გალის რაიონის ბუნება, ეკონომიკა, ისტორიული ნარკვევი, სოხუმი, 1988, გვ. 72-73; ბ. ხორავა, ოდიშ-აფხაზეთის..., გვ. 122.

² ბ. ხორავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 117.

³ ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 863.

⁴ ბ. ხორავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 121.

კვლავ დადიანის ხელისუფლების ქვეშ მოექცა, შარვაშიძეთა გვარის გვერდითი შტოს წარმომადგენლის გამგებლობით.¹ 1704 წელს რუხში ყვაპუ შარვაშიძე გარდაიცვალა, ღალიძგასა და ენგურს შორის მდებარე მინა-წყლის მმართველობა მისმა მემკვიდრემ მურზაყანმა ჩაიბარა. მურზაყანს თავის საქმიანობა-მოღვაწეობით ხალხის სიყვარული დაუმსახურებია და მის საპატივცემულოდ ამ მხარისათვის მოსახლეობას XVIII ს-ის 30-40-იან წლებში სამურზაყანო უწოდებია.² სამურზაყანოს მეორენაირად „ზემო აფხაზეთ“-საც უწოდებდნენ XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართულ ლიტერატურაში, ალბათ იმიტომ, რომ ამ რეგიონში აფხაზთა სამთავრო დინასტიის გვერდითი შტოს წარმომადგენლობა დამკვიდრდა მმართველობაში.³ მართალია, XVIII ს-ის 90-იანი წლების მიწურულს,⁴ აფხაზეთის მთავარს ქელეშბეის სამურზაყანო ისევ დაუპყრია, მაგრამ დროებით, – XIX ს-ის დასაწყისიდან ეს მხარე კვლავ ოდიშის შემადგენლობაშია მოქცეული. 1805 წელს ლევან V დადიანის რუსეთის ერთგულებისადმი დადებულ ფიცს შეუერთდნენ სამურზაყანოს მფლობელები,⁵ მანუჩარ და ლევან შარვაშიძეები, როგორც სამეგრელოს სამთავროზე დამოკიდებული სამფლობელოების პატრონები.

სამურზაყანოს მფლობელი ძმები შარვაშიძეების ფიცის სრული ტექსტის ასლი დაცულია კავკასიის არქეოგრაფიული კომისიის აქტების IV ტომში, სადაც ვკითხულობთ: „ჩვენ ქვემოთ ხელის მომწერნი, აფხაზის თავადნი, სამურზაყანოს მფლობელნი, შემოვედით ყმად ჩვენი ქვეყნით და თავად-აზნაურებით მის

¹ ბ. ხორავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 121-123.

² იქვე, გვ. 122, იხ. იქვე სათანადო ლიტერატურა.

³ იქვე, გვ. 132; ი. ანთელავა, ზ. ანჩაბაძე, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, II, გვ. 31-32.

⁴ ბ. ხორავა, ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა..., გვ. 172, შეად. ი. გ. ანტელავა, Политическая жизнь Абхазии в XVI-XVIII вв. გვ. 122; З. Анчабадзе, Г. Дзидзария, Дружба, извечная, нерушимая (Очерки из истории грузино-абхазских отношений), Сухуми, 1972, გვ. 42-43.

⁵ ზ. ცინცაძე, სამეგრელოს (ოდიშის) სამთავროს საზღვრების საკითხისათვის XIX ს-ის პირველ ნახევარში, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, VII, თბ., 1989, გვ. 96-97.

იმპერატორობის დიდებულებისა ყოვლად უმონყალესისა რუსთა/ ხელმწიფისა, ვფიცავთ ყოვლად ძლიერ ღმერთს და წმინდასან არებას, რომ ვიყვნეთ ერთგულნი მონა და ყმანი სამინდლოდ და მის დიდებულობის ურჩობაში და ღალატობაში არასდროს არ შევიდეთ და აგრეთვე თუ სხვათაგან ღალატი ანუ ურჩობა შევიტყვეთ, დიახ, სწრაფად შევატყობინოთ საცა მართებული იყოს და როგორც ზემო სწერია ის არ აღვასრულოთ, ღვთისაგან და წმინდა სახარებისაგან შეჩვენებული ვიყვნეთ, და აგრეთვე ყოვლად უმონყალესი ხელმწიფისაგან განრისხებულნი ვიყვნეთ. როგორც რომ ყოვლად უმონყალესი ხელმწიფის ყმა ვიმყოფებით, აგრეთვე სამეგრელოს თვითმპყრობელი ლევან დადიანის, რადგანაც ჩვენ ჩვენის ქვეყნით ვყოფილვართ სამეგრელოს თვითმპყრობელის თავადი დადიანისა“.¹

გამოდის, რომ სამურზაყანო აფხაზთა მთავრების მიერ ორჯერ იყო ოკუპირებული: პირველად XVII ს-ის ბოლოს (80-90-იან წლებში), ვიდრე 1702 წლამდე, მეორედ XVIII ს-ის 90-იანი წლების მიწურულს 1805 წლამდე; 1805 წელს სამურზაყანოს მფლობელები ძმები ლევან და მანუჩარ შარვაშიძეები ერთგულებას და ქვეშევრდომობას აღუთქვამენ ლევან V დადიანს, და როგორც ითქვა, უერთდებიან მის მიერ რუსეთის ერთგულებისადმი დადებულ ფიცს. მე-17 ს-ის დასასრულიდან (ე. ი. მდ. ღალიძგასა და მდ. ენგურს შორის მიწა-წყლის პირველი დაპყრობიდან) 1832 წლამდე, სამურზაყანოს მფლობელები იყვნენ შარვაშიძეთა უმცროსი შტოს წარმომადგენლები, რომლებიც უმეტესად ოდიშის მთავრის ხელისუფლებაზე იყვნენ დამოკიდებულნი. სამურზაყანოს ოდიშის სამთავროსადმი კუთვნილების საკითხი იმდენად ცხადი რეალობა იყო, რომ ამის უგულებელყოფა რუსეთის მაღალჩინოსან მოხელეებსაც კი არ უცდიათ, პირიქით, საჭიროების შემთხვევაში არ ერიდებოდნენ ამის ხმამაღლა გაცხადებასაც. ამის ნათელ დადასტურებას წარმოადგენს მთავარმართებელ ბარონ როზენის 1834 წელს აფხაზეთის მთავარ მიხეილ შარვაშიძისადმი მიწერილი წერილი. მიხეილ შარვაშიძემ 1834 წელს თვითნებურად დაიკავა სოფ. ილორი და აიძულა იქაური მოსახლეობა ერთგულების ფიცი

¹ Акты Кавказской Археографической Комиссии, т. IV, Тифлис, 1881, გვ. 527.

მიეცა მისთვის. როცა ეს შეიტყო მთავარმართებელმა როზენმა, აფხაზთა მთავარს მისწერა: „ასეთი მოქმედება ემსახურება აფხაზეთში უნესრიგობის გამრავლებას და არ შემიძლია გაკვირვება არ გამოვთქვა სხვის სამფლობელოში თქვენი ასეთი თვითნებობის გამო. ხელისუფლებისათვის ცნობილია, რომ ცოცხალი საზღვარი სამეგრელოსა და აფხაზეთს შორის არის მდინარე ლალიძგა და რამდენადაც სოფელი ილორი მდებარეობს მდინარის მარცხენა ნაპირზე, ის არ შეიძლება ეკუთვნოდეს აფხაზეთს. ამიტომ მე ვალდებული ვარ გთხოვოთ გამოუცხადოთ წერილობით ყველა ილორელს, რომ მათ მიერ მიცემული ფიცი თქვენდამი ერთგულებაზე უსაფუძვლოა და ისინი ეკუთვნიან არა თქვენ უმაღლესობას, არამედ სამეგრელოს მფლობელს“.¹ ბარონ როზენი სამურზაყანოს სამეგრელოსადმი კუთვნილებას არაერთხელ აღნიშნავს სხვაგანაც.²

ოდიშის მთავრები სამურზაყანოს სამეგრელოს განუყოფელ მხარედ მიიჩნევდნენ არა მარტო იმიტომ, რომ ის სამეგრელოს ისტორიულ-ორგანული ნაწილი იყო მუდამ, არამედ იმიტომ, რომ მიუხედავად აფხაზთა მიერ მისი ორგზის დაპყრობისა, მასზე გავლენას უმეტესად მაინც სამეგრელო ინარჩუნებდა, მოსახლეობის ძირითადი ნაწილი მუდამ ქართველობა იყო, იქაური მოსახლეობა აფხაზეთის სხვა მხარეებისაგან განსხვავებით ქრისტიანულ სარწმუნოებას ინარჩუნებდა. აფხაზეთის მთავრების (შარვაშიძეების) პრეტენზიები სამურზაყანოს მიერთებაზე, ალბათ, იმით უფრო იყო გაპირობებული, რომ ამ მხარის მფლობელები აფხაზეთის მთავართა საგვარეულოს გვერდითი შტოს წარმომადგენლები იყვნენ მისი დაპყრობიდან (XVII ს-ის მიწურულიდან) 1832 წმდე, აფხაზეთის თავად-აზნაურობას იზიდავდა ამ მხარის მდიდარი მიწა-წყალი, გარდა ამისა, სამურზაყანოს აფხაზური წარმომავლობის თავად-აზნაურობა ხშირად დაუმორჩილებლობას უცხადებდა ოდიშის მთავრებს.

¹ Акты Кавказской Археографической Комиссии, т. IV, гл. 449.

² იქვე, გვ. 453, №338, №339; ბ. ხორავა, ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა..., გვ. 181.

აფხაზეთის უკანასკნელმა მთავარმა მიხეილ შარვაშიძემ წელს თხოვნით მიმართა რუსეთის ხელისუფლებას, დადიანისათვის ჩამოერთმია სამურზაყანო და გადაეცა ის აფხაზეთისათვის, რაზედაც მან უარი მიიღო. რუსეთის ხელისუფლებამ აფხაზეთისა და ოდიშის მთავრებს შორის სამურზაყანოსათვის გამართული მუდმივი ცილობა და ქიშპი საბაბად გამოიყენეს და 1840 წელს სამურზაყანო ჩამოართვეს ოდიშის მთავარს, გადასცეს სახაზინო უწყებას და მისგან რუსული ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეული - სამურზაყანოს საბოქაულო შექმნეს.¹

* * *

ასე ეტაპობრივად და ძირითადად ექსპანსიის გზით ჩამონვა და ჩამოსახლდა გვიან შუასაუკუნეებში ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი (უმეტესად აფსუაბაზ-ადილელები) დასავლეთ საქართველოს ჩრდილო-დასავლეთით, ისტორიული აფხაზეთის მიწა-წყალზე. ტერმინი „ისტორიული აფხაზეთი“ შემთხვევით არ გამოგვიყენებია აქ. როგორც არაერთხელ აღვნიშნეთ ბიზანტიის ხელისუფლებამ გარკვეული მიზნით, ჯერ (VI ს-ის 50-იანი წლებიდან) ბიჭვინთის ჩრდილო-დასავლეთს, ხოლო VII ს-ის დასაწყისიდან მდ. კლისურა-კელასურიდან (ზოგი ავტორის ცნობით მდ. ეგრისწყალ-ლალიძგიდან) ვიდრე მდ. აქეუნტა-შახემდე, ჯიქების საზღვრამდე, დაიპყრა-რავს რეგიონი, უწოდა „აფხაზეთი“, მოსახლეობას-კი (ძირითადად სანიგების ტომს) „აფხაზი“. ამ დროიდან მოყოლებული აღნიშნულ ტერიტორიას ისტორიულ გეოგრაფიულ სახელად დაუმკვიდრდა სახელი „აფხაზეთი“, ხოლო იქაურ მოსახლეობას „აფხაზი“. ასე გადაიქცა „აფხაზი“ ეთნონიმიდან პოლიტონიმიად. ამ მხრივ ძალზე მნიშვნელოვანია, რომ იმავე მიზეზით VIII ს-ის მეორე ნახევრიდან მთელ დასავლეთ საქართველოს ეწოდა „აფხაზეთი“, მოსახლეობას კი, რომლის აბსოლუტურ უმრავლესობას ქართველობა შეადგენდა „აფხაზი“ შეესახელა. XI ს-ში „აფხაზეთი“

¹ ზ. ცინცაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 97-98.

საქართველოს, ხოლო „აფხაზი“ ქართველის იდენტური გახდა და ასე გავრცელდა ეს ტერმინები ჯერ საქართველოსა და ბიზანტიის ტიაში, შემდეგ კი სხვა ქვეყნებში.¹

VIII ს-ის მეორე ნახევრიდან დასავლეთ საქართველოს „აფხაზეთის“ სამთავროს ჩრდილო-დასავლეთმა მდ. აქეუნტა-შახესთან ჯიქებთან დადებულმა საზღვარმა, ნიკოფსიამდე გადაინია და ეს ასე დარჩა მთელი შუა საუკუნეების მანძილზე, მეტ-ნაკლები სახეცვლილებით. გამოდის, თითქოს, დასავლეთ საქართველოს სახელმწიფოებრიობამ დაიბრუნა თავისი ეთნოსის კუთვნილი ისტორიული სამოსახლო, რომელიც ჯიქებს ჰქონდათ მანამდე დაპყრობილი. ჯიქები შავიზღვისპირეთში მოსულ ტომად ითვლება, ეს კარგად იცის ბიზანტიურმა და ქართულმა წყაროებმა. ფლავიუს არიანეს V საუკუნის კომენტატორი – ანონიმი ავტორი წერს: „ძველი აქაიიდან“ ვიდრე „ძველ ლაზიკემდე“ და შემდეგ ვიდრე აქეუნტის მდინარემდე წინათ ცხოვრობდნენ ტომები, რომელთაც ეწოდებოდათ ჰენიოხები, კორაქსები და კილიკები, მელანქელენები, მაქელონები, კოლხები და ლაზები. ამჟამად კი ცხოვრობენ ჯიქები“.² თუმცა ანაქრონიზმი ახასიათებს ჯუანშერის ცნობას, მაგრამ იმანაც კარგად იცის, რომ ჯიქები მოსული ტომია შავიზღვისპირეთში. ჯუანშერის გადმოცემით, ვახტანგ გორგასალი თავისი ლაშქრით „განვიდეს პაჭანიკეთს, რამეთუ მაშინ მუნ იყო პაჭანიკეთი მოსაზღვრედ ოვსეთისა, მდინარესა მას ოვსეთისასა წიაღ, და ჯიქეთი მუნვე იყო. შემდგომად ჟამთა მრავალთა იოტნეს პაჭანიკნი დასავლით-კერძი, ხოლო ჯიქნი დაემკვიდრნეს ბოლოსა აფხაზეთისა“.³ წერილობითი წყაროებიდან, ჯიქებს (ზიგებს), პირველად, მხოლოდ სტრაბონი იხსენიებს შავიზღვისპირა მცხოვრებ ტომთა შორის.⁴

¹ დაწვრილებით ამის შესახებ იხ. კრ. საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია, დასახ. გამოცემა.

² ანონიმი V ს-ის, გეორგიკა, II, დასახ. გამოცემა, გვ. 11.

³ ჯუანშერი, ქართლის ცხოვრება, I, დასახ. გამოცემა, გვ. 156-157.

⁴ თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია, დასახ. გამოცემა, XI, 2, გვ. 111, 118, 119.

ახ. წ. II ს-ის ავტორი ფლავიუს არიანე, ჯიქების სამხრეთ-
აღმოსავლეთ მეზობლად სანიგებს ასახელებს.¹ ასევე აღნიშნავს
V ს-ის ანონიმი თავისი დროისათვის. მისი გადმოცემით „აქეუნ-
ტის (შახეს – დ. ლ.) ნყლიდან აბასკის (ფსოუს – დ. ლ.) ნყლამდე
ცხოვრობენ სანიგები“.² VI ს-ში, ამავე საუკუნის ისტორიკოსის
პროკოპი კესარიელის ცნობით, ჯიქებს სამხრეთ-აღმოსავლეთი-
დან მდ. აქეუნტა-შახესთან აბაზგ-აფხაზები ემეზობლებიან.³ ე. ი.
გამოდის, რომ სანიგების სახელი აბაზგ-აფხაზებმა, ხოლო სანი-
გეთის სახელი აფხაზეთმა დაფარა. ეს კი, ჩვენი აზრით, ბიზან-
ტიის ხელისუფლების ნებით უნდა განხორციელებულიყო.⁴

VIII ს-ის 70-იანი წლებიდან, თუ უფრო ადრე არა, როგორც
უკვე ითქვა, დასავლეთ საქართველოს („აფხაზეთის“) სამთავროს
სახელმწიფო საზღვარმა ნიკოფსიამდე (ვახუშტის გადმოცემით,
აფხაზთა პირველი მეფე ლეონ II-ის დროს აფხაზეთის ჩრდილო-
დასავლეთმა საზღვარმა მდ. ხაზარეთამდე) გადაინია და ასე
მოექცა ტერიტორია მდ. აქეუნტა-შახედან ნიკოფსიის ჩათვლით
ქართულ სახელმწიფოებრიობაში, რომელიც მეტ-ნაკლები ცვლი-
ლებით XV საუკუნემდე გაგრძელდა. ამას კარგად ადასტურებს
ქართული და უცხოური წყაროები.⁵ ბუნებრივია, რომ გაერ-
თიანებული საქართველო შეინარჩუნებდა თავის სახელმწიფო
საზღვარს ჩრდილო-დასავლეთის მიმართულებით. XI ს-ის ქა-
რთველი საეკლესიო მოღვაწე გიორგი მთაწმინდელი, როცა ანტი-
ოქიის პატრიარქს უსაბუთებდა საქართველოს ეკლესიის ავტოკე-
ფალიის სამართლიანობას, ეუბნება: „ერთი წმიდა ათორმეტთა
მოციქულთანი, სიმონს ვიტყვი კანანელსა, ქუეყანასა ჩუენსა

¹ ფლავიუს არიანე... დასახ. გამოცემა, გვ. 51-52.

² ანონიმი V საუკუნის, დასახ. გამოცემა, გვ. 10.

³ პროკოპი კესარიელი, გეორგიკა, II, დასახ. გამოცემა, გვ. 100, 135.

⁴ დ. ლეთოდინი, აბაზგ-აფხაზების განსახლება... დასახ. გამოცემა, გვ. 225 და სხვაგან.

⁵ იოვანე საბანისძე, ქართული მწერლობა, I, დასახ. გამოცემა, გვ. 454; ეპიფანე კონსტანტინეპოლელი, გეორგიკა, IV, ნაკვ. 1, დასახ. გამო-
ცემა, გვ. 58, 59; კონსტანტინე პორფიროგენეტი, გეორგიკა, IV, ნაკვ. 2, დასახ. გამოცემა, გვ. 233; შეად. ვახუშტი ბაგრატიონს, ქართლის
ცხოვრება, ტ. IV, გვ. 796.

დამარხულ არს აფხაზეთს, რომელსა ნიკოფსი ეწოდების".¹ დავით აღმაშენებელი თავის ანდერძში აღნიშნავდა, რომ ის დღემდე ტრე უფლისწულს სამემკვიდრეოდ უტოვებდა მისი ღვანლით მოგებულ მამულს „ნიკოფსიითგან დარუბანდისა ზღუადმდე და ოვსეთიდან სოერად და არეგანადმდე“.² თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსი „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“-ს ავტორის გადმოცემით, თამარის მსახურთუხუცესი ვარდან დადიანი იყო „ლიხთ-აქით პატრონი ორბეთის და კაენისა, ლიხთ-იქით ნიკოფსამდის უცილობლად ქონებისა“.³ როცა თამარ მეფემ გადაწყვიტა რუქნადინის წინააღმდეგ ბრძოლა „მაშინ მოუწოდეს სპათა იმერთა და ამერთა, ნიკოფსით დარუბანდამდის, და შეკრბეს ჯავახეთს“.⁴ ჟამთააღმწერელი წერდა: „ვითარ აღესრულა მეფე (ლაშა გიორგი - დ. ლ.) შეკრბეს ყოველნი წარჩინებულნი მის სამეფოსანი, იმერნი და ამერნი, კათალიკოსნი ორნივე და ეპისკოპოსნი, ნიკოფსით ვიდრე დარუბანდამდე ყოველნი მორჩილებასა ქუეშე მათსა მყოფნი და მეფე ყვეს რუსუდან - დასუეს საყდართა სამეფოთა და მიულოცეს მეფობა წესისამებრ“.⁵ ...მოვიდა დავით რუსუდანის ძის ძე ვახტანგ ქართლს „შემოკრბეს კათალიკოსი და ეპისკოპოსნი და მთავარნი, და დაადგეს გვრგვნი მეფობისა თავსა მისსა, და დასუეს ტახტსა სამეფოსა, და აღასრულეს წესი კურთხევისა. და დაიპყრა ყოველი საქართველო ნიკოფსით დარუბანდამდე, თვნიერ ჯაყელი-ციხიხჯვარელისა ბექასი“.⁶ ვახუშტი ბაგრატიონის გადმოცემით: გიორგი ბრწყინვალემ „... ვინათგან დაიმორჩილნა და დაიმონნა ყოველი გიორგია ნებასა შინა თვსსა და კავკასნიცა მორჩილებასა მისსა იყვნენ ნიკოფსიიდან დარუბანდამდე; კუალად რანი, მოვაკანი და შარ-

¹ ცხოვრება გიორგი მთაწმიდელისა, ძველი შაგიოგრაფიული ლიტ. ძეგლები, II, დასახ. გამოცემა, გვ. 153, 154.
² ანდერძი დავით აღმაშენებლისა, ქართული სამართლის ძეგლები, II, დასახ. გამოცემა, გვ. 19.
³ ქართლის ცხოვრება, II, დასახ. გამოცემა, გვ. 49.
⁴ იქვე, გვ. 94.
⁵ ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 168.
⁶ იქვე, გვ. 293.

ვანი მოხარკედ აქუნდა და არლარავინ იყო წინააღმდეგი და ურჩ მისი"..."! „ხოლო შემდგომად მეფის გიორგისა დაჯდა ძე მისი და ვით მეფედ. შემოკრბენ კათალიკოზ-ეპისკოპოსნი და დიდებულნი ნიკოფსით, სპერით, დარუბანდამდე და აკურთხეს მეფედ“.²

ასე რომ, მითითებული წყაროების საფუძველზე, დანამდ-ვილებით შეიძლება ითქვას, რომ VIII ს-ის მეორე ნახევრიდან XV ს-მდე, საქართველოს სახელმწიფოებრივი და ეთნო-კულტურული საზღვარი ჩრდილო-დასავლეთით უწყვეტად შემოისაზღვრებოდა ნიკოფსიის ჩათვლით. ფიქრობენ, რომ ნიკოფსი უნდა ყოფილიყო დღევანდელი ტუაფსეს ჩრდილოეთით 20 კილომეტრის მანძილზე მდ. ნეგოფსუხოს შესართავთან, ზღვისპირა კონცხთან.³ ეს საზღვარი მიაჩნდათ VIII-X საუკუნეებისათვის რეალურად.⁴ ივ. ჯავახიშვილის აზრით, „ისტორიული ცნობების მიხედვით, უკვე XI საუკუნეში ეს მოსამზღვრე ხაზი საქართველოსა და მეზობელ ქვეყნებს შორის ძალიან ჩრდილოეთით მდებარეობდა, სახელდობრ, იმ ადგილას, სადაც კავკასიონის მთავარი ქედი იწყებოდა. მოსამზღვრე ხაზად მდ. ყუბანის შესართავი და კავკასიის ქედის წვერი ითვლებოდა“.⁵ მიაჩნიათ-რა რომ საქართველოს ჩრდილო-დასავლეთი საზღვარი XV ს-მდე მდ. ყუბანის შესართავამდე გადიოდა, ფიქრობენ, რომ ნიკოფსია „... მდინარე ყუბანის შავი

¹ ვახუშტი ბატონიშვილი, ქართლის ცხოვრება, IV, დასახ. გამოცემა, გვ. 259.

² იქვე, 259-260.

³ 3. В. Анчабадзе, Из истории средневековой Абхазии, გვ. 110-111; დ. მუსხელიშვილი, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, II, გვ. 141-142; მ. ლორთქიფანიძე, ახალი ფეოდალური სამთავროების წარმოქმნა საქართველოს ისტორიის ნარკვევებში, II, გვ. 418-419; მისივე, ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება, გვ. 186; ზ. პაპასქირი, თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან, დასახ. გამოცემა, გვ. 59.

⁴ იქვე.

⁵ ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. XII, თბ., 1998, გვ. 460.

ზღვის შესართავის მახლობლად მდებარეობდა და არა ტუაფსეს ახლოს".¹

საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ მიუხედავად საქართველოს დაშლა-დაქუცმაცებისა და საერთოდ, მისი საშინაო და საგარეო მდგომარეობის გაუარესებისა, გვიანი პერიოდის XVI-XIX სს-ის წყაროებიც კი (ევროპული რუკები და პორტულანები. სხვადასხვა ენაზე შესრულებული ნაშრომები) საქართველოს (ძირითადად სამეგრელოსა და აფხაზეთის დასახელებით) ჩრდილო-დასავლეთ საზღვარს უმეტესად მიუთითებენ მდ. შახეს და მდ. ყუბანის შესართავებს შორის.

XVI ს-ში ევროპელი კარტოგრაფების მიერ შედგენილ საკმაო რაოდენობის რუკებზე საქართველოს («გურისის ქუეყნისა, ანუ აფხაზეთისა, ანუ იმერეთისა») ჩრდილო-დასავლეთი საზღვარი მინიშნებულია დღევანდელი აფხაზეთის ჩრდილო-დასავლეთი საზღვრის უფრო ჩრდილო-დასავლეთით. აღნიშნული დროის კარტოგრაფები, სამეგრელოს (რომელშიაც, რა თქმა უნდა, აფხაზეთიც იგულისხმება) ჩრდილო-დასავლეთ საზღვარს ძირითადად მდ. ყუბანის შესართავის გასწვრივ აღნიშნავენ.²

XVII-XIX სს-ის რუკებზეც სამეგრელოს (ანუ აფხაზეთის) ჩრდილო-დასავლეთი საზღვარი მითითებულია მდ. ყუბანის შესართავთან და მის ახლო-მახლო სივრცეში.³ რუსეთის იმპერიაში 1725 წელს შედგენილ საქართველოს რუკაზე აფხაზეთის სახელია აღნიშნული, რომლის ჩრდილო-დასავლეთი საზღვარი მდინარე ყუბანის შესართავამდე აღწევს,⁴ ხოლო 1703 წელს იქვე შედგე-

¹ ზ. რატიანი, წყაროთა ღაღადი ანუ პირიქითა საქართველო, თბ., 1995, გვ. 58-60.

² Гогия Б., Абхазия – историческая провинция Грузии, Париж-Тбилиси, 2005, გვ. 30, 32, 34, 38; Гамахария Дж., Гогия Б., Абхазия – историческая область Грузии, Тб., 1997, გვ. 226, 230, 836.

³ Гогия Б., Абхазия – историческая провинция Грузии, დასახ. გამოცემა, გვ. 40, 43, 63, 66, 92, 240.

⁴ Гогия Б., დასახ. ნაშრ., გვ. 66.

ნილ რუკაზე სამეგრელოს სახელია დატანილი და მისი ჩრდილო-დასავლეთი საზღვარი კაფამდე მიდის.¹

XVI ს-ის დასაწყისში, ავსტრიელი დიპლომატი ს. ჰერბერ-შტაინი, რომელიც აღნიშნულ დროში ორჯერ იმყოფებოდა რუსეთის იმპერიაში, წერდა: „ყუბანს იქით არის სამეგრელო“. ყუბანის ქვემო ნელზე ცხოვრობენ „აფგაზები“, ხოლო მთებში ჩერქეზები.² თითქოს ამ ცნობის შინაარსია გადატანილი იტალიელი კარტოგრაფის ჯაკომო გასტილდის 1561 წელს შედგენილ რუკაზე. აღნიშნულ რუკაზე სამეგრელოს რეგიონის შემდეგ, კავკასიონის ქედის ჩრდილოეთით მდ. ყუბანის შუა ნელზე მითითებულია **Abcvaz reg. (Abcvaz||Abchas „აფხაზი“)** ამავე მდინარის მარცხენა შენაკადზე დატანილია ქალაქი **Acua**, რომლის სახელი იგივეა, რაც ქალაქ სოხუმის ამჟამინდელი აფხაზური (აფსუური) სახელწოდება აყვა. (ქალაქ სოხუმს ამავე რუკაზე **Sanatopoli**, იგივე სებასტოპოლი ეწოდება).³ ე. ი. სამეგრელოსა და ჩერქეზეთის რეგიონებს შორის, აბაზურ ტომებზე გავრცელებულია „აფხაზეთი“-ს სახელი. ნიშანდობლივია, რომ XVI ს-ის პირველი მეოთხედისათვის თურქული წყარო ოდიშ-სამეგრელოს საზღვრების შემდეგ იხსენიებს არა აფხაზეთს (მხოლოდით რიცხვში), არამედ აფხაზების ქვეყნებს, რომლებშიაც ჯიქეთსაც უნდა გულისხმობდეს, ჩვეულებრივ. ის აღნიშნავდა, რომ გურიიდან სოხუმამდე დადიანის ქვეყანაა. იგი (სოხუმი) ძველ დროში ნავსადგური ყოფილა. მასთან ეშვება იალბუზის მთის კალთა. იმის იქით არის აფხაზეთის ქვეყნები. მთებს უკან მდებარეობს ჩერქეზეთის ქვეყანა და ლეკისტანი დარუბანდამდე.⁴ როგორც, ფიქრობენ, აქ ნახსენებ „იალბუზის მთის კალთაში“ უნდა იგულისხმებოდეს „ანაკოფის

¹ Гогия Б., დასახ. ნაშრ., გვ. 75.

² С. Герберштейн, Записки о Московии, М., 1988, გვ. 181; Гогия Б., დასახ. ნაშრ., გვ. 30.

³ თ. გვანცელაძე, 1561 წლის უცნობი იტალიური რუკა და აფხაზთა ისტორიული სამშობლოს ლოკალიზაცია, ჟურნ. „არტანუჯი“, 6, თბ., 1997, გვ 28-31.

⁴ თურქული წყაროები XVII ს. I ნახევრის სამცხე-საათაბაგოს ისტორიისათვის. თურქული დოკუმენტები ქართული თარგმანით, გამოკვლევითა და შენიშვნებით გამოსცა ც. აბულაძემ, თბ., 1983. გვ. 57.

მცირე მთა“,¹ რომელსაც ვახუშტი ბაგრატიონი ანაკოფიის (ახალი ათონის) დასავლეთით უთითებს.²

XVII ს-ის მოღვაწე პავლე ალექსეი, მაკარი ანტიოქიელის შვილი, რომელიც მამასთან ერთად 1664-1666 წწ-ში იმყოფებოდა სამეგრელოში წერდა: „აფხაზნი (აფხაზეთი) ორი სახელმწიფოა: ერთი მათგანის მცხოვრებნი, დადიანის ქვეშევრდომები, ქრისტიანებად იწოდებიან, თუმცა არ არიან მონათლულნი. ისინი ეთაყვანებიან წმინდა ხატებს და პატივს სცემენ ეკლესიებს. მონათლავნი კი იმიტომ არიან, რომ არ ჰყავთ მღვდელმთავარნი და მღვდელმსახურნი. მეორე სახელმწიფოს მცხოვრებნი ურწმუნოები არიან. მათ მახლობლად ცხოვრობენ ალანები, აბაზები, ზიხები, ჩერქეზები... ისინი სამეგრელოს დაუძინებელი მტრები არიან, იტაცებენ და ატყვევებენ მეგრელებს“.³

ყირიმის სახანოს კარზე მყოფი საფრანგეთის კონსული ქსავერი გლავანი, რომელსაც 1724 წელს უმოგზაურია ჩერქეზეთში წერდა, რომ „მთების იქით სამეგრელოა... მათ შემდეგ აჩიკ-ბაშები ცხოვრობენ... შემდეგ კადაკები სახლობენ. მათ შემდეგ 24 დამოუკიდებელი აბაზა ბეგი ცხოვრობს. მათი სამფლობელო დიდი ზღვიდან (შავი ზღვა) გელენჯიკ-ლიმანამდეა განფენილი, რაც ჩერქეზეთის მიწაზეა. გელენჯიკ-ლიმანი აბაზასა და ჩერქეზეთს შორისაა და კაფას ყურიდან 50 მილითაა დაშორებული“.⁴

ამ მხრივ უფრო საყურადღებოდ მიგვაჩნია, რუსეთის აკადემიის ნამდვილი წევრის გიულდენშტედტის ნაშრომში დაცული ცნობა. გიულდენშტედტი, რომელმაც საქართველოში XVIII ს-ის მეორე ნახევარში იმოგზაურა, გვაუწყებს, რომ აფხაზეთი (აბაზა) სამ ნაწილად იყოფა: ჩრდილო-დასავლეთი აფხაზეთი (ადილეური ტომებით: უბიხები, შაფსულები და სხვა ხალხებით დასახლე-

¹ ბ. ხორავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 60; Т. Бералдзе, Этнологические процессы на территории современной Абхазии в XI-XV вв. – Разыскания по истории Абхазии/Грузия, гв. 206.

² ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 783, 784.

³ ნ. ასათიანი, მასალები, დასახ. გამოცემა, გვ. 75.

⁴ С. Главани, Описание Черкесии, СМОМИК, вып. 17, Тифлис, 1898, гв. 17; Дж. Гамахария, Гогия Б., Абхазия – историческая область..., гв. 27.

ბული მხარე), ჩრდილო-აღმოსავლეთი აფხაზეთი, ეგრეთწოდებული „მცირე აფხაზეთი“ და სამხრეთ-აღმოსავლეთი აფხაზეთი, — „ძველი აფხაზეთი“. ამ მხარეში ბატონობენ თურქები ფაშას მეთაურობით, რომელიც ზის შავ ზღვაზე მდებარე ციხე სოკუნკალაში და რომელსაც ჩვეულებრივ აფხაზეთის თავადური გვარიდან ირჩევენ.¹

როგორც მართებულად აღნიშნავენ, ვახუშტი ბაგრატიონს, მიუხედავად იმისა, რომ მის დროს საქართველო დაშლილ-დაქუცმაცებულია, ჯიქეთი შეყვანილი ყავს საქართველოს კუთვნილ ქვეყანათა სიაში.² ბატონიშვილი თავისი დროისათვის წერდა: „ხოლო ამ აფხაზეთის იქით, კაპპეტის წყლის დასავლეთს, ბაგრატიონთ ჟამს აქეთ აქომამდე უწოდებენ ჯიქეთს, არამედ გორგასლის ცხოვრება უწოდებს ჯიქეთს ამ ჯიქეთის ჩრდილოთ კერძოს, კავკასიის მთის იქითს კერძს ზღუამდე. და ამ აწინდელს ჯიქეთს მსღვრის: აღმოსავლით კაპპეტის წყალი, დასავლით შავი ზღუა; სამწრით იგივე ზღუა; ჩრდილოთ კავკასი. და არს ადგილი ესე ყოვლითურთ აფხაზეთისა; მოსავლით და ცხოვლით, წესით და ქცევითაცა, არამედ კაცნი უმეტეს მწვეცთა მგზავსნი. ყოფილან პირველად ქრისტიანენი, არამედ აწ უცნობელნი მისნი. გარნა იუნყე აფხაზეთა და ჯიქთა სამოსელნი და იარაღნი და საჭურველნი, ვითარცა ჩერქეთსანი, რომელთა ზნეთა ჟამად იმერნიცა ჳმარობენ“.³ სხვა ადგილას ვახუშტი აღნიშნავდა, რომ „... საზღვარი აფხაზეთისა არს: აღმოსავლით ანაკოფიის დასავლეთით მცირე მთა, კავკასიიდან ჩამოსული ზღუამდე, დასავლით ზღუა და კაპპეტის მდინარე. არამედ სხუანი მზღვრიან ჯიქეთის დასავლეთის ზღუამდე“.⁴

¹ გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, ტ. II, გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა, თბ., 1964, გვ. 51, 53.

² მ. ცინცაძე, საქართველო-ადიღეს ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1986, გვ. 45.

³ ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 786, 787.

⁴ იქვე, გვ. 784.

მაშასადამე, ვახუშტის ცნობით, შარვაშიძეთა სამფლობელო აფხაზეთი ვრცელდება მდ. ბზიფამდე, მდ. ბზიფის ჩრდილო-დასავლეთი ბოსფორამდე ბატონიშვილს ჯიქეთისად, ხოლო ჯიქეთი საქართველოს, ანუ აფხაზეთის ნაწილად მიაჩნდა. ეს შეიძლება იმით აიხსნას, როგორც ფიქრობენ,¹ რომ ჯერ კიდევ ჩრდილო-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი საქართველოს ოფიციალურ წრეებში, იურიდიულად საქართველოს კუთვნილ სამფლობელოდ არის მიჩნეული. თუმცა, როგორც ზემოთ ვუთითებდით, საქმეში ჩახედული გვიანსაუკუნეების წყაროების უმეტესობა (მაგალითისათვის გიულდენშტედტს დავასახელებთ), ისე ფიქრობს, როგორც ვახუშტი ბატონიშვილი. მართალია, მითითებულ წყაროებში არ არის ახსნილი, თუ რატომ მერყეობდა საქართველოს ჩრდილო-დასავლეთი საზღვარი მდ. შახესა და მდ. ყუბანის შესართავებს შორის, მაგრამ მათი წარმოდგენით, ეს საზღვარი მდ. შახეს სამხრეთ-აღმოსავლეთით კი არა, მის ჩრდილო-დასავლეთით ვრცელდება მდ. ყუბანის შესართავამდე, ზოგი ავტორის ცნობით, მდ. შახემდე, ან გელენჯიკამდე, ზოგის ცნობით, მდ. ყუბანამდე და ასე შემდეგ. ეს არის ფაქტი, რომელიც გარკვეულ მონაცემებს უნდა ეყრდნობოდეს. ამ მხრივ ნიშანდობლივად მიგვაჩნია თბილისში განწესებული ფრანგი კონსულის ჟაკ ფრანსუა გამბას ცნობა, რომელმაც იმიერ და ამიერ კავკასიაში 1820-1824 წწ-ში იმოგზაურა, ის წერს: „აფხაზეთის საზღვართან, გელენჯიკიდან დაახლოებით სამოც ვერსზე, ფშადის ყურეა... ფშადიდან დაახლოებით ოცდაათ ვერსზე, სუბაშის ყურემდე (მდ. შახეს შესართავთან - დ. ლ.), ჩერქეზეთისა და აფხაზეთის საზღვრები ზუსტად ისეა გადაჭიმული, როგორც ეს რუკების უმრავლესობაზეა აღნიშნული. არ ვიცი ეს საზღვრები რაიმე პოლიტიკური აქტით ან შემოსევების შედეგად არის დადგენილი, თუ იგი ბუნებრივად გამოყოფს ერთმანეთისაგან ორ ხალხს, რომელთაც არაფერი საერთო არ აქვთ ენის, ზნე-ჩვეულებებისა და ხასიათის მხრივ და, რომლებიც აშკარად სხვადასხვა წარმოშობისანი არიან“.²

¹ მ. ცინცაძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 45.

² ჟაკ ფრანსუა გამბა, მოგზაურობა ამიერკავკასიაში, ტ. I, ფრანგულიდან თარგმნა და კომენტარები დაურთო მზია მგალობლიშვილმა, თბ., 1987, გვ. 76-77.

გვიან შუა საუკუნეების საქართველოს (მისი ჩრდილო-დასავლეთით მდებარე პროვინცია აფხაზეთის) ჩრდილო-დასავლეთი საზღვრის შესახებ, კიდევ შეიძლებოდა საკმაო მასალების მოხმობა-მოძიება, მაგრამ მითითებულიც საკმარისი უნდა იყოს იმისათვის, რომ ნათლად გამოჩენილიყო გვიანი საუკუნეების ავტორების შეხედულება აღნიშნულ საკითხზე. ყოველივე ზემოთ თქმულიდან გამომდინარე, მართებული ჩანს აზრი იმის შესახებ, რომ საქართველოს (ეგრისის, ანუ აფხაზეთის, იმერეთის, ან ოდიშ-სამეგრელოს) ჩრდილო-დასავლეთი საზღვარი დაწყებული არქაული დროიდან XIX ს-ის ჩათვლით, მეტ-ნაკლები სახეცვლილებით, გადიოდა მდ. ყუბანის სიახლოვეს, ვრცელდებოდა თუ არა იქამდე საქართველოს სახელმწიფოებრიობა. მიუხედავად იმისა, რომ ეს მხარე XVI-XIX სს-ში ხშირად ვერ ეტნეოდა საქართველოს (აფხაზეთის) პოლიტიკურ სივრცეში, „ხსენებულ ტერიტორიაზე საუკუნეთა განმავლობაში საქართველოს სასაზღვრო ხაზის არსებობა ისტორიულად დადასტურებული სინამდვილეა“.¹ მართლაც, მარტო პავლე ალექსოელის და გიულდენშტედტის ცნობები იქნებოდა საკმარისი იმისათვის, რომ გვერწმუნა გვიან შუა საუკუნეებშიაც „აფხაზეთი“-ს, როგორც ისტორიულ-გეოგრაფიული ტერმინის გავრცელების არეალი სცილდებოდა დღევანდელი აფხაზეთის ჩრდილო-დასავლეთ საზღვარს და დროთა ვითარების შესაბამისად ფიგურირებდა მდ. შახესა და მდ. ყუბანის შესართავებს შორის.

აფხაზეთის პოლიტიკური ერთეული (შარვაშიძეთა სამფლობელო) XVII ს-ის ბოლოს გამოეყო სამეგრელო-ოდიშის სამთავროს და დამოუკიდებელ სამთავროდ იქცა. კიდევ ერთი დამოუკიდებელი ფეოდალური ერთეული შეემატა დაშლილ-დაქუცმაცებულ საქართველოს. ამ დროისათვის (XVII ს-ის დასასრულისა და XVIII ს-ის დასაწყისისათვის) შარვაშიძეთა სამფლობელო აფხაზეთის გავრცელების არეალი ჩრდილო-დასავლეთის მიმართულებით უკვე საკმაოდ შეზღუდული იყო. ივ. ჯავახიშვილი, იმერთა მეფე

¹ ნ. ჯაველიძე, ეგრისის („ანუ აფხაზეთისა ანუ იმერეთისა“) საზღვრისპირეთის ისტორიიდან, სამეცნიერო კრებული „ისტორიანი“ მიძღვნილი როინ მეტრეველის 70 წლისთავისადმი, თბ., 2009, გვ. 108.

ალექსანდრეს მიერ 1732 წლის ბრძანებით შედგენილ დასავლეთ საქართველოს რუკის, 1743 წელს მოსკოვში სრულიად საქართველოს გადახატული რუკის და ვახუშტი ბატონიშვილთან დაცული მონაცემების საფუძველზე ფიქრობდა, რომ შარვაშიძეთა აფხაზეთის ჩრდილო-დასავლეთი საზღვარი მდ. ბზიფზე (კაპპოეტის წყალზე) გადიოდა¹. ბზიფის იქით ჯიქეთი მდებარეობდა, ხოლო მდ. ბზიფი აფხაზეთის ტერიტორიაზე მიედინებოდა. თუმცა, აფხაზეთის თვითმხილველი გერმანელი მეცნიერი, ყაზანის უნივერსიტეტის პროფესორი ედ. აიხვალდი, რომელმაც 1825-1826 წწ-ში იმოგზაურა საქართველოში, და როგორც ითქვამა, ამავე დროის მოღვაწე ჟაკ ფრანსუა გამბა სხვანაირი წარმოდგენისანი იყვნენ შარვაშიძეთა სამფლობელოს ჩრდილო-დასავლეთი საზღვრის შესახებ. ედ. აიხვალდის ცნობით, მდინარე „განგრიში აფხაზეთს ჩრდილოეთით გამოჰყოფს ჩერქეზეთიდან და გაგრის ციხის ნანგრევებთან ზღვაში ჩაედინება“². როგორც ვუთითებდით, გამბას გადმოცემით კი აფხაზეთის და ჩერქეზეთის საზღვარი საუბაშის ყურესთან, – მდ. შახეს შესართავთან გადის.³ ხოლო ამავე დროისათვის ს. ბრონევსკის ცნობით, აფხაზეთი, ანუ აბაზა სამეგრელოდან ჩერქეზეთამდე ვრცელდება და მათ ერთმანეთისაგან გელენჯიკის ყურე (სუჯუკ-კალე) გამოჰყოფს.⁴

მაშასადამე, მიუხედავად იმისა, რომ XVII-XIX სს-ში აფხაზეთის ჩრდილო-დასავლეთი ნაწილი, მდ. ბზიფიდან მდ. ყუბანის შესართავამდე მნიშვნელოვანწილად დასახლებული იყო აბაზურ-ადიღეური მოდგმის სხვადასხვა დასახელების ტომით, როგორც ითქვამს, და აღნიშნულ პერიოდში ეს რეგიონი ხშირად არ შემოდიოდა საქართველოს სახელმწიფოებრიობაში, ეს სივრცე მაინც

¹ ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს საზღვრები (ისტორიულად და თანამედროვე თვალსაზრისით), ტფ., 1919, გვ. 108.

² ედუარდ აიხვალდი საქართველოს შესახებ, გერმანულიდან თარგმნა, შესავალი და საძიებლები დაურთო გ. გელაშვილმა, თბ., 2005, გვ. 220, 222.

³ ჟაკ ფრანსუა გამბა, მოგზაურობა ამიერკავკასიაში, I, დასახ. გამოცემა, გვ. 71, 72.

⁴ С. Броневский. Новейшие географические и исторические изыскания о Кавказе, ч. I, М., 1823, გვ. 318, 319.

ისტორიულ-გეოგრაფიულად აფხაზეთად აღიქმებოდა და ასეც ინოვებოდა გვიანსაუკუნეების წყაროებში. თუმცა ძალიან ძნელია იმისი თქმა, თუ რომელ პუნქტამდე აღწევდა აფხაზეთის ჩრდილო-დასავლეთი საზღვარი კონკრეტულად, გვიანსაუკუნეების წყაროების სხვადასხვა მინიშნების გამო, მაგრამ ამავე წყაროების მონაცემების საფუძველზე იმის თქმა მაინც შეიძლება, რომ ეს სასაზღვრო ხაზი უმეტესად ფიგურირებდა მდ. შახესა და მდ. ყუბანის შესართავებს შორის. მითითებული წყაროების ცოდნა აღნიშნულ საკითხზე, ისტორიულ ტრადიციას და ადგილზე მოპოვებულ ინფორმაციას უნდა ეყრდნობოდეს, მაგრამ არც ის არის გამორიცხული, რომ მათი წარმოდგენისათვის ხელი შეეწყოს ისეთი გარემოების შექმნას, როცა გვიანსაუკუნეებშიაც ჯერ სამეგრელოს სამთავროს, შემდეგ კი აფხაზეთის შარვაშიძეთა სამთავრო სახლს, დროის რომელიმე მონაკვეთში მოეხერხებიათ პოლიტიკური ზეგავლენის მოპოვება აღნიშნულ სივრცეზე, რომელზედაც ისტორიულად ექნებოდათ მათ სამართლიანი პრეტენზიები. მაგ., ედ. აიხვალდი XIX ს-ის დასაწყისისათვის წერდა, რომ აფხაზთა მთავარმა ქელეშ-ბეი შარვაშიძემ „... მოახერხა მთელი სამთავროს თავის ხელქვეით გაერთიანება და სულთანის ყურადღების დამსახურება. მან ძალით დაიმორჩილა ჯანეტები, რომლებიც ცხოვრობდნენ შავი ზღვის პირას გაგრის მონასტრიდან სოფელ მამაიმდე... ამდენად სანაპიროს მთელი მცხოვრებლები შიშში ჰყავდა გელენჯიკის სანაპიროდან ბათუმამდე“.¹

ზემოთ მითითებული პავლე ალექსოელის და გიულდენშტედტის ცნობები იძლევიან იმის საფუძველს (სხვა დასახელებულ ცნობებთან შეჯერებით) ვიფიქროთ, რომ გვიან შუა საუკუნეებშიაც (XVI-XIX სს-ში): 1. აფხაზეთი ეწოდება ტერიტორიას, ძირითადად მდ. კლისურა-კელასურიდან დაწყებული ჩერქეზეთამდე (მდ. შახედან მდ. ყუბანის შესართავამდე, მათ შორის მდებარე რომელიმე პუნქტამდე, დროთა ვითარების შესაბამისად); 2. აღნიშნულ ტერიტორიაზე მცხოვრებნი სხვადასხვა დასახელების აბაზურადილური ტომები ამიტომ იწოდებიან აფხაზებად; 3. აფხაზების ერთი ნაწილი (სამხრეთ-აღმოსავლეთ აფხაზეთში მცხოვრებნი)

¹ ედ. აიხვალდი საქართველოს შესახებ, დასახ. გამოცემა, გვ. 224.

დადიანის ქვეშევრდომები და ქრისტიანები არიან, თუმცა ვერ იცავენ ზედმინვენით ქრისტიანულ წესებს; მეორე წყება აფხაზებისა ურწმუნოები არიან და ჩრდილო-დასავლეთით ჩერქეზებისა და სხვა მთიელი კავკასიელების მეზობლად ცხოვრობენ, რომლებიც სამეგრელოს დაუძინებელი მტრები არიან.¹

გიულდენშტედტი უფრო აკონკრეტებს არსებულ ვითარებას. მისი გადმოცემით, აფხაზეთი სამ ნაწილად იყოფა: 1. ჩრდილო-დასავლეთი აფხაზეთი, სხვადასხვა დასახელების აბაზურ-ადიღური ტომებით დასახლებული; 2. ჩრდილო-აღმოსავლეთ აფხაზეთი, ე. წ. „მცირე აფხაზეთი“, საძ-ჯიქებით დასახლებული.² 3. სამხრეთ-აღმოსავლეთი აფხაზეთი, ანუ „ძველი აფხაზეთი“. ამ მხარეში, მისი ცნობით, ფაშას ხელისუფლებაა, რომელიც ცხუმ-სოხუმში ზის და ადგილობრივი თავადური (შარვაშიძის) გვარიდან ინიშნება თურქების მიერ.³ პავლე ალექსოვლის და გიულდენშტედტის ცნობებზე საგანგებოდ იმიტომ გავამახვილეთ ყურადღება, რომ აღნიშნული ავტორები მათ მიერ აღწერილი ადგილების და ხალხების თვითმხილველნი და სათანადო ცოდნით აღჭურვილნი არიან.

ასე რომ, „აფხაზი“ კონკრეტულად რომელიმე ერთი ეთნიკური ერთეულის სახელს, – ეთნონიმს კი არ წარმოადგენს, არამედ ის არის გვიან შუა საუკუნეებშიც ზოგადი სახელი, პოლიტონიმი. აქედან გამომდინარე „აფხაზეთი“ ერთი რომელიმე ეთნიკური ერთეულის კუთვნილ საცხოვრისს კი არ წარმოადგენს გვიან შუა საუკუნეებში (XVII-XIX), არამედ ის არის ისტორიული და გეოგრაფიული ტერმინი, რომელსაც თავისი ისტორია გააჩნია VI ს-ის 50-იან – VII ს-ის დასაწყისიდან. სხვა საკითხია, რომ რუსეთის იმპერიის საქართველოში გაბატონების შემდეგ და შედეგად, „აფხაზეთი“-ს და „აფხაზი“-ს სახელი მდინარეების ფსოუსა

¹ ნ. ასათიანი, მასალები XVII საუკუნის საქართველოს ისტორიისათვის, დასახ. გამოცემა, გვ. 75.

² შ. ინალ-იფა, აფხაზები, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, II, დასახ. გამოცემა, გვ. 29.

³ გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, ტ. II, დასახ. გამოცემა, გვ. 51, 53.

და ენგურს შორის მდებარე ტერიტორიას და მასზედ მცხოვრებ/ ხალხს შეუნარჩუნდათ მხოლოდ.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

რაც შეეხება გიულდენშტედტის „მოგზაურობაში“, – აფხაზე- თის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილის „ძველი აფხაზეთი“-ს სახ- ელით მოხსენიებას, – ეს შეიძლება იმით აიხსნას, რომ აფხაზე- თის სხვა ნაწილებთან შედარებით აქ ძირითადად შემორჩენილი იყო ადგილობრივი (ძველი) მოსახლეობა თავისი საკუთარი ხე- ლისუფლებით, ძირძველი ფეოდალური საგვარეულო შარვაშიძე- თა სახლით. მართლაც, თუ უფრო ადრე არა, XII ს-დან თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის („ისტორიანი და აზმანი შარავანდ- ედთანის“) პირდაპირი ცნობით, ცხუმ-აფხაზეთის ერისთავად დასახელებულია ოთალო შარვაშიძე.¹ აქედან მოყოლებული 1864 წლამდე, ვიდრე რუსეთის იმპერიულმა მთავრობამ არ გააუ- ქმა აფხაზეთში მთავრის ხელისუფლება, მანამდე შარვაშიძეთა საგვარეულო სახლი უწყვეტად ფლობდა აფხაზეთის სახელისუ- ფლო ბერკეტებს. მათი სახელისუფლო სტატუსი, ისე როგორც მათი სამფლობელო ტერიტორიის (აფხაზეთის) არეალი, ხან მცირდებოდა, ხან ფართოვდებოდა, მაგრამ მათი საგვარეულო სახლი მუდამ განუყოფელი იყო აფხაზეთის სახელთან. როგორც აღვნიშნეთ, შარვაშიძის||შერვაშიძეს მსგავს ძირიანი გვარ- სახელები და თვით შარვაშიძე||შერვაშიძე სხვადასხვა ფორ- მით საკმაოდ არის გავრცელებული საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში. 1783 წელს შედგენილ ქართლ-კახეთის თავადების და აზნაურების ნუსხაში, რომელსაც ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II აწერდა ხელს, შარვაშიძე ქართლის თავადთა რიცხვშია დასახ- ელებული.² გვიან შუა საუკუნეების ზოგი ევროპული წყარო შარ- ვაშიძის გვარს მეგრული ფორმით, შარაშიას სახითაც აღნიშნავს.³ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ შარვაშიძე არა მარტო ფორმით იყო ქართული გვარსახელი, არამედ წარმომავლობითაც ქართული იყო. თუმცა ამ შემთხვევაში, როგორც აღნიშნავენ, არსებითია

¹ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, დასახ. გამოცემა, გვ. 33-34.

² ქართული სამართლის ძეგლები, II, დასახ. გამოცემა, გვ. 85-86.

³ დონ ქრისტოფორო დე კასტელი, დასახ. გამოცემა, გვ. 192; ძამპი, იხ. ჟან შარდენის მოგზაურობა, დასახ. გამოცემა, გვ. 178.

ის, რომ შარვაშიძეთა ფეოდალური სახლი მისი გამოჩენიდან მუდამ ქართული ფეოდალური ელიტის უცვლელი ნევრის შარვაშიძენი და მასზე დაქვემდებარებული აფსუა-აფხაზური სათავადოების სახლის კარიც-კი ქართული იყო; ქრისტიანობით, ზოგად ქართული განათლებითა და კულტურით, ზრდილობა-მენტალიტეტით, სალიტერატურო, თუ საკანცელარიო ქართული ენით. ყველაფერი ეს ერთი ფრაზით გამოხატა თავის დროზე ალექსანდრე შარვაშიძემ, „Я не афхазский, а грузинский князь“.¹

გვიან შუა საუკუნეებში, შინა ფეოდალურ ბრძოლებში ჩაბმული შარვაშიძეთა სახლი, თავისი მიზანდასახულობით, ქცევა-მოქმედებით, ისეთივე ქართველი ფეოდალი იყო, როგორებიც იყვნენ გურიელები, ჭილაძეები, დადიანები და სხვები. საშერვაშიძეო აფხაზეთი ისეთივე ფეოდალური ერთეული იყო, – გარდა იმისა, რომ ის მონაპირე სამთავროს წარმოადგენდა, – როგორებიც იყვნენ საგურიელო, სადადიანო, სადადეშქელიანო და სხვა. მიუხედავად დასავლეთ საქართველოს ფეოდალური დაქუცმაცებულობისა, რომელსაც გააჩნდა თავისი საშინაო და საგარეო ხასიათის მიზეზები, იქ არსებული ყველა ფეოდალური ერთეული იმერეთის მეფის ვასალები იყვნენ, ფორმალურად მაინც.² როგორც ითქვა, XVII ს-ის მეორე ნახევრამდე, შარვაშიძეთა საგვარეულო სახლი სამეგრელოს მთავარს დადიანს ემორჩილებოდა „... და იყო დადიანი (ლევან II – 1611-1657 წწ. – დ. ლ.) მდიდარ ფრიად და მორჩილებდენ სრულად აფხაზნი და შარვაშიძენი ყმობდენ და ულაშქრებდენ დადიანსა“.³ მაგრამ ამავე ლევან II-ის დროსვე შარვაშიძეები იბრძვიან მისი ვასალობიდან თავის დასაღწევად. უკვე „... ესე შარვაშიძე მორჩილებდა არა ყოველსა ბრძანებასა დადიანისასა“.⁴ შარვაშიძენი დადიანისაგან და-

¹ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. VIII, დასახ. გამოცემა, გვ. 611, 616.

² ი. ანთელავა, ზ. ანჩაბაძე, აფხაზეთის სამთავრო, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. II, დასახ. გამოცემა, გვ. 31-32.

³ ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, დასახ. გამოცემა, გვ. 421.

⁴ იქვე, გვ. 349.

მოუკიდებლობისა და თავისი სამფლობელო ტერიტორიების გაფართოებისათვის ბრძოლაში ინტენსიურად იყენებდნენ აბაზების და ადიღელების სამხედრო ძალებს,¹ რაც ერთ-ერთი ხელშემწყობი ფაქტორი გახდა ისედაც მოძალებული მთიელი ტომების ჩამონოლა-ჩამოსახლებისათვის, ისტორიული აფხაზეთის და სამეგრელოს ჩრდილო-დასავლეთ მიწა-წყალზე. სამწუხაროდ, იმერეთის მეფე-მთავრები თავიანთი ძალაუფლებისა და ტერიტორიების გაფართოებისათვის ბრძოლაში, ერთმანეთის წინააღმდეგ იყენებდნენ არა მარტო შინაურ და აბაზ-ადიღელების ძალებს, არამედ დამპყრობელ თურქ-ოსმალებსაც. შარვაშიძეთა სახლის აღნიშნული მოქმედება იმ ვითარების ფონზე, რაც მაშინდელ დასავლეთ საქართველოში სუფევდა, ლოგიკური ჩანდა. მაგრამ ასეთ მოქმედებას სხვა მითითებულ ფაქტორებთან ერთად დამანგრეველი შედეგები მოყვა მთელი დასავლეთ საქართველოსათვის და უფრო მეტად აფხაზეთისა და სამეგრელოს ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილისათვის. ასეთი დაპირისპირების დროს საკმაო ნაწილი მოსახლეობისა ამოწყდა და ტყვედ გაიყიდა, ნაწილი იძულებული გახდა სიცოცხლისა და თავიანთი მონაგარის შენარჩუნებისათვის აფსუობისაკენ ექნათ პირი.

* * *

გვიან შუა საუკუნეებში, პირველი დაპირისპირება საქართველოს (სამეგრელოს სამთავროს) ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიური ტომებიდან მოუხდა ჯიქებთან. „ჯიქების“ სახელს ქართული და უცხოური წყაროები იყენებენ, როგორც საკუთრივ საძ-ჯიქების, ასევე ზოგადად აბაზ-ადიღელების აღსანიშნავად.² პირველი წერილობითი წყარო (რამდენადაც ჩვენთვის ცნობი-

¹ ზ. პაპასქირი, ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან, I, დასახ. გამოცემა, გვ. 89, 109.

² ვ. გუჩუა, ქართველი ხალხის ბრძოლა დამოუკიდებლობისა და პოლიტიკური მთლიანობის აღდგენისათვის XVI საუკუნეში, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, დასახ. გამოცემა, გვ. 87-88; მ. ცინცაძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 21-22 და სხვა.

ლია), რომელიც ჯიქებისა და სამეგრელოს მთავრის ვამეყ დადიანის (1384-1396 წწ.) დაპირისპირებას გადმოსცემს, არისტოკრატიული მონასტერში შემორჩენილი ასომთავრული წარწერა, რომელიც ჯიქეთში ვამეყ დადიანის ლაშქრობის მიზეზსაც აღნიშნავს. ვამეყ დადიანი „... მიუხდა ჯიქეთს ურწმუნოებისა და ორგულობისათვის, რათამცა მოემსახურა და სძლო და შეურაცხ და უჭმარ იქმნა მათი სიმაგრენი. გაგარი და უღალნი, ყოველნივე ძალით მოირჭმუნა, მრავალთა ჯიქეთს პატრონთაგან მიუვალნი მოარბივნა, რაოდენნი მოეწყო, მათი მძევალნი წამოასხნა და სხვანი აოტნა“.¹

მას შემდეგ, რაც თურქებმა ფეხი მოიკიდეს ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში, მათი წაქეზებითა და მხარდაჭერით, კიდევ უფრო გაძლიერდა ჯიქებისა და მათი მონათესავე ტომების თავდასხმები საქართველოს ჩრდილო-დასავლეთ სანაპირო ტერიტორიებზე. როგორც ცნობილია XV ს-ის 60-იანი წლებიდან თურქ-ოსმალები საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთიდან (1461 წელს ტრაპიზონის აღების შემდეგ) გაუმეზობლდნენ, ხოლო ჩრდილო-დასავლეთიდან ამ საუკუნის 70-იანი წლებიდან, როცა 1475 წელს ყირიმი, შემდეგ კი ანაპა დაიპყრეს და საკმაოდ მტკიცედ მოიკიდეს ფეხი შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე. აქედან მოყოლებული, თურქ-ოსმალები ყოველნაირად ცდილობდნენ იმიერკავკასიაში მუსლიმანობის და თურქული ენის გავრცელებას, მის საბოლოო დაპყრობას. XVI ს-დან საძიქები თურქების დახმარებით კიდევ უფრო გააქტიურდნენ და ინტენსიურად იწყეს ბრძოლა აფხაზეთის ტერიტორიების დასაპყრობად. ჯიქები ხშირად ესხმოდნენ თავს „აფხაზეთის“, ოდიშის და გურიის სანაპირო სოფლებს, ძარცვავდნენ და ატყვევებდნენ მოსახლეობას, რომლებსაც ოსმალებზე ყიდდნენ.² ჯიქების თავ-

¹ ექ. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური მოგზაურობა სამეგრელოში, ძველი საქართველო, ტ. 3. ტფ., 1913-1917, გვ. 133.

² ვ. გუჩუა, საქართველოს პოლიტიკური ვითარება XV-XVI სს-ის მიჯნაზე, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, დასახ. გამოცემა გვ. 87; მისივე, ბრძოლა ქვეყნის მთლიანობის აღდგენისათვის და აგრესორთა წინააღმდეგ XVI ს-ის პირველ ნახევარში, იქვე, გვ. 103; მ. სვანიძე, საქართველო-ოსმალეთის ურთიერთობის ისტორიიდან XVI-XVII სს. თბ., 1971, გვ. 138; მისივე, საქართველო-ოსმალეთის ისტორიის ნარკვევები (XIV-XVIII სს.) თბ., 1990, გვ. 151-153; ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხთა ისტორიის ნარკვევები, I, 1969, გვ. 133.

დასხმების შედეგები მეტად მძიმე იყო დასავლეთ საქართველოს სანაპირო მოსახლეობისათვის. იმერეთის მეფე ბაგრატ III-ის (1510-1565) ხელშეწყობით 1533 წლის იანვარში, სამეგრელოს მთავარმა მამია III დადიანმა (1512-1533) და გურიის მთავარმა მამია I გურიელმა (1512-1534) მოაწყვეს ლაშქრობა ჯიქეთის წინააღმდეგ. პირველ დღეს გამართულ ბრძოლაში ქართველებმა გაიმარჯვეს, მაგრამ სამეგრელოს ლაშქარში განხეთქილებამ იჩინა თავი, მებრძოლების ნაწილმა დატოვა დადიანი და მეორე დღეს ქართველთა ლაშქარი დამარცხდა ბრძოლაში. ახალი ქართლის ცხოვრება შემდეგნაირად აღწერს ამ ბრძოლებს: „დადიანი მამია და გურიელი მამია წარვიდეს ჯიქეთს საბრძოლოდ ზღვით ნაგებითა, და შეიბნეს თუესა იანვარსა ოცდაათსა. პირველსა დღესა ამათ გაემარჯუა; მეორესა დღესა, პარასკევსა, განრისხდა ღმერთი ოდიშართა თავს, უღალატეს და გამოექცნეს, დადიანი და გურიელი და გურიელის ლაშქარი დაუტევეს; მოეტევენეს ჯიქნი და შეიბნეს: მრავალი დაჯოცეს დადიანმან, გურიელმან და გურიელის ლაშქართა. მოკლეს გურიელის შვილი გიორგი და მისნი აზნაურშვილნი. დაღალულნი ომისაგან შეჩუენებულმან ცანდია ინალდიფითა განიდევნა, დადიანი გააშიშულეს, სრულიად შიშველი დაჭრეს გურიელი და სამნი მისნი ძმანი და ეპისკოპოსნი, და მისნი ლაშქარნი ტყუე ყვეს. წარვიდა მალაქია კათალიკოზი და გამოიქსნნა ცოცხალნი, და მკუდარნი ფასით იყიდნა“.¹

მითითებული წყაროების მონაცემებიდან კარგად ირკვევა, რომ საძ-ჯიქები აბაზურ-ადიღეური ტომებიდან პირველია, რომელიც ზოგიერთ აბაზურ ტომებთან ერთად გზას იკაფავდა ისტორიული კოლხეთის ჩრდილო-დასავლეთ ზღვისპირა ტერიტორიის ასათვისებლად. პირველად, როგორც აღინიშნა, მდ. აქეუნტა-შახემდე გავრცელდა მათი საცხოვრისი (V ს-ის ანონიმი), და ასე მოექცა ის ჯერ „აფხაზთა სამეფოს“ საზღვრებში, ხოლო შემდეგ გაერთიანებული საქართველოს სახელმწიფოებრიობაში.

¹ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, დასახ. გამოცემა, გვ. 497.

გვიან შუასაუკუნეებშიც კი, დაშლილ-დაქუცმაცებული საქართველოს პერიოდში, ეტაპობრივად მოიწვედა სამხრეთ-აღმოსავლეთისაკენ და XVIII ს-ის მეორე ნახევარში უკვე მისი სამფლობელო ტერიტორია მდ. ბზიფამდე (ვახუშტი ბატონიშვილი), ზოგიერთი ავტორის ცნობით კი გაგრის ციხის ნანგრევამდე აღწევს (ედ. აიხვალდი).

აფსუა-აფხაზების წინაპრები და მათი უახლოესი მონათესავე აბაზების მნიშვნელოვანი ნაწილი სამხრეთისაკენ, კავკასიის ჩრდილო-დასავლეთ ზეკარებით მოიწვედნენ, ერთი მხრივ ბზიფის და გუმისთის აფხაზეთის მხრიდან, მარუხის გადმოსასვლელით, ხოლო მეორე მხრივ კოდორის სათავეებისაკენ ქლუხორის უღელტეხილით, რომელიც კოდორისა და მდ. ყუბანის სათავეებს აკავშირებს ერთმანეთთან.¹ დღევანდელი აფხაზების უდიდესი ნაწილი, აბაზურ ტომებთან ერთად, ჯერ კიდევ კავკასიონის ჩრდილოეთ ფერდობებზე ცხოვრობდნენ. ყუბანისპირეთიდან მათი ინტენსიური მოძალევა სამხრეთისაკენ XVII ს-ის 40-იანი წლებიდან უნდა დაწყებულიყო და დამთავრებულიყო XVIII ს-ის ბოლოს.² იტალიელი ჯაკომო გასტილდის 1561 წელს შედგენილ რუკაზე, დღევანდელი სოხუმის სახელად აღნიშნული აქვს **Sanatopoli** (ბერძნულ-ლათინური წყაროების სებასტოპოლი), რომელიც სამეგრელოს რეგიონში აქვს მითითებული. ჯაკომო გასტილდის რუკაზე დღევანდელი სოხუმის აფსუურ-აფხაზური სახელი აყვა (**Acua** - იტალიურად იკითხება, როგორც აკვა) მდინარე ყუბანის შენაკადზე დასახლებულ პუნქტს ეწოდებოდა. აფსუური სახელი აყვა (დამყაყებული წყალი) მას შემდეგ უნდა შერქმეოდა სოხუმს, როდესაც იქ დასახლდნენ აფსუები. ეს კი XVII ს-ის ბოლოდან უნდა განხორციელებულიყო. იმერთა მეფე ალექსანდრე V-ის მიერ 1737 წელს შედგენილ დასავლეთ საქართველოს

¹ მ. ცინცაძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 16-17; თ. გვანცელაძე, დასახ. ავტორეფერატი, გვ. 43.

² თ. გვანცელაძე, 1561 წლის უცნობი იტალიური რუკა და აფხაზთა ისტორიული ლოკალიზაცია, ჟურნალი არტანუჯი, №6, გვ. 28-31; მისივე, დასახ. ავტორეფერატი, გვ. 43.

რუკაზე, უკვე ცხუმ-სოხუმის ნაცვლად აყუ-ჯიხაა მითითებული.
ეს ფაქტი კიდევ ერთხელ მიუთითებს აფსუა-აფხაზების გვიან
ჩამოსულობაზე ისტორიული აფხაზეთის სამხრეთ-აღმოსავლეთ
ზღვისპირეთში.

მართალია, გვიან შუა საუკუნეებშიც, როგორც უკვე ითქვა, ისტორიული აფხაზეთის ტერიტორიაზე მცხოვრები სხვადასხვა დასახელების აბაზურ-ადიღეური ტომები და იქ მოსახლე მკვიდრი ქართველური მოსახლეობა „აფხაზებად“, ხოლო მათი საცხოვრისი „აფხაზეთად“ იწოდებოდა, მაგრამ თვით დღევანდელი აფხაზები თავიანთ თავს „აფსუა“-ს, ხოლო აფხაზეთს „აფსნი“-ს ეძახიან. გამონაკლისია კიდევ თურქული ენა, რომელშიც უფრო ფართო მოცულობის ტერმინი „აბაზა“, „აფხაზთა“ სახელწოდებად გამოიყენება XVI ს-ის მეორე ნახევრიდან.² ქათიბ ჩელების „ჯიჰან ნუმა“-ს ჩანართში, რომლის ავტორი აბუ ბექრია (XVIII ს-ის 80-იანი წლები), ნათქვამია: „აბხაზი ტომის სახელია, რომელსაც ჩვენ დროში ისლამის ქვეყნებში აბაზას უწოდებენ“.³ ამის ნათელ დადასტურებას წარმოადგენს ევლია ჩელების „მოგზაურობის წიგნი“, რომელსაც ნ. ბერძენიშვილმა არც თუ ისე ფუძემდებლური ნაშრომი უწოდა.⁴ სხვა საკითხია, რამდენად ობიექტურია ევლია ჩელების ცნობები,⁵ მაგრამ ნიშანდობლივია ის, რომ როგორც სხვაენოვანი წყაროები „აფხაზი“-ს სახელში გულისხმო-

¹ თ. გვანცელაძე, ქართველური ქრისტიანული ტერმინების აფხაზურ ენაში სესხების დროის საკითხისათვის, ჟურნ. არტანუჯი, №10, თბ., 2000, გვ. 55-57; მისივე, 1561 წლის უცნობი იტალიური რუკა..., გვ. 31; მისივე, აფხაზეთთან დაკავშირებული ჩანართები ჯუანშერის მატიანის ტექსტში, გვ. 95.

² ც. აბულაძე, საქართველოსა და მისი პოლიტიკური წარმონაქმნების სახელწოდებანი ოსმალურ წერილობით წყაროებში, კრ. საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია, გვ. 274-275.

³ ალასანია, ქათიბ ჩელების ცნობები საქართველოს შესახებ, დასახ. გამოცემა, გვ. 133.

⁴ ნ. ბერძენიშვილი, ტ. VIII, მეორე გამოცემა, გვ. 606.

⁵ იხ. გ. ანჩაბაძე, ევლია ჩელების ცნობები აფხაზური და აბაზური ტომების შესახებ, საისტორიო კრებული, ტ. VI, თბ., 1976, გვ. 74.

ბენ სხვა არაერთი დასახელების ტომს, ასევე მას „აბაზა“-ს სახელის ქვეშ დაწყებული დღევანდელი, აფხაზეთით, ციხესიმაგრე ანაპას ნავსადგურით დამთავრებული, ჩამოთვლილი ჰყავს 25-მდე დასახელების სხვადასხვა ტომი.¹

უნდა აღინიშნოს ერთი ვითარებაც, დღევანდელი აფხაზების თვითსახელწოდება „აფსუა“ და აფხაზეთის სახელი „აფსნი“ ვერ დამკვიდრდა ისტორიულ აფხაზეთში, მაშინ, როცა იმიერკავკასიაში, მდ. ყუბანის აუზში (აფსუა-აფხაზების პირვანდელ სამშობლოში) „აფსუა“ სახელი აბაზების რამდენიმე აულს შერჩა.² სხვა საკითხია, რომ მკვლევრები ამ საკითხს სხვადასხვა მიზეზით ხსნიან. მაგრამ ამ შემთხვევაში მთავარი ის არის, რომ აღნიშნული ფაქტი პირიქითა კავკასიაში დასტურდება მხოლოდ და არცერთ შემთხვევაში ისტორიულ აფხაზეთში. როგორც ფიქრობენ, თვითსახელწოდება „აფსუა“ ეტიმოლოგიურად უნდა უკავშირდებოდეს ეთნონიმ „აბაზა“-ს, რაც სრულიად ბუნებრივია ისტორიულ-გენეტიკური თვალსაზრისით.³ ხოლო აბაზური და აფხაზური (აფსურული) ენები ერთი ენობრივი ერთეულის ორი დიალექტია მხოლოდ.⁴ „აფხაზი“ და თვითსახელწოდება „აფსუა“ სხვადასხვა შინაარსის ტერმინებია.⁵ „აფსუა“ ეთნონიმია, ხოლო „აფხაზი“, როგორც არაერთხელ აღვნიშნეთ, VI ს-ის 50-იანი

¹ ევლია ჩელები, „მოგზაურობის ნიგნი“ თურქულიდან თარგმნა, კომენტარები და გამოკვლევა დაურთო გ. ფუთურიძემ, ნაკვ. I, თბ., 1971, გვ. 100-105; ნაკვ. II, თბ., 1973, გვ. 69-70, 103, 107.

² С. Басария, Абхазский аул в Мало-Карачаевском округе, Сухум. 1929, გვ. 12; Ш. Д. Инал-Ипа, Абхазы, Сухуми, 1965, გვ. 47; მ. ინაძე, ძველი აფხაზეთის ეთნო-პოლიტიკური ისტორიის საკითხები, მაცნე, ისტორიის..., თბ., 1992, გვ. 65, 110 (იხ. სქოლიო). Волкова Н. Г., Лавров Л. И. Современные этнические процессы. Культура и быт народов Северного Кавказа, М., 1968, გვ. 232-233.

³ თ. გამყრელიძე, ძველი კოლხეთის სატომო სახელთა..., დასახ. გამოცემა, გვ. 586.

⁴ ქ. ლომთათიძე, აფხაზური და აბაზური ენების ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი, I, გვ. 14.

⁵ მ. ლორთქიფანიძე, ეგრის-აფხაზეთი, საქართველოს ისტორია (სახელმძღვანელო), დასახ. გამოცემა, გვ. 206.

ნლებიდან, უფრო მტკიცედ და ვრცლად VII ს-ის დასაწყისიდან (ჩრდილო-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში, მდ. კლისურის კელასურიდან მდ. აქეუნტა-შახემდე) დამკვიდრდა არა როგორც ეთნონიმი, არამედ როგორც ზოგადი ტერმინი – პოლიტონიმი, ხოლო აღნიშნულ სივრცეში „აფხაზეთი“ გავრცელდა, როგორც გეოგრაფიული და ადმინისტრაციული რეგიონის სახელი, რომლის გავრცელების არეალი ხან მცირდებოდა და ხანაც ფართოვდებოდა. მაგრამ ტერმინებმა ბოლომდე შეინარჩუნეს თავისი შინაარსი. „აფხაზი“, გარდა საკუთრივ აფხაზური ენისა, ყველა ენაში აღნიშნავს აფხაზეთის მკვიდრ მოსახლე ხალხს¹, მიუხედავად მათი წარმომავლობისა.

რაც შეეხება გვიანი შუა საუკუნეების (XVI-XIX სს-ის) აფხაზ (აფსუა) ხალხის მიმართებას ადრე და განვითარებული შუასაუკუნეების აფხაზ-აბაზგებთან, – ამის შესახებ სხვადასხვა მოსაზრება არსებობს სამეცნიერო ლიტერატურაში, რომელზედაც ნაწილობრივ იყო უკვე საუბარი. აღნიშნულ საკითხზე ქართულ ისტორიოგრაფიაში ძირითადად ნ. ბერძენიშვილის აზრია გაზიარებული². მართალია ნ. ბერძენიშვილი თავისი ნაშრომის (საქართველოს ისტორიის საკითხები, VIII, 1990, გვ. 616) ერთ გვერდზე წერდა: „ერთ-ერთი ხელისშემწყობი პირობათაგანი იმისა, რომ მთიელმა აფხაზებმა შედარებით ადვილად შეითვისეს მათი დამხვდური თანამოძმენი, იმაში მდგომარეობდა, რომ ადგილობრივი აფხაზური მოსახლეობა, ხალხის ფართო მასა ინარჩუნებდა თავის საკუთარ ენას“ და სხვა. ე. ი. ნ. ბერძენიშვილი აღიარებდა მომხდური მთიელი აფხაზ-აფსუების და დამხვდური აფხაზეთის მოსახლეობის ერთი ნაწილის ერთმანეთთან ნათესაობას. მაგრამ ნ. ბერძენიშვილი, როცა არქანჯელო ლამბერტის ცნობებს იხილავდა მისთვის ჩვეული სიღრმითა და ენთუზიაზმით, თითქოს გაოცებითაც აღნიშნავდა: „... რომ აფხაზები აგრე გვანან კავკასიის მთიელ ხალხებს ყოფაში, სარწმუნოებით, რომ ისინი ციხეე-

¹ თ. გვანცელაძე, კვლავ ეთნონიმ „აფხაზი“-სა... დასახ. გამოცემა, გვ. 571.

² ე. ხოშტარია-ბროსე, აფხაზეთის ისტორიის საკითხები ქართულ ისტორიოგრაფიაში, თბ., 2000, გვ. 30.

ბსა და ქალაქებში არ ცხოვრობენ, რომ როგორც ჩანს, შეხორ-
ბლეობა სულ არ აქვთ, ან მეტად მცირე, რომ ისინი მეფეებს
არ ჰგვანან ყოფა-ცხოვრებით, – ყველაფერი ეს იმის მოწმობაა,
რომ XVII საუკუნის აფხაზები მართლაც კავკასიანებია, საკმაოდ
გვიან ჩამოსულნი ბარში. მათ ჯერ კიდევ ვერ აუთვისებიათ ბარი
და მთიულურ ცხოვრებას განაგრძობენ. რა თქმა უნდა, ესენი არ
არიან აბორიგენები. მათ ვერ შეუთვისებიათ ქრისტიანობა, ის-
ევე, როგორც ვერ შეუთვისებიათ ფეოდალური მეურნეობა (ამ
ყოვლად „უხვსა და ნოყიერ ქვეყანაში“).¹ ყველაფრიდან ჩანს,
რომ აფხაზები XVII საუკუნეში თავისთავადი ხალხია, კავკასიელ-
თა მონათესავეა, პრიმიტიული ყოფით და წარმართული რელიგი-
ით, ისინი არ არიან VIII-XVI სს-ის განვითარებული ფეოდალური
და ქრისტიანული აფხაზეთის მემკვიდრეები.² ნ. ბერძენიშვილს
სრულიად შეუძლებლად მიაჩნია, რომ აფხაზეთში ფეოდალური
ინტენსიური მეურნეობა ექსტენსიური მთის მეურნეობით შეცვ-
ლილიყო, განვითარებული 1000 წლოვანი ყოფა-კულტურა, ქრის-
ტიანობა, განვითარებული სოციალ-ეკონომიკური წყობა, შეცვ-
ლილიყო წარმართობით, პირველყოფილი მეურნეობით, საერთო
ჩამორჩენილობით, რომ არა აფხაზეთის დასახლება მთური მო-
სახლეობით.³

ნ. ბერძენიშვილის ამ მოსაზრებას ვიზიარებთ, მით უფრო,
როცა, ჩვენი აზრით, 550 წელს ბიზანტიელების მიერ აფხაზ-
აბაზგების აჯანყების ჩახშობის შემდეგ და შედეგად აღარც არ-
სებობდა აფხაზ-აბაზგების ტომობრივი გაერთიანება. ამდენად
აფხაზეთის ტერიტორიაზე გვიან საუკუნეებში (XVII-XVIII სს-ში)
ჩამოსახლებული აფსუა-აფხაზები, – თუნდაც ძველი აფხაზ-აბა-
ზგები აბაზურ-ადილეური ჩამომავლობისად მიგვეჩნია, – მაინც
ვერ ჩაითვლებოდნენ მათ უშუალო მემკვიდრეებად, აღნიშნუ-
ლი მიზეზების გამო. 10-11 საუკუნის მანძილზე (550 წლიდან),

¹ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, VIII, დასახ. გა-
მოცემა, გვ. 614.

² იქვე.

³ იქვე, გვ. 614-615.

„აფხაზეთი“-ს სახელით წოდებულ რეგიონში აბაზგ-აფხაზური ეთნო-ერთეული აღარც არსებობდა.

ისტორიული აფხაზეთის ტერიტორიაზე მთიდან ექსპანსიის გზით მოსული აფსუა-აბაზების მოძალეობა, აიძულებდა ადგილობრივ ქართველურ მოსახლეობას თავისი სიცოცხლისა და მონაგარის გადარჩენისათვის ეზრუნა, ერთ-ერთ გზას გააფხაზება-გააფსუებაში ხედავდნენ. გარდა ამისა, ფეოდალური უღლის ქვეშ მყოფი ადგილობრივი ქართველური მოსახლეობა ადვილად ურიგდებოდა მთიდან ჩამოსულთ, რომელთაც პრიმიტიულ ყოფასთან ერთად სოციალური თავისუფლებაც მოჰქონდათ. მეზობელი რეგიონებიდანაც გადადიოდა ქართველობა და აფხაზდებოდნენ, მხოლოდ იმიტომ რომ, სოციალური თავისუფლება მოეპოვებინათ.¹ იმიტომ არის, რომ დღევანდელ აფხაზურ გვარეულობაში უდიდესი უმრავლესობა, რომლებიც გაფორმებულია -ია, -ვა, უა, -ძე, შვილი სუფიქსებით, ქართული წარმოშობისაა.² მეცნიერების ნაწილი იმასაც ფიქრობს, რომ აფხაზურ გვარეულობებში 70%-ზე მეტი ქართული წარმომავლობის გვარსახელია.³ ამ ბოლო დროს, ფართო მოცულობის საბუთიანობის საფუძველზე, გამოვლენილი და შესწავლილია ქართული წარმოშობის „აფხაზური“ გვარეულობები.⁴

ბუნებრივია, რომ თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე, აფსუა-აბაზ-ადილელების ინტენსიურ ჩამოსახლებას შედეგად მოჰყვა ღრმა ცვლილებები: როგორც ეთნო-კულტურულ, ისე სოციალურ-ეკონომიკურ, პოლიტიკურ, რელიგიურ თუ სხვა რიგის სფეროებში. ჩამოყალიბდა თანამედროვე აფხაზური (აფსუა)

¹ ნ. ბერძენიშვილი, ტ. VIII, 1990, გვ. 615-616.

² ბ. ზორავა, ეთნიკური პროცესებისათვის გვიანი შუასაუკუნეების აფხაზეთში (აფხაზური გვარ-სახელები), საისტორიო კრებული, არტანუჯი, 10, თბ., 2000, გვ. 46.

³ თ. მიზრუანი, აფხაზური სეპარატიზმის სისხლის ნაკვალევზე, თბ., 1994, გვ. 82-88; ა. თოთაძე, აფხაზეთის მოსახლეობა, ისტორია და თანამედროვეობა, თბ., 1995, გვ. 52.

⁴ გ. გასვიანი, აფხაზეთი, ძველი და ახალი აფხაზეთი, თბ., 1998, გვ. 153-185, 235-245.

ეთნოსი. ფრიად საყურადღებოა, რომ დღევანდელი აფხაზები (აფსუები), ეკუთვნიან ქართულ ანთროპოლოგიურ ტიპს (ნააზიური რასის შავი ზღვისპირულ ანთროპოლოგიურ ნაირსახეობების შემადგენლობას). განსხვავებით მათი ენობრივად უახლესი მონათესავე აბაზ-ადიღელების ჯგუფებისა, რომელნიც ანთროპოლოგიურად ერთიანდებიან პონტური რასის ადიღური ნაირსახეობების ტიპში.¹ ასე რომ, როგორც მართებულად აღნიშნავენ, ჩამოსული მთიელების (აფსუა-აბაზ-ადიღელების) და ადგილობრივი ქართული მოსახლეობის შერევა-შერწყმის შედეგად გაიმარჯვა ადგილობრივმა ფიზიკურმა ტიპმა, ხოლო მოსულების ენამ².

¹ М. Абдушлишвили, Антропология древнего и современного населения Грузии, Тб. 1964; И. П. Ладрия, К изучению дематоглифики населения Западного Кавказа, СЭ, М., 1975, №4, გვ. 59-72. 121-130.

² ბ. ხორავა. ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა, გვ. 5. იხ. აგრეთვე, შ. დინალ-იფა, აფხაზები, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 2, დასახ. გამოცემა, გვ. 30.

დასკვნა¹

1. მიუხედავად აფხაზ-აბაზგების და აფშილ-აფსილების აბაზურ-ადი-
ლეური, თუ ქართველური წარმომავლობისა, ისინი ახ. წ. I-II საუკუნეე-
ბიდან დანამდვილებით ცხოვრობდნენ ისტორიული კოლხეთის, - დღე-
ვანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე. აფშილ-აფსილები მდ. ეგრისწყალ-
ლალიძგასა და მდ. კლისურა-კელასურს შორის. სებასტოპოლ-ცხუმიდან
მდ. აქეუნტა-შახემდე, ჯიქების საზღვრამდე სანიგები იყვნენ განსახლე-
ბულნი, ხოლო დღევანდელი აფხაზეთის ჩრდილო-დასავლეთ მთიანეთში
აფხაზ-აბასკები ცხოვრობდნენ², ჩვენი აზრით, თავიანთი თანამოსახ-
ელე მდინარის, აბასკოს-ფსოუს აუზის მთიანეთში, საკუთარი სატომო
ერთხელისუფლების ქვეშ. ეს რეალობაა და პირდაპირ დასტურდება მე-
ტად სანდო წყაროთი³. აფხაზ-აბაზგების განსახლების შესახებ სხვაგან
გვაქვს ვრცლად საუბარი⁴, და აქ სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ, მაგრამ
კვლავ დაბეჯითებით მივუთითებთ პროკოპი კესარიელის ცნობებზე,
რომლებიც სრულიად ნათლად და არაორაზროვნად განსაზღვრავენ აფ-
ხაზ-აბაზგების ადგილ-საცხოვრისს მთიანეთში. „... პირისპირ კავკასიის
მთა მთავრდება, აქ ბევრი სხვადასხვა ტომი ცხოვრობს, მათ შორის აღ-
ანებიც და აბაზგებიც, რომლებიც ქრისტიანები არიან და ძველიდანვე
რომაელთა მეგობრები, აგრეთვე ზიქნიც და მათ შემდეგ ჰუნებიც“⁵.
მეორეგან პროკოპის უფრო მეტი სიცხადე შეაქვს აბაზგების საცხოვრი-

¹ ნაშრომის დასკვნით ნაწილში კვლევის მხოლოდ ძირითად შედეგებზეა საუბარი.

² ფლავიუს არიანე, დასახ. გამოცემა, იხ. შესავალი, გვ. 6.

³ ფლავიუს არიანე, დასახ. გამოცემა, გვ. 43.

⁴ იხ. დ. ლეთოდიანი, აფხაზეთის, აფშილეთის და სანიგების პოლი-
ტიკური ..., დასახ. გამოცემა, გვ. 132-164. მისივე, აფხაზ-აბაზგების
განსახლება, მათი სახელის და ტოპონიმ „აფხაზეთის“ გავრცელება
საქართველოში, დასახ. კრებული, გვ. 214-220.

⁵ პროკოპი კესარიელი, გეორგიკა, II, დასახ. გამოცემა, გვ. 100.

სის შესახებ, - კავკასიონის მთის გასწვრივ ცხოვრობენ ბრუქები, აბაზგებს და ალანებს შუა, ხოლო ევქისინის პონტოს ნაპირას ზიქები დამკვიდრებული¹. პროკოპი აქ მოხმობილ ორივე ცნობაში, აფხაზ-აბაზგების მოსახლეობას, კავკასიონის მთის გასწვრივ და ჩრდილო-კავკასიურ ტომებთან: ბრუქებთან და ალან-ოსებთან მეზობლობაში აღნიშნავს. ვფიქრობთ, ეს ცნობები მეტ განმარტებას არ საჭიროებს, რაც შეეხება აფხაზ-აბაზგების და ჯიქების ზღვისპირა მეზობლობას, ამაზე ქვემოთ შევაჩერებთ ყურადღებას.

როგორც მართებულად ფიქრობენ, აფშილ-აფსილები და აფხაზ-აბასკები ისტორიულ კოლხეთის ტერიტორიაზე იმ დროიდან ცხოვრობდნენ, რა დროიდანაც ჩნდება მათი სახელები წერილობით წყაროებში². მართლაც, თავი რომ დავანებოთ ძვ. წ. I საუკუნეზე ადრინდელ წყაროებს, რომლებთანაც ოდნავი მინიშნებაც კი არ არის აფშილ-აფსილების და აფხაზ-აბაზგების სახელის ცოდნაზე, საკმაოდ ავტორიტეტული და სანდო ბერძენი გეოგრაფოსი სტრაბონი (ძვ. წ. 64/63 - ახ. წ. 23/24 წწ.), რომელსაც ხელთ აქვს წინა საუკუნეების სანდო წყაროები (არტიმიდრე ეფესელის, მითრიდატე ევპატორის ისტორიკოსების და სხვთა ნაშრომები) და თვითონაც გააჩნია პრეტენზია, თავისი დროისათვის სრულად ჩამოთვალოს სახელობით, შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე მცხოვრები ტომები, - ის ამას ასეც აკეთებს, - ვერ ასახელებს აფსილებსა და აბაზგებს. ის მხოლოდ იმას აღნიშნავს, რომ სანაპიროზე სახელობით ჩამოთვლილ ტომების გარდა, კავკასიონთან ცხოვრობენ სხვა პატარა ტომები³.

მხოლოდ ახ. წ. I ს-ის მწერალი პლინიუსი ახსენებს პირველად აფსილების სახელს ლაზებსა და სანიგებს შორის (მდ. კლისურა-კელასურსა და მდ. ეგრისწყალ-ლალიძვას შუა)⁴.

¹ პროკოპი კესარიელი, გეორგიკა, II, გვ. 135.

² მ. ინაძე, ანტიკური ხანის შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროს მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობის საკითხისათვის, სსსრ მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების „მოამბე“, გვ. 161-162.

³ თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია (ცნობები საქართველოს შესახებ), თბ., 1957, გვ. 120-121.

⁴ Плиний Секунд. Вестник Древней Истории, 1949, №2, გვ. 290-291.

2. III ს-დან დასავლეთ საქართველოში წინაურდება ეგრისის (ლაზიკის სამეფო), რომელიც IV ს-ის დასასრულიდან V ს-ის პირველ ნახევარში აერთიანებს მთელ დასავლეთ საქართველოს, ტრაპეზუნტიდან ნიკოფსიამდე და კავკასიონამდე, ზღვიდან ლიხის ქედამდე¹. გაძლიერებული ეგრისის (ლაზიკის) სამეფო IV ს-ის დასასრულს ჯერ იერთებს აფშილეთს, შემდეგ სანიგეთის ნაწილს სებასტოპოლ-ცხუმიდან ბიჭვინთის ჩათვლით, შემდეგ აბაზგებს და, მთელ დასავლეთ საქართველოს დანარჩენ ტერიტორიას, თავისი მოსახლეობით. აფშილეთის და სანიგების დაპყრობილ ტერიტორიას უშუალოდ უმორჩილებს სამეფო ხელისუფლებას. VI ს-ის 50-იან წლებში, ეგრისის მეფის მიერ აღზევებულ წარჩინებულ ტერდეტს, რომელსაც მაგისტროსის თანამდებობა უჭირავს ეგრისში², ემორჩილება აფშილები და, ჩვენი აზრით, სანიგეთის პროვინციაც სებასტოპოლ-ცხუმიდან ბიჭვინთის ჩათვლით. ე. ი. სანიგების და აფშილების პროვინციები უმეშვეოდ ყავს შეერთებული ეგრისის სამეფოს³. ბიჭვინთის დასავლეთით მცხოვრები სანიგები, ეგრისის სამეფოს ესქსპანსიისაგან შევიწროებულნი, კარგავენ ზღვის სანაპირო ტერიტორიას ბიჭვინთის დასავლეთიდან, ვიდრე მდ. აბასკოს-ფსოუმდე (დღევანდელ გაგრის რაიონს). მხოლოდ მდ. აბასკოს-ფსოუდან მდ. აქეუნტაშახემდე, ჯიქების საზღვრებამდე ინარჩუნებენ სანიგები თავიანთ ეთნოპოლიტიკურ ავტონომიას⁴. ვის უნდა დაეჭირა პოლიტიკურად დაკარგული, თუ სანიგების ეთნოსისაგან დაცლილი მათი ადგილ-საცხოვრისი? ვფიქრობთ, ეს სანაპირო ზოლი (დღევანდელი გაგრის რაიონი) 240 სტადიონ მანძილზე, ბიჭვინთის დასავლეთი, ვიდრე მდ. აბასკოს-ფსოუმდე, დაეჭირა აბაზგებს⁵, არა უგვიანეს V ს-ის პირველი ნახევრისა და თა-

¹ ს. ჯანაშია, ეგრისის სამეფოს წარმოშობა, შრომები, II, დასახ. გამოცემა, გვ. 318-319; გ. მელიქიშვილი, ისტორიული კოლხეთის მოსახლეობა ახ. წ. პირველ საუკუნეებში, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. I, თბ., გვ. 556, 558; დ. მუსხელიშვილი, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები, I, გვ. 85-101; ნ. ლომოური, ეგრისის სამეფოს ისტორია, თბ., 1968, გვ. 70-74 და სხვა.

² პროკოპი კესარიელი, გეორგია, II, დასახ. გამოცემა, გვ. 162-163.

³ ვრცლად იხ. დ. ლეთოდინი, აფხაზეთის, აფშილეთისა და სანიგეთის პოლიტიკური დამოკიდებულება ეგრისთან, გვ. 120-140 და სხვა.

⁴ ანონიმი V საუკუნის, გეორგია, II, გვ. 10-11.

⁵ დ. ლეთოდინი, დასახ. ნაშრ. გვ. 134-140.

ვისი ადმინისტრაციული ცენტრიც გაგრაში გადმოეტანა. გაგრა-ტრაქეა ხომ ადგილობრივი მოსახლეობისაგან (აბაზგებისგან) აშენებულ სიმბარეა¹. რა თქმა უნდა, აბაზგები თავიანთ საბინადრო ადგილებს მთაშიც ინარჩუნებენ, როგორც პროკოპი იტყოდა თავისი დროისათვის (VI ს.), ისინი მოსახლობდნენ ზღვიდან კავკასიონის მთამდე². არაერთხელ აღგვინიშნავს, რომ პროკოპი კესარიელი გვიანანტიკურ და ადრე შუა საუკუნეების მწერლებს შორის პირველი და ერთადერთი მწერალია, რომელიც პირველად და პირდაპირ მიუთითებს აბაზგების ზღვის სანაპიროზე მოსახლობას, მათ მეზობლობას ჯიქებთან და იმასაც, რომ აფხაზეთის სამთავრო ორი ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი ნაწილისაგან შედგება.

მაშასადამე, აფხაზ-აბაზგები სწორედ V ს-ის პირველი ნახევრიდან ითვისებენ შავი ზღვის სანაპირო ტერიტორიას და სამხრეთიდან უმეზობლდებიან სანიგების ეთნო-პოლიტიკურ ერთეულს, რომელსაც შენარჩუნებული აქვს თავისი საცხოვრისი. V ს-ის ანონიმის გადმოცემით: „აქეუნტის წყლიდან ვიდრე აბასკის წყლამდე ცხოვრობენ სანიგები“, რომლის ჩრდილო-დასავლეთი საზღვარი ჯიქებამდე ვრცელდება³. რადგან ეს დანამდვილებით ასეა, მაშინ პროკოპი კესარიელი თავისი დროისათვის (VI ს-ის პირველი ნახევრისათვის) ზემოთ მითითებულ ცნობებში რატომ მიიჩნევს ასე დაბეჯითებით სანაპიროზე აფხაზ-აბაზგების ჯიქებთან მეზობლობას, ან რატომ ასევე დაბეჯითებით აღნიშნავს, ყველა წყაროსაგან განსხვავებით, – ვინც კი აფხაზ-აბაზგების სახელს იცნობს, რომ აფხაზ-აბაზგებს ორი თვისტომი მთავარი ყავს, რომ ფაქტობრივად ის ორი ადმინისტრაციული ერთეულისაგან შედგება? – „... ზღვის პირას აბაზგები მოსახლობენ, რომელთა საბინადრო ადგილები კავკასიონის მთებამდე გრძელდება, აბაზგები ძველითგანვე ლაზების ქვეშევრდომები იყვნენ, ხოლო მუდამ ჰყავდათ ორი თვისტომი მთავარი, ამათგან ერთი დანესებული იყო დასავლეთის ნაწილში, ხოლო მეორე აღმოსავლეთისაში“⁴, – წერს პროკოპი კესარიელი.

¹ პროკოპი კესარიელი, გეორგია, II, გვ. 158-159.

² იქვე, გვ. 133.

³ ანონიმი V საუკუნისა, გეორგია, II, გვ. 10-11.

⁴ პროკოპი კესარიელი, გეორგია, II, დასახ. გამოცემა. გვ. 133.

რადგან პროკოპი კესარიელის მონაცემებით, აფხაზეთში გაერთიანებულია ორი სატომო ერთეული, ერთი დასავლეთის, ხოლო მეორე აღმოსავლეთის ნაწილის სახით და სანაპიროზე მდ. აქეუნტა – შახესთან ემიჯნება ჯიქებს, ხოლო ჩვენ კი, V ს-ის ანონიმის ცნობით, დანამდვილებით ვიცით, რომ ჯიქებს, სანაპიროზე სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან სანიგების ეთნო-პოლიტიკური ერთეული ემეზობლება, ამიტომ ვფიქრობთ, რომ, პროკოპისაგან აფხაზეთის დასავლეთ ნაწილში მითითებული ტომი არის სანიგების ეთნო-პოლიტიკური ერთეული. ეს საკითხი საკმაოდ არგუმენტირებულად და ვრცლად სხვაგან გვაქვს ახსნილი,¹ და სიტყვას უფრო მეტად აღარ გავაგრძელებთ, მაგრამ ზოგი რამ აქაც უნდა გავიმეოროთ. როცა აფხაზ-აბაზგები ბიზანტიელებს აუჯანყდნენ 550 წელს, პირველი პროტესტი, რაც მათ ბიზანტიელების საპირისპიროდ გამოხატეს, იყო აფხაზეთის ორ სამთავროდ გაყოფა, აღმოსავლეთ და დასავლეთ ნაწილად. დასავლეთის ადმინისტრაციული ერთეულის მთავრად სკეპარნა, ხოლო აღმოსავლეთის ნაწილის მთავრად ოფსიტე აირჩიეს². საკითხის არსში ჩასანვდომად მთავარი ის არის, რომ აჯანყების დროს, ბიზანტიელების დიდი ძალების წინააღმდეგ შებრძოლება მარტო აფხაზ-აბაზგების (აღმოსავლეთ ნაწილს) მოუხდათ. ამ დროს დასავლეთი ნაწილის (სანიგეთის) მთავარი სკეპარნა, ირანის შაჰმა ხოსრო-ანუშირვანმა თავისთან მიიწვია და იქ გაემგზავრა³. ყველაფერი ადვილი გასაგებია, აფხაზ-აბაზგების, ორივე ადმინისტრაციული ერთეული, რომ ერთი ტომისანი ყოფილიყვნენ, ძლიერი მტრის წინააღმდეგ შებრძოლებისას ორად როგორ გაითიშებოდნენ, ან თუნდაც სანიგების და აფხაზ-აბაზგების პოლიტიკური გაერთიანება თავის დროზე ნებაყოფილებით რომ შექმნილიყო, სანიგები აბაზგებთან უფრო შემჭიდროვდებოდნენ საერთო მტრის წინააღმდეგ, ვიდრე გამოეყოფოდნენ მათ ცალკე, მაგრამ აქ სხვა ვითარებასთან გვაქვს საქმე.

3. ბიზანტიის ხელისუფლებამ VI ს-ის 20-30-იანი წლებიდან, ეგრისის სამეფოში დაამძიმა თავისი დიდმპყრობელური პოლიტიკა, შემოიყვანა ჯარები და ჩააყენა ეგრისის სტრატეგიული მნიშვნელობის მქონე ციხე-

¹ დ. ლეთოდანი, აფხაზეთის, აფშილეთისა და სანიგეთის პოლიტიკური..., გვ. 140-155 და სხვა. მისივე, აფხაზ-აბაზგების განსახლება..., დასახ. კრებული, გვ. 224-228.

² პროკოპი კესარიელი, გეორგიკა, II, დასახ. გამოცემა, გვ. 157.

³ იქვე, გვ. 158.

სიმაგრეებში, პეტრა-ციხისძირი აქცია თავის საყრდენ ციხე-ქალაქად და იქ დასვა თავისი სახელმწიფო მოხელე - სტრატეგოსი, რომელიც ეშმად ერეოდა ეგრისის ხელისუფლების საშინაო თუ საგარეო საქმიანობაში¹. გარდა ამისა ბიზანტიელები აშკარად დაუპირისპირდნენ ეგრისის სამეფოს, შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე - ეგრისისაგან დამოუკიდებლად და მისგან გვერდის ავლით დაიწყეს სხვადასხვა ღონისძიებების გატარება აბაზგიასა და სანიგეთში (პროკოპით, აფხაზეთის ორივე ნაწილში), თუმცა ეს ეთნო-პოლიტიკური ერთეულები „ძველიდანვე“ ლაზების ქვეშევრდომები იყვნენ², (V ს-ის პირველი ნახევრიდან მაინც). იუსტინიანე კეისარმა თავისი მიზნების განსახორციელებლად (ჩრდილო-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში თავისი უმეშვეო მმართველობის შესაქმნელად) საიმედო საყრდენ ძალად, მაშინ, აფხაზეთი მიიჩნია³, და პირველ ხანებში, მისი მოსახლეობის ინტერესებიც გაითვალისწინა. იქ იმპერატორმა დასახული მიზნის მისაღწევად საგანგებოდ მიაღწინა კონსტანტინოპოლში, სამეფო კარზე გაზრდილი აფხაზი ევზუქი ევფრატა. ევფრატას ენერგიული მოქმედებით და აფხაზთა ფართო წრეების მხარდაჭერით, ბიზანტიის ხელისუფლებამ მთელი რიგი ღონისძიებები გაატარა აფხაზ-აბაზგიაში და სანიგეთში (მდ. აბასკოსიდან - მდ. აქეუნტა-შახმდე)⁴: აიკრძალა აფხაზი ბავშვების დასაჭურისება და ტყვედ გაყიდვა, აფხაზეთში გავრცელდა და განმტკიცდა ქრისტიანული სარწმუნოება, იუსტინიანე I-მა მათ ღვთისმშობლის სახელობაზე ტრაქეა-გაგრაში ეკლესიაც აუშენა, დაუნესა მღვდელმსახურება, კეისრის დახმარებით და მითითებით, ევფრატას აქტიური მოქმედებით, აბაზგიასა და სანიგეთში, - თითქოს მოსახლეობის სურვილისამებრ - გაუქმდა ადგილობრივი მმართველობა („მაღე ორივე მეფე მოსპეს აბაზგებმა და გადაწყვიტეს თავისუფლად ეცხოვრათ“⁵), შეიქმნა აბაზგებისა და სანიგების ადმინისტრაციულ-პოლიტიკური გაერთიანება „აფხაზეთ“-ის სახელითა და ევფრატას ხელისუფლებით, დაიწყო აქ საიმპერიო

¹ პროკოპი კესარიელი, გეორგიკა, II, დასახ. გამოცემა, გვ. 73-75.

² იქვე, გვ. 133.

³ იქვე, გვ. 133-135.

⁴ იქვე, გვ. 134-135.

⁵ იქვე, გვ. 135.

კარის უმეშვეო მმართველობის დამყარება¹. ბიზანტიის ხელისუფლებას
ეს პოლიტიკა 535-542 წწ-ში უნდა გაეტარებინა².

ბიზანტიისაგან შევიწროებული გუბაზ II იძულებული გახდა აჯანყე-
ბულიყო და ბიზანტიელების წინააღმდეგ ირანელთა დამხმარე სამხედრო
ძალები შემოეყვანა. ირანელთა ჯარები თვით ირანის შაჰის ხოსრო-
ანუშირვან I-ის მეთაურობით შემოვიდა. ასე დაიწყო 542 წელს ეგრის-
ში ეგრეთწოდებული „დიდომიანობა“, რომელიც 20 წელს გაგრძელდა.
ბიზანტიელთა ჯარები განდევნილი იქნა ეგრისიდან. ბუნებრივია, ბი-
ზანტიის ხელისუფლებამ შეწყვიტა ყველა სახის საქმიანობა ეგრისის
სამეფოში. ირანელთა ჯარების ეგრისში ყოფნა უარესი სასჯელი აღ-
მოჩნდა ეგრისელებისათვის, ირანის შაჰს გუბაზ მეფის მოკვლა და
ეგრისელების გასახლებაც განუზრახავს. მას შემდეგ, რაც ცნობილი
გახდა ირანის ხელისუფლების ავი ზრახვები ეგრისისადმი, გუბაზ მეფემ
პირი ბიზანტიისაკენ იბრუნა. 549 წელს იუსტინიანე კეისარს შერიგება
და ირანელების წინააღმდეგ სამხედრო დახმარება სთხოვა. იუსტინიანემ
გუბაზის თხოვნა სიამოვნებით დააკმაყოფილა და საკმაო რაოდენობის
ჯარი შემოიყვანა ეგრისში³, არა იმდენად ეგრისის დასახმარებლად,
რამდენადაც თავისი სახელმწიფო ინტერესების დასაცავად. კონტან-
ტინოპოლის ხელისუფლებას „დიდომიანობის“ დაწყების შემდეგ კიდევ
უფრო გაულრმავდა უნდობლობის გრძნობა ეგრისისადმი, მას უკვე იმ
ერთადერთი ვალდებულების შესრულებასაც კი აღარ ანდობდა, რაც
მას ბიზანტიასთან დამოკიდებულებაში ჰქონდა, — ჩაეკეტა კავკასიაზე
გადმოსასვლელი კარები, რათა ჩრდილოელი მომთაბარე ტომების შე-
მოსევებისაგან დაეცვა და უზრუნველყო, როგორც თავისი, ისე ბიზან-
ტიის სახელმწიფო საზღვრების უშიშროება. VI ს-ის 40-იანი წლებიდან

¹ პროკოპი კესარიელი, გეორგიკა, II, გვ. 133-135.

² დ. ლეთოდინი, აფხაზეთის, აფშილეთისა და სანიგეთის პოლიტიკური
დამოკიდებულება..., გვ. 97-99.

³ სწორედ ამ გასასვლელებით და იქიდან მომთაბარე ტომების გადმოყვა-
ნით აინტერესებდნენ ხოსრო ანუშირვან I-ს ლაზი ელჩები, რომლებიც
ბიზანტიის წინააღმდეგ სამხედრო დახმარების სათხოვნელად იყვნენ
მასთან მისული, — „თქვენზე იქნება დამოკიდებული, რომ მოსაზღვრე
ბარბაროსებმა ყოველ წელიწადს არბიონ რომაელთა მიწაწყალი. თქვენ
აღბათ იცით, რომ ლაზთა ქვეყანა დღემდე კავკასიის წინააღმდეგ სა-
ფარს წარმოადგენს“. პროკოპი კესარიელი, გეორგიკა, II, გვ. 81.

ჩრდილო-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში, ბიზანტიის ხელისუფლები-
საგან გატარებული სხვადასხვა სახის ღონისძიებები, აშკარად იმაზე
მიუთითებს, რომ ბიზანტიამ თვითონ მოინდომა კავკასიონზე გადმო-
სასვლელების დაუფლება და მათი მტკიცე კონტროლის ქვეშ მოქცევა.
მას სჭირდებოდა ეს არა მარტო სახელმწიფო საზღვრების უშიშროების
დასაცავად, არამედ ჩრდილოეთთან და ჩრდილოეთიდან აღმოსავლეთის
ქვეყნებთან კავშირ-ურთიერთობის დასამყარებლად და ირანზე გამავა-
ლი სატრანზიტო გზების გვერდის ასაქცევად.¹

4. 549 წლის შემდეგ, როცა ისევ დაუბრუნდნენ ბიზანტიელები
დასავლეთ საქართველოს, თავიანთი მიზნებიდან გამომდინარე, კიდევ
უფრო გააძლიერეს VI ს-ის 20-30-იან წლებში დაწყებული პოლიტიკური
ზეგავლენა, მათ კვლავ მიაპყრეს ყურადღება ჩრდილო-აღმოსავლეთ
შავიზღვისპირეთს, კერძოდ აფხაზეთს და სანიგეთს. აშკარად დაიწყეს
იქ უმეშვეო მმართველობის დამყარება და ამ სატომო ერთეულების
თავიანთ პროვინციებად გადაქცევა: „როდესაც მათ თავიანთი მეფეე-
ბი მოსპეს, როგორც ეს ჩემ მიერ ახლახან იყო მოთხრობილი, – წერს
პროკოპი კესარიელი, – რომაელთა ჯარისკაცები, კეისრის მიერ წარგ-
ზავნილები, მათ ქვეყანაში იდგნენ ხოლმე ძალიან ხშირად და მათ უნ-
დოდათ ეს ქვეყანა დაემორჩილებინათ რომაელთა ძალაუფლებისათვის,
და მათ ახალ-ახალ რაღაც წესებს უმყარებდნენ. ამ ძალადობის გამო
აბაზგები პირდაპირ აუტანელ მდგომარეობაში ჩავარდნენ. იმის შიშით,
რომ ამიერიდან რომელთა მონებად არ გამხდარიყვნენ, მათ კვლავ
დაიყენეს თავისთვის მთავრები, აღმოსავლეთის ნაწილისათვის ოფსიტე
სახელად, ხოლო დასავლეთისათვის სკეპარნა“². როგორც უკვე ითქვა,
შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე, თავისი პოლიტიკური
და რელიგიური ხასიათის რეფორმების გატარებისას, პირველ ხანებში,
ბიზანტიელები ეყრდნობოდნენ აფხაზ-აბაზგებს და მათი ფართო წრეე-
ბის ინტერსებსაც ითვალისწინებდნენ.

549 წლის შემდეგ ბიზანტიელებმა გაამკაცრეს თავიანთი მოქმედე-
ბანი აბაზგიაში. ბიზანტიელების „... ძალადობის გამო აბაზგები პირდა-
პირ აუტანელ მდგომარეობაში ჩავარდნენ. იმის შიშით, რომ ამიერი-

¹ Ш. Диль, Юстыния и византийская цивилизация в VI века, С. Петербург, 1908; გვ. 544; გ. გოზალაშვილი, ლაზიკის საგარეო ურთიერთობა მე-
ექვსე საუკუნეში, თბ., 1973, გვ. 11-12.

² პროკოპი კესარიელი, გეორგიკა, II, გვ. 157.

დან რომაელთა მონებად არ გამხდარიყვნენ¹, 550 წელს აუჯანყდნენ ბიზანტიელებს და, როგორც ითქვა, პირველი პროტესტი იმით გამოხატეს, რომ „აბაზგიის“ („აფხაზეთის“) სამთავრო ორ ნაწილად გაყვეს. ეს კი იმაზე მიუთითებს, როგორც აღვნიშნეთ, რომ „აფხაზეთში“ (მის აღმოსავლეთ და დასავლეთ ნაწილში) ორი სხვადასხვა ტომი: აბაზგები და სანიგები ყოფილან გაერთიანებული და იმდენად ძალით შეუქმნიათ ბიზანტიელებს ეს გაერთიანება, რომ ისეთ კრიტიკულ მომენტშიც კი, როცა სამთავრო დიდი და ძლიერი მტრის მოლოდინში იყო, კვლავ ორად გაიყო: აღმოსავლეთ ნაწილად – ოფსიტეს მთავრობით (აფხაზეთად) და დასავლეთ ნაწილად – სკეპარნას მთავრობით (სანიგეთად). ეს მაშინ, როცა სასონარკვეთილებაში ჩავარდნილი აბაზგიის მთავარი ოფსიტე დახმარებას ირანელთა სარდალ ნაბედეს თხოვს. ამ დროს დასავლეთ ნაწილის, ანუ სანიგეთის მთავარი სკეპარნა ხოსრო ანუშირვანის მიწვევით ირანში მიემგზავრება. ნაბედეს, რომელიც ლაზიკის და ბიზანტიელებისაგან განდგომილ აბაზგიაში იდგა ჯარით, სხვა არაფერი მოუქმედა, გარდა იმისა, რომ 60 ბავშვი აიყვანა მძევლად აბაზგ წარჩინებულთა ოჯახებიდან და ირანში გაბრუნდა². მართოდ დარჩენილმა იფსიტემ, „შეკრიბა ყველა აბაზგი და გადაწყვიტა შეხვედროდა მტერს“³.

იუსტინიანე კეისარმა, როცა კი არსებული ვითარება გაიგო, უბრძანა არმენიელთა სტრატეგოსად ახლად დანიშნულ ბესას, დიდძალი ჯარი გაეგზავნა აბაზგების დასასაჯელად. ბესამ გამორჩეული ლაშქარი დაძრა აბაზგიის წინააღმდეგ, ულიგაგესა და იოანე თომას ძის სარდლობით⁴. უმეკავშირეოდ დარჩენილმა აბაზგებმა სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლა გაუმართეს ბიზანტიელებს. გადამწყვეტი და საბოლოო ბრძოლები გაიმართა აბაზგების ადმინისტრაციულ ცენტრში, უმტიციცეს და ლირსშესანიშნავი სიდიდის ციხე-ქალაქ გაგრა-ტრაქეაში, რომელიც აბაზგებს ძველადვე აუშენებიათ⁵. ციხე-ქალაქი ბიზანტიელებმა ალყაში მოაქციეს. მიუხედავად აბაზგების თავგანწირული წინააღმდეგობისა, უთანასწორო ბრძოლაში აბაზგები დამარცხდნენ. დამარცხებულ

¹ პროკოპი კესარიელი, გეორგიკა, II, გვ. 157.
² იქვე, 155-156.
³ იქვე, გვ. 158.
⁴ იქვე, გვ. 157-158.
⁵ იქვე, გვ. 158-159.

აჯანყებულებს სასტიკად გაუსწორდნენ ბიზანტიელები. აბაზგები, ან გაულიტეს, ან ტყვედ აიყვანეს, „...ოფსიტემ, აბაზგთა მთავარნი...“¹ დენიმე კაცით მოახერხა გაქცევა და გაემართა, მეზობელ ჰუნებში და კავკასიის მთებში, ხოლო დანარჩენი ან ფერფლად იქცნენ გადამწვარ სახლებთან ერთად, ან მტრის ხელში ჩავარდნენ². იმპერიის ოფიციალური პირი და ისტორიკოსი პროკოპი კესარიელი დაუფარავად გადმოსცემს აბაზგებისადმი ბიზანტიელების მიერ ჩადენილ დაუნდობელ სისატიკეს. ის წერს: აბაზგებს „ის, რაც წინათ ეგონათ რომ საზარელი იყო, გაცვალებს მომავალზე, მაგრამ ცხადია უფრო საზარელზე“³.

ბიზანტიელებმა აბაზგების აჯანყების ჩახშობა მათი განადგურებით დაასრულეს. „რომაელებმა დაატყვევეს მთავართა ცოლები მთელი მათი შთამომავლობითურთ, ციხის გალავანი კი მიწასთან გაასწორეს და მთელი მიწანყალი უდაბნოდ აქციეს, ასე დაბოლოვდა აბაზგების განდგომა“³. თუ პროკოპის ზემოთ მითითებულ მონაცემებს ვერწმუნებით (ან სხვა რა არგუმენტი გაგვაჩნია მის საპირისპიროდ), გამოდის, რომ აფხაზებიდან მხოლოდ ისინი გადარჩენილან, ვისაც ოფსიტესთან ერთად მოუხერხებიათ ჰუნებში და კავკასიის მთებში გაქცევა, დანარჩენი ან დაღუპულან ბრძოლებში, ან ტყვედ აუყვანიათ ბიზანტიელებს, ხოლო აბაზგების მთელი მიწანყალი უდაბნოდ უქცევიათ. პროკოპის ამ ცნობებს მხოლოდ ვარაუდი შეიძლება დავუპირისპიროთ და ვიფიქროთ, რომ რამდენიმე ათეული და ასეული აბაზგი მაინც გადარჩებოდა, მაგრამ, ეს ხომ ტომის გადარჩენას აღარ ნიშნავდა. აბაზგთა ტომი ბიზანტიელებმა გაანადგურეს და მთელ მიწა-წყალს ბიჭვინთის დასავლეთიდან ვიდრე ჯიქებამდე (მდ. აქეუნტა-შახემდე), რომელსაც ჯერ კიდევ 550 წლის აჯანყებამდე „აფხაზეთი“ უწოდეს, მტკიცედ დაეპატრონენ და თავის საკუთარ პროვინციად აქციეს. „აფხაზეთი“-ს სახელით შექმნილი პროვინცია თავის უმემვეო მმართველობაში მოაქცია იუსტინიანე კეისარმა და იქ მმართველად კონსტანტინოპოლიდან გაგზავნილი მოხელე (არქონტი) დაინიშნა, რომელიც მხოლოდ საიმპერიო კარიდან გაცემულ ბრძანებებს ემორჩილებოდა.

¹ პროკოპი კესარიელი გეორგიკა, II, დასახ. გამოცემა, გვ. 161.

² იქვე, გვ. 157.

³ იქვე, გვ. 161.

XI ს-ის დამლევისა და XII ს-ის პირველი ნახევრის ბიზანტიელი ისტორიკოსი იოანე ზონარას ცნობით, აბაზგიაში 550 წლის აჯანყების ჩახშობის შემდეგ „... აბაზგების არც ერთი მმართველი ადგილობრივად არ ინიშნებოდა, იქ რომაელთა მეფეები გზავნიდნენ არქონტებს და უკანასკნელნი მეფეთა კარნახით მართავდნენ [სახელმწიფო] საქმეებს. თუკი [რომელიმე] გაგზავნილთაგანი უსამართლოდ მოიქცეოდა და ხალხს ტირანულად მოეპყრობოდა, [მაშინ აბაზგები] შეშინდებოდნენ, არ დამორჩილდებოდნენ და გადაუდგებოდნენ რომაელებს“¹.

5. ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე ჩანს, რომ 550 წლიდან აბაზგთა ტომი, როგორც ეთნოპოლიტიკური ერთეული ისტორიული კოლხეთის ტერიტორიაზე აღარ არსებობს. ის ბიზანტიელები-საგან მოისრა, თუ ვინმე ცოცხალი გადარჩა ისიც ბიზანტიელებისაგან დევნილ-შევიწროვებული დაითრგუნა და შიშის ქვეშ მოექცა. მაგრამ სახელი „აფხაზი“ („აბაზგი“) და „აფხაზეთი“ („აბაზგია“) ბიზანტიელებმა კი არ გააუქმეს, არამედ შეინარჩუნეს და ბიჭვინთის დასავლეთიდან, ვიდრე ჯიქებამდე, ძირითადად სანიგებით დასახლებულ ტერიტორიაზე, გაავრცელეს და დაამკვიდრეს, როგორც პოლიტონიმი. ალბათ, იმიტომ რომ აბაზგები განადგურებული იყვნენ უკვე. 550 წელს განხორციელებული აქტით. ბიზანტიელებმა საბოლოოდ ჩამოიცილეს აბაზგთა მემკვიდრე ტომი, პოლიტიკური არენიდან სანიგთა სახელი, ხოლო საკმაოდ დაასუსტეს ურჩი და დაუმორჩილებელი ეგრისის სამეფო, რომელსაც ჩამოაჭრა ტერიტორია ბიჭვინთიდან ჯიქებამდე და უმეშვეოდ მიუერთა იმპერიას, საკუთარი პროვინციის სახით. ასე რომ, V ს-ის ანონიმის ცნობით, მდ. აბასკოს-ფსოუდან მდ. აქეუნტა-შახემდე, ჯიქებამდე მცხოვრებ სანიგების საცხოვრისს², VI ს-ის 50-იანი წლებიდან დაუმკვიდრდა სახელი „აბაზგია“ („აფხაზეთი“) და ამიერიდან ამ სახელით იხსენიებოდა ეს მხარე ჯიქების მეზობლად. პროკოპი კესარიელი, რომელიც თავის თხზულებას „პოლემიკას“ 545-550 და 553 წლებში წერდა³, როცა უკვე იუსტინიანე კეისარს აღნიშნული პოლიტიკური ხასიათის ღონისძიებები ჩატარებული ჰქონდა, - პირდაპირ მიუთითებდა „აბაზგებისა“ და

¹ იოანე ზონარა, გეორგიკა, VI, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1966, გვ. 230.

² ანონიმი V საუკუნისა, გეორგიკა, II, დასახ. გამოცემა, გვ. 10.

³ ს. ყაუხჩიშვილი, იხ. გეორგიკა, II, გვ. 29.

ჯიქების მეზობლობას, ამ ცნობებზე ზემოთაც იყო საუბარი, აქ მხოლოდ ერთ ცნობას მოვუხმობთ, სადაც პროკოპი კონკრეტულად აღნიშნავს „აბაზგების“ ჯიქებთან სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან მეზობლობას. აბაზგების საზღვრების შემდეგ „კავკასიონის მთის გასწვრივ ცხოვრობენ ბრუქები, აბაზგებსა და ალანებს შუა. ხოლო ევქსინის პონტოს ნაპირას ზიქები არიან დამკვიდრებული“¹. ეს სულაც არ ნიშნავს იმას, რომ სანიგები აღარ ცხოვრობდნენ თავიანთ საცხოვრისზე. ეს თვით პროკოპისაც კარგად მოეხსენებოდა თავისი დროისათვის („...ზიქებს ძველად რომაელთა თვითმპყრობელი უყენებდა მეფეს, ამჟამად, კი ეს ბარბაროსები არაფერში აღარ ემორჩილებიან რომაელებს. ამათ შემდეგ ცხოვრობენ საგინები. ამათი მინაწყლის ზღვისპირა ნაწილი ძველთგანვე ეპყრათ რომაელებს. რომაელებმა აქ ზღვისპირას ორი სიმაგრე გააშენეს: სებასტოპოლისი და პიტინტი“²). მაგრამ ვინაიდან ბიზანტიის ხელისუფლებამ სახელი „აფხაზი“ და „აფხაზეთი“ დაამკვიდრა მითითებულ რეგიონში, ჯერ კიდევ VI ს-ის 30-40-იან წლებიდან, სხვა რა გზა ჰქონდა იმპერიის ოფიციალურ ისტორიკოსს და ოფიციალურ პირს ეს ტერმინი არ გამოეყენებინა. სანიგების თავის საცხოვრისზე მოსახლეობა (მდ. აბასკოს-ფსოუდან ჯიქებამდე) VII ს-ის სომხურმა ანონიმურმა გეოგრაფიამაც იცის³, ოღონდ სანიგების სახელის ნაცვლად სვანებს ასახელებს⁴. რაც მთავარია, სანიგებს თვითმყოფადობა განვითარებულ შუასაუკუნეებშიაც კი აქვთ შენარჩუნებული ჯიქების მეზობლად. XIII ს-ის ქართველი ისტორიკოსი, „ისტორიანი და აზმანის“ ავტორი სანიგებს ჯიქების (ქეშიგთა) თანაბარ და მის მეზობელ ტომად ასახელებს XII ს-ის 80-იანი წლებისათვის, მაგრამ, როგორც ითქვა, ჯერ VI ს-ის 30-40-იან წლებიდან, ხოლო უფრო მტკიცედ VI ს-ის 50-იან წლებიდან, იუსტინიანე კეისარმა „აფხაზი“-ს და „აფხაზეთი“-ს სახელი დაამკვიდრა ბიჭვინთის დასავლეთიდან ვიდრე ჯიქებამდე, მდ. აქეუნტა-შახემდე. VII ს-ის დასაწყისიდან, მეორედ, „აფხაზის“ და „აფხაზეთის“ სახელის არეალი უფრო

¹ გეორგიკა, II, გვ. 135.

² იქვე, გვ. 135-136.

³ Géographie de Moïse de coréne d'après, Ptolémée. Texte armenien traduit en Arancais par le P-Arsene Scukry Mekhitaxiste. 1881, გვ. 25-26.

⁴ З. В. Анчабадзе, Из истории средневековой Абхазии, გვ. 65.

გაფართოვდა და მოიცვა ტერიტორია აღმოსავლეთიდან, მდ. კლისურა-კელასურიდან მდ. აქეუნტა-შახემდე.

6. როგორც აღვნიშნავდით, VII ს-ის დასაწყისში ბიზანტიის კეისარმა შერაკლე I-მა (610-641) დაიპყრო მდ. კლისურა-კელასურის დასავლეთი ტერიტორია, ვიდრე ჯიქებამდე (ძირითადად ზან-სანიგების მოსახლეობით) და უწოდა „აფხაზეთი“ („აბაზგია“). შერაკლე კეისრის ამ დაპყრობაზე, პირდაპირ მიუთითებს ვახუშტი ბაგრატიონი, რომლის ცნობები სხვა საინტერესო ინფორმაციასაც შეიცავს „...ზღვის კიდეზედ არს ქალაქი ანაკოფია. ეს აღაშენეს ბერძენთა. აქავ ერეკლეს კეისარმან დასუა ერისთავი აფხაზთა, ეგრისის მდინარის დასავლეთისა ზღუამდე“¹. მეორეგან ვახუშტი უფრო აზუსტებს შერაკლე კეისრის აქაურ მოქმედებას „... სტეფანოზ ბაგრატიონის ჟამსა მიულო ერეკლეს კეისარმან კუალად ეგრისის მდინარის იქითი. დასუეს ბერძენთა ერისთავი თვისი ანაკოფიას და უწოდეს აფხაზთა ერისთავად, იყვნენ აქა ერისთავნი ცვლილებითა“². მითითებული ცნობებიდან კარგად ირკვევა: რომ 1. ანაკოფია (დღ. ახალი ათონი) ბიზანტიელების აშენებულია, ციხე-სიმაგრე ტრაქეა – გაგრასაგან განსხვავებით, რომელიც აბაზგებმა თავის ადმინისტრაციულ ცენტრად თვითონ ააშენეს³. ჩვენი აზრით, არა უგიანეს V ს-ის პირველი ნახევრისა; 2. შერაკლე კეისარმა პირველად ანაკოფიაში დასვა თავისი ხელისუფალი, „ბერძენი ერისთავი“, რომელსაც უწოდა „აფხაზთა ერისთავი“. ეს ფაქტი კარგად ესადაგება ზემოთ მითითებულ იოანე ზონარას ცნობას „აფხაზთა არქონტის“ ბიზანტიიდან დანიშვნის შესახებ; 3. შერაკლემ ეგრისის სამეფოს მისტაცა ტერიტორია მდ. ეგრისწყალ-ღალიძგას იქითი ჯიქებამდე. შესაძლოა კეისარმა „აფხაზეთის“ საზღვარი, მართლაც, გადმოსწია თავისი დროისათვის ეგრისწყალ-ღალიძგამდე, შეიძლება ამას ზემოთ მითითებული VII ს-ის სომხური ანონიმი გეოგრაფის მონაცემებიც ადასტურებდეს, რომლის გადმოცემით აფშილეთიც მოიაზრება „აფხაზეთის საარქონტოს“ შემადგენლობაში, მაგრამ VII ს-ის მეორე ნახევრიდან, მეტად სანდო თეოდოს განგრელის ცნობით, ეგრისის საზღვარი დანამდვილებით ინაცვლებს ჩრდილო-დასავლეთით⁴

¹ ვახუშტი ბატონიშვილი, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, გვ. 781.
² იქვე, გვ. 795.
³ პროკოპი კესარიელი, გეორგიკა, II, გვ. 158-159.
⁴ თეოდოს განგრელი, გეორგიკა, IV, ნან. I, დასახ. გამოცემა, გვ. 50.

– მდ. კლისურა-კელასურამდე¹. გარდა ამისა, ჯუანშერის არაერთგზის და დაბეჯითებითი მითითება, რომ V ს-ის მეორე ნახევრიდან, ვიდრე VIII ს-ის 70-იანი წლებამდე, ეგრისსა და აფხაზეთს შორის სასაზღვრო ხაზი მდ. კლისურაზე გადის, რეალურ შთაბეჭდილებას ტოვებს („და ვითარცა შევლო ყრუმან კლისურა, რომელ მას ჟამსა იყო საზღვარი საბერძნეთისა და საქართველოსა“²). ჯუანშერი რეალობის ადეკვატურად ხაზგასმით აღნიშნავს, აგრეთვე, რომ კლისურა არის საზღვარი საბერძნეთსა (ბიზანტიასა) და საქართველოს (ეგრისს) შორის, ვინაიდან მისთვის ცნობილია, რომ ბიზანტიამ (საბერძნეთმა) კლისურის ჩრდილო-დასავლეთი, ვიდრე ჯიქებამდე წაართვა თავის დროზე ეგრისის სამეფოს და თავის პროვინციად აქცია „აფხაზეთი“-ს სახელითა და თავისი ხელისუფალით, რომელსაც ქართველი ისტორიკოსები (ჯუანშერი და ვახუშტი) „კეისრის ერისთავს“ „ბერძენთა ერისთავს“ უწოდებენ³.

7. ასე რომ, თუ VI ს-ის 50-იანი წლებამდე, ძნელია გადაჭრით იმის თქმა, წყაროების სიმწირის გამო, აფხაზ-აბაზგები რომელი მოდგმის ეთნოსს ეკუთვნოდა, აბზური-ადიღეურს თუ ქართველურს, VI ს-ის 50-იანი წლებიდან უცხოური და ქართული წყაროების მონაცემების, მათი ურთიერთშეჯერებისა და ანალიზის საფუძველზე, დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ ბიზანტიელებმა აფხაზ-აბაზგების განადგურების შემდეგ, „აფხაზი“ („აბაზგი“) ქართველურ ეთნოსს ძირითადად ზან-სანიგებს, ხოლო „აფხაზეთი“ („აბაზგია“) ამ ხალხით დასახლებულ ტერიტორიას (ჯერ ბიჭვინთის დასავლეთს, ხოლო VII ს-ის დასაწყისიდან მდ. კლისურა-კელასურის ჩრდილო-დასავლეთს, ვიდრე მდ. აქეუნტა-შახემდე, -ჯიქებამდე) უწოდა. როგორც ვახუშტი ბაგრატიონი იტყოდა: „... დაიპყრეს რა ბერძენთა, მათ უწოდეს აბასა, ხოლო ქართველთა აფხაზეთი“⁴. ქართული წყაროები, როგორც ვუთითებდით (ლეონტი მროველი, ჯუანშერი, ვახუშტი...), მდ. კლისურა-კელასურის, ზოგი წყარო მდ. ეგრისწყალ-ღალიძგის ჩრდილო-დასავლეთს საბერძნეთსაც (ბიზანტიას) უწოდებს, რადგან მათთვის კარგად არის ცნობილი, რომ ეს ტერიტორია ეგრისის

¹ დ. მუსხელიშვილი, საქართველო IV-VIII სს-ში, გვ. 104.

² ჯუანშერი, ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 146, 177, 203-204, 205, 235, 242.

³ ჯუანშერი, ქართლის ცხოვრება, გვ. 235, ვახუშტი ბატონიშვილი, ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 795.

⁴ ვახუშტი ბატონიშვილი, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, გვ. 784.

სამეფოს წაართვა ბიზანტიამ და აქცია თავის სამფლობელოდ „აფხა-
ზეთის“ სახელით და ბიზანტიელი ხელისუფალით, ვიმეორებთ, ძირითადად
დად ქართული (ზან-სანიგების) მოსახლეობით. აქვე უნდა ითქვას ისიც,
რომ ისეთი ტენდენციის მქონე ავტორები, როგორებიც იყვნენ ლეონტი,
ჯუანშერი და სხვა, რა თქმა უნდა, არ შეთხზავდნენ აფხაზეთის საკეის-
როსადმი მიკუთნებულობას, თუ ისეთი ფაქტი არ ექნებოდათ, რომლის
უარყოფა შეუძლებელი იყო¹.

8. VIII ს-ის დასაწყისიდან ბიზანტიის იმპერიამ დაიპყრო რა ეგრი-
სის ტერიტორია, იქ ადგილობრივი სახელისუფლო დინასტია გააუქმა
და ეგრისის ხელისუფლება (ერისთავობა თუ პატრიკიოზობა) პირვე-
ლად არაბებისაგან შევიწროებულ ქართლის ერისთავს, სტეფანოზს
გაუერთიანა. სტეფანოზის გარდაცვალების შემდეგ მის უფროს შვილს
მირს, ხოლო შემდეგ სტეფანოზის მეორე შვილს არჩილს გადასცა. მას
შემდეგ, რაც არჩილი ეგრისიდან გადავიდა და საბოლოოდ კახეთ-ჰერ-
ეთში დამკვიდრდა სამოღვაწეოდ, ბიზანტიის საიმპერიო კარმა ეგრისის
და აფხაზეთის პოლიტიკური ერთეულები გააერთიანა და მის მთავრად
თავისი მოხელე „აფხაზეთის არქონტი“ ლეონ I (თუ ლეონ II-ე?) დანიშნა
და ეგრის-აფხაზეთის გაერთიანებას „აფხაზეთი“ უწოდა, ხოლო მთელ
დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობას „აფხაზი“. ასე გაფართოვდა და
გავრცელდა მესამედ „აფხაზი“-ს და „აფხაზეთი“-ს სახელების არეალი,
– ნიკოფსიიდან ტრაპიზონამდე და შავი ზღვიდან ლიხის ქედამდე. VIII
ს-ის დასასრულსა და IX ს-ის დასაწყისში „აფხაზთა მთავარმა“ ლეონ
II-მ ხაზარების დახმარებით მოახერხა „აფხაზეთის“ (დასავლეთ საქა-
რთველოს) ბიზანტიისაგან დამოუკიდებლობის მოპოვება და დასავლეთ
საქართველოს „აფხაზთა სამეფოდ“, ხოლო თავისი თავის „აფხაზთა
მეფედ“ გამოცხადება, „აფხაზთა სამეფოს“ სატახტო ქალაქის ანაკოფი-
იდან (ახალი ათონი) ქუთაისში გადატანა.

X ს-ის დასასრულიდან და XI ს-ის დასაწყისიდან „აფხაზ“-ის და
„აფხაზეთი“-ს სახელის სივრცე, კიდევ უფრო გაფართოვდა, უკვე მეო-
თხედ და ქართველის და საქართველოს იდენტური გახდა. გარკვეული
მიზეზების გამო ეს სახელები უცხოურ მწერლობაში დაილექა და საკ-
მაოდ დიდხანს დარჩა, ქართველის და საქართველოს აღმნიშვნელ ტერ-

¹ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, VIII, დასახ. გა-
მოცემა, გვ. 586-587.

მინებად, ხოლო ქართულ მწერლობაში მალე დაფარა „აფხაზი“-ს და „აფხაზეთი“-ს სახელი და ადგილი ქართველმა და საქართველომ. ტერმინული მინების „აფხაზის“ და „აფხაზეთის“ გავრცელების არეალი შევიწროვდა, ზოგ შემთხვევაში „აფხაზეთი“ დასავლეთ საქართველოს აღმნიშვნელადაც გამოიყენებოდა, მაგრამ ძირითადად ეს სახელი „აფხაზეთის“ საერისთავოს სახელად დარჩა (დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე), რომელიც სამეგრელო-ოდისის განუყოფელ ნაწილად ითვლებოდა მე-17 საუკუნის 80-90-იან წლებამდე, „აფხაზი“ კი „აფხაზეთი“-ს მკვიდრ მოსახლეობას ეწოდებოდა მხოლოდ, მიუხედავად მათი წარმომავლობისა.

9. ადრე და განვითარებული შუა საუკუნეების ქართულმა საზოგადოებამ და მისი მენტალიტეტის შესაბამისმა ქართულმა მწერლობამ, აღნიშნულის გამო, ეს ცვლილებები, ჩვეულებრივ, ბუნებრივ მოვლენად აღიქვეს და უმტკივნეულოდ მიიღეს. ვიმეორებთ, რადგან სახელები: „აფხაზი“ და „აფხაზეთი“ მათ მიიღეს, როგორც ქართული შინაარსის მქონე ტერმინები, როგორც ქართველური ტომის ზან-სანიგების და მათი საცხოვრისის თავდაპირველი სახელები. ამიტომ იყო, რომ ადრე და განვითარებული შუა საუკუნეების ქართული წყაროები, რომლებიც ტერმინებს: „აფხაზ“-ს და „აფხაზეთ“-ს უფრო მეტი ინტენსივობით VIII ს-დან იყენებდნენ¹, მიაჩნდათ, რომ „აფხაზი“ ისეთივე ქართველი იყო, როგორიც იყო ეგრისელი, ქართლელი, კახელი, თუ სვანი და სხვა. ხოლო „აფხაზეთი“ ისეთივე ქართული მხარე იყო, როგორც ეგრისი, ქართლი, კახეთი, სვანეთი და სხვა.

10. ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, დღევანდელი აფხაზ-აფსუები ვერ ჩაითვლებიან ძველი (II-XVI სს-ის) აფხაზ-აბაზგების და აფშილების უშუალო მემკვიდრეებად, დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიის აბორიგენ მოსახლეებად. აფსუა-აფხაზები, როგორც ახალი ეთნოსი, ჩამოყალიბდა XVII-XX სს-ში, გვიანი საუკუნეების დასავლეთ საქართველოში ჩამოსახლებული აფსუა-აბაზგების, ადიღური მოდგმის სხვა ხალხების და ადგილობრივი ქართული მოსახლეობის შერევა-შერწყმის შედეგად².

¹ თ. გვანცელაძე, დასახ. ავტორეფერატი, გვ. 24; აფხაზეთთან დაკავშირებული ჩანარები ჯუანშერის მატიანის ტექსტში, დასახ. გამოცემა, გვ. 26

² შეად. შ. ინალ-იფა, აფხაზები, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, 2, 1977, გვ. 29-30.

DIMITRI LETODIANI

QUESTIONS OF THE HISTORY OF ABKHAZIA

Summary

The territory of historical colchis, specifically present-day Abkhazia, in the 1st-2nd centuries, from the river Egristqali-Ghalidzga to Sebastopolis-Tskhumi (Sukhumi) was settled by the tribe of Apsilae; the area from Sebastopolis-Tskhumi to the river Akenta-Shahe, to the boundaries of the Jiki, was settled by the Saniges, while the mountain region of the river Abascus-Psou basin was settled by the Abascoi-Abkhaz living on the bank of this river and ruled by Rismagi. Whereas these tribes and other areas of Colchis were independent entities, from the end of the 4th cent the kingdom of egrisi united the entire western Georgia under its rule.

First the kingdom of Egrisi incorporated the Apshili-Apsili, then it conquered the land of the Saniges – by force of arm from Sebastopolis-Tskhumi, including Bichvinta. Egrisi carried out this expansion at the end of the 4th century. Unlike other regions, the Egrisi authorities incorporated directly the territory of the Apshilae and the Saniges. The 6th century Egrisian noble Terdetus, who held the office of strategus in Egrisi, governed the conquered part also of the land of Apshilae and the Saniges (Procopius). It is not ruled out, that the Saniges, defeated and oppressed by Egrisi, with the coparticipation of the Abasci/Abasgoi, together with the Egrisians, retained the status and habitation only from the river Abascos-Psou to the river Acheunta-Shahe: "From the Acheunta river to the river Abascos live the Saniges." (5th cent. anonym). That is to say, from the north-west of Bichvinta, at 240 stadia along the coast (today's Gagra district) no longer belonged to the Saniges by the beginning of the 5th century. This territory, lost by

the Saniges, must have been developed by the Abasgoi-Abkhazians at least in the first half of the 5th century and must have built here on their own the city-fortress of Gagra (Trachea), which they turned into the administrative centre of the entity, calling it Trachea in Greek, owing to its inaccessibility (Procopius). Thus, in the first half of the 5th century the Abkhaz-Abasgoi established themselves on the seashore, preserving their habitation in the mountain as well.

Proceeding from this, it is natural that the 6th century historian Procopius considers the Abasgoi a tribe living on the coast and at the Caucasus mountains.... "Opposite it the Caucasus mountain ends. Here many different tribes live, including the Alans and the Abasgoi, as well as the Zikae and next to them the Huns" (Procopius). Elsewhere, Procopius sheds more light on the habitation of the Abasgoi: "Next to the boundaries of the Abasgoi, along the Caucasus mountains live the Brukae, between the Abasgoi and the Alans, which on the shore of the Euxine Pontus the Zikae are settled". Whereas according to the evidence of the 5th cent. anonym, the Saniges bounded the Zikae from the south-east, at the river Acheunta-Shahe, in the 6th cent., according to Procopius, the Abasgoi are considered to be south-eastern neighbours of the Zikae. However, Procopius writes in the continuation of this evidence: "In old times the Roman emperor set a king over the Zikae, but now these barbarians do not obey the Romans in anything. Next to these live the Saniges. The coastal part of their land from ancient times was held by the Romans. The Romans built two strongholds on the shore: Sebastopolis and Pitiunt". The residence of the Saniges to the west of Bichvinta was known to 7th century Armenian geography too. However, in the list of the tribes, in place of the Saniges the Svans are mentioned erroneously. Most importantly, leaving aside the early Middle Ages the first historian of Tamar – the author of the "Histories and Eulogies" – points out that the Saniges had preserved their ethnic identity in the neighborhood of the Keshigs (Zikae), and parallel to them in the 13th century to. It follows that the Saniges continued to live in their habitation, but their name and habitation are covered by the name of Abkhaz and Abkhazia, which can be accounted for.

Whereas till the 520s-530s the kingdom of Egrisi was only in formal dependence on the Byzantine empire, from the 520s – after the state of Egrisi – the Byzantine government altered its policy towards Egrisi. In the 520s – 530s Byzantium brought its troops into Egrisi, deploying them in important fortresses.

Emperor Justinian built, in his name, the city-fortress of Petra (Tsikhisdziri), placing his strategus with troops in it. These representatives grossly interfered in the affairs of King Gubaz (Gobazes) II of Egrisi. Apart from this, ignoring the kingdom of Egrisi, Byzantium began to implement various measures in Abasgia and the land of the Saniges aimed at gaining direct rule of these regions, though these ethno-political entities had from old times been subject to the laz (Procopius).

With a view to implementing his objectives in the north-eastern Black Sea area (to establish direct rule there), Justinian considered the Abkhaz-Abasgoi a reliable force and initially took the interests of its population into account. To this end, he sent the Abkhaz eunuch Euphratas, who had been reared at the royal court in Constantinople, to Abkhazia. Through the energetic action of Euphratas, and with the support of the broad Abkhaz circles, the Byzantine authorities carried out a number of measures in Abkhazia (Abasgia) and in the land of the Saniges (from the river Abasgos-Psou to the river Acheunta-Shahe): the castration of Abkhaz children and selling them abroad were forbidden, the Christian religion was spread and strengthened in Abasgia- Abkhazia: Justinian built a church of the Virgin for them in Gagra-Trachea and instituted divine service. On the instruction and support of the Emperor, and through the activity of Euphratas local self-government was abolished in Abasgia and Saniges ostensibly in response to the desire of the local population "Soon the Abasgoi did away with both Kings and decided to live free" (Procopius). A united administrative-political entity of Abazgia and the Saniges (between the rivers Abasgos-Psou and Acheunta-Shahe was formed under the name of "Abkhazia" (Abasgia), with Euphratas at its head. These measures were implemented by Byzantine authorities in 535-542. But following the invitation of Iran's Shah Chosroes Anushirvan I with his troops to Egrisi by Gubaz II, who was discontented with Byzantium, the Byzantine authorities had to cut short the implementation of these measures in the north-eastern Black Sea region.

The presence of Iranian troops in Egrisi proved a worse punishment for the Egrisians. Chosroes Anushirvan planned to have Gubaz assassinated and to uproot and deport the Egrisians. The king of Egrisi was forced to beg Justinian for reconciliation and for military assistance. The Emperor granted Gubaz' request

with pleasure and sent a sufficient number of troops to Egrisi in 549 against the Iranians. However, following the arrival of the Iranians in Egrisi (in 542) the Byzantine mistrust and dissatisfaction with Egrisi deepened. The situation obtaining after 542 further convinced the Byzantine government that they should gain control over passes of the Caucasus – not only to defend the empire from incursions of the northern nomad tribes but to establish contacts with the west and from there with eastern countries, and to by-pass the transit road running through Iran. Besides, by conquering Abasgia and the Saniges Byzantium had resolved to weaken Egrisi and its final subjugation.

The Byzantine authorities, following their return to Western Georgia (in 549), began, with renewed force and in haste, to implement the policy initiated in the 530s in the north-eastern Black Sea region. In order to establish its direct rule in the erstwhile Abasgia and the Saniges, they were again joined to form a single unit, calling the area from Bichvinta to the Zikae, or to the river Acheunta-Shahe, “Abkhazia”, and the population “Abkhaz”. This is why Procopius notes so assuredly the neighbourhood of the “Abkhazians” with the Zikae from the south-east, when he, as well as his predecessor 5th century anonym, know for sure that on the Saniges and the Abkhazians are the neighbours of the Zikae at the river Acheunta-Shahe. After all, what right had an official person (secretary of Belisarius, Commander of Western Rome) Procopius, when writing his work in 545 and 553 “Polemic”, which contains the cited evidence, when the Byzantine authorities had fully implemented their measures in the confederation officially named “Abkhazia”, not to use these accepted terms.

To implement their intention the Byzantines sent troops to Abazgia. “The Roman soldiers, sent by the Emperor, were stationed in their country quite often. They wanted to subject this country to Roman authority, and laid down new rules for them. Owing to this violence, the Abasgoi fell into an untenable condition. Fearing that they would again become slaves of the Romans, they again set their princes over themselves: for the eastern part Ophsiteus, and for the western Skeparnas” (Procopius). The Abasgoi rebelled against the Byzantines in 550. The first protest and action that they carried out in their revolt against the Byzantines was the splitting of the unit called the “Abkhazian principality” into two parts: the eastern part or Abkhazia, headed by Ophsiteus, and western or the Saniges, headed by Skeparnas. It follows that the tribes of the Saniges and

the Abkhazians were united so forcibly by the Byzantines that, even at such a critical moment when they expected a fairly strong enemy, they fell apart, instead of uniting firmly. When the Abasgian prince Ophsites, fallen into despair, begs aid of the Iranian commander Nabede, while the prince of the Saniges Skeparnas leaves for Iran at the invitation of Chosroes Anushirvan. Nabede, who was stationed in Abasgia that had seceded from Byzantium and Lazica, did nothing but taking hostage 60 children from the families of Abasgian nobles, returned to Iran (Procopius). Ophsites, left alone, "mustered all Abasgoi and decided to meet the enemy" (Procopius).

Learning about the obtaining situation, Justinian ordered the newly-appointed strategus Bessus to send a large contingent of troops to punish the Abkhazians. Bessus sent choice troops to Abkhazia under the command of Uligapes and Johannes the son of Jhomas. The Abasgoi, left without an ally, gave a life and death struggle to the Byzantines. The decisive battle took place at the administrative centre Gagra-Trachea. Despite the selfless struggle of Abkhaz-Abasgoi, they were defeated in the unequal battle. Part of them were put to the sword, and part taken prisoners. "Ophsites, the prince of the Abasgoi, managed to escape with a few men to the neighbouring Heusas and to the Caucasian mountains, and the rest were turned to ashes in the burnt down houses, or fell into the enemy hands. The Romans took captive the wives of the princes with their offspring, razed the wall to the ground, turning the entire land to a desert. Thus ended the secession of the Abasgoi" (Procopius).

The Byzantines put an end to the 550 rebellion of the Abasgoi by the destruction of this tribe. Of course part of the Abasgoi may have escaped the Byzantines, but that did not mean survival of the tribe. How could the Abasgoi, subdued and seared by the Byzantines, live with the Byzantines that had dominated their land. Perhaps it was because of this that the Byzantines preserved the name "Abkhaz" and "Abkhazia" first in reference to the north-west of Bichvinta – to the borders of the Zikae, calling the people living in this territory "Abkhaz" – largely the Zan-Saniges. Byzantium established its rule here, turning the area into its province. The Byzantine author of the turn of the 11th-12th centuries John Zonaras writes that, beginning with Emperor Justinian..." not a single ruler was appointed locally, Roman kings sent archontes and the latter governed [state] affairs under the dictation of the kings".

Emperor Heraclius (620-645), in the early 7th century conquered the area from the river Klisura-Kelasuri (according to some authors from the river Egrisi-Ghalidzga) to the north-western Zikae, and called it "Abkhazia!" ... In the time of Stepanoz Bagrationi Heraclius the ceasar conquered the area beyond the Egrisi river, the Greeks posted their eristavi at Anakopia and called him eristavi of the Abkhazians" (Prince Vakhushti). Georgian sources call the north-west of the river Klisura-Kelasuri Greece (Byzantium) as well, for this region was considered their possession, and their rulers Ceasar's eristavi", "Eristavi of the Greeks".

Let me repeat, the Byzantines first (from the 550s) called the habitation of the Zan-Saniges "Abkhazia" and the population "Abkhaz". From the 770s, the Byzantine authorities, having united Egrisi and Abkhazia under the "archon of Abkhazi", called the entire Western Georgia, the absolute majority of which was formed of Georgians, "Abkhaziz" and the population "Abkhazian". From the 10th-11th centuries "Abkhazian" became identical to the Georgian, and "Abkhazia" of Georgia, and these names were used in parallel for a short period of time. In foreign writings, owing to definite reasons, "Abkhaz" remained as the name of a Georgian for a fairly long time, while "Abkhazia" as a term denoting Georgia. Thus, "Abkhaz" and "Abkhazia", from the 550s, were largely used as terms denoting Georgian and their habitation. Hence, whereas, owing to the paucity of sources up to the 550s, it is hard to say positively to which ethnic group the people bearing the name of Abkhaz-Abasgoi belonged: the Abkhaz-Adigean or Kartvelian, from the 550s, more precisely from the early 7th century down to the late Middle Ages (17th cent.), "Abkhaz" denoted largely the Kartvelian ethnosome - mainly the Zan-Saniges, while the name "Abkhazia" was first given to the land settled by then by the Byzantines: "Having conquered it by the Greeks, they called it "Abasa" and the Georgians gave it the name Abkhazia" (Prince Vakhushti).

Proceeding from the foregoing, the Georgian society of the early and developed Middle Ages and Georgian literature conformably to its mentality, that began to use the names "Abkhaz" and "Abkhaziz" intensively from the 8th century, the spread of these names through Georgia and their being prestigious were perceived as an ordinary phenomenon, as "Abkhaz" and "Abkhazia" were taken to be terms of Georgian content, as original names of the Kartvelian tribe the Zan-Saniges and their habitation.

Today's Abkhaz-Apsua, who settled in Abkhazia with their fellow-men mainly in the late Middle Ages (17th-18th c.), with their origin, language, faith, spiritual and every-day life culture, socio-economic system, and mentality were Caucasians rather than aborigenes. Of course, they cannot be considered as direct successors to be the Abkhaz-Abasgoi of the developed Middle Ages. The Abkhaz-Apsua, as a new ethnos, took shape in the 17th-20th c., as a result of mixing and fusion with local Kartvelian and peoples of Apsua-Abaza-Adygha stock come from the north-western Caucasus.

საკიებლები

პირთა საკიებელი

ა

აბაშიძე გ. 99
 აბდუშელიშვილი მ. 12
 აბო ტფილელი 36, 37, 53, 58
 აბრამიშვილი გ. 69, 70
 აბულაძე ი. 16
 აბულაძე ვ. 109, 123
 ადრიანე (რომის იმპერატორი)
 13
 აიხვალდი ედ. 114
 ალასანია გ. 123
 აღ. ბალამი 70
 ალექსანდრე (იმერთა მეფე) 114,
 122
 აღ-მუჰიბი 88
 აღ ტაბარი 70
 ამანელისძე (ამუნელისძე) 81-83
 ამიანე მარცელინე 27
 ამირა ასიმი 37
 ანთელავა ილ. 81, 82, 91
 ანთელავა ირ. 98, 100, 118
 ანონიმი გეოგრაფი (VII ს-ის
 სომეხი გეოგრაფი) 19, 33
 ანჩაბაძე გ. 123
 ანჩაბაძე ზ. 7, 37, 47, 55, 59, 90,
 118
 არიანე (იხ; ფლავიუს არიანე)
 13, 14

არისტაკეს ლასტივერტეცი 80
 არტემიდორე ეფესელი 130
 არჩილი სტეფანოზის ძე 10, 36,
 50, 59, 60, 69, 71, 72, 143
 არქანჯელო ლამბერტი 92, 94,
 125
 ასათიანი ლ. 25, 92
 ასათიანი ნ. 68, 75, 110, 116
 აფაქიძე ან. 24, 25
 აფხაზავა ნ. 27
 ახალაძე ლ. 63

ბ

ბაგრატ III 66, 79
 ბაგრატ III (იმერთა მეფე) 121
 ბაგრატ IV (იმერთა მეფე) 96, 97
 ბაკურ ძაგანისძე 82
 ბარამ ვარდანისძე 81, 82
 ბარონ როზენი (მთავარმარ-
 თებელი) 101, 102
 ბასილი სოფონელი 61
 ბატონიშვილი 112
 ბაქრაძე დ. 75
 ბახტაძე მ. 81
 ბედიანი 81
 ბედიელ-დადიანი 85
 ბენიკოზი 86
 ბერაძე ვ. 80
 ბერაძე თ. 19, 88, 94

ბერნარ მეორე 86
ბერი ეგნატაშვილი 87, 92, 118
ბერძენიშვილი ნ. 7, 14, 19, 36-39,
41, 42, 49, 55, 56, 58, 60, 64,
65, 68, 77, 84, 90, 118, 123,
125-127, 143
ბერძენიშვილი ქ. 25
ბესა (არმენიელთა სტრატეგოსი)
137
ბოგვერაძე ა. 19, 69-71
ბურჯანაძე შ. 17
ბლაჟუბა ო. 57

ბ

გაბაშვილი ვ. 22
გაბუნია გ. 41
გამახარია ჯ. 41, 55
გამყრელიძე ა. 23, 47
გამყრელიძე თ. 40-43, 49, 50, 55,
124
გასვიანი გ. 40, 55, 59, 89, 127
გელაშვილი გ. 111, 114
გვანცელაძე თ. 21, 41, 42, 45, 46,
49, 55, 109, 122, 123, 125, 144
გიორგაძე ბ. 92
გიორგი ბრწყინვალე 85, 106
გიორგი მთაწმიდელი 53, 105,
106
გიორგი მცირე 53
გიორგი მერჩულე 36, 78
გიორგი VII 88
გიულდენშტედტი 110-112, 115-
117
გოგოლაძე დ. 40, 55
გოილაძე ვ. 55
გოზალიშვილი გ. 136
გლავანი ქ. 110
გლოველი შ. 66
გოგია ბ. 35, 55

გორალეიშვილი დ. 80
გრიგოლია კ. 92
გრიგოლ ასათისძე 82
გუბაზ I 52
გუბაზი II 28, 29, 67, 135
გულია დ. 40
გუნბა მ. 7, 40, 41, 47, 56, 59
გურანდუხტი 59
გურგენიძე ნ. 66
გურგენი 79
გურიელები 118
გურიელი გიორგი III 96, 98
გურიელი გიორგი მამიას ძე 121
გურიელი მამია I 121
გურიელი მამია 85
გურამიშვილი დ. 89
გუჩუა ვ. 119, 120

დ

დავით აღმაშენებელი 34, 35, 54,
79, 106
დადიანი 86-88, 100, 106, 110,
116, 118
დადიანი გიორგი III 90
დადიანი ვამეყ I 120
დადიანი ვამეყ III 94
დადიანი ვარდენ 83, 84, 106
დადიანი ლევან I, 90
დადიანი ლევან II (დიდი) 91-95,
118
დადიანი ლევან III 94, 97, 121
დადიანი ლევან IV (ლევან III-ის
უკანონო შვილი) 98
დადიანი ლევან V 100
დადიანი მამია II 89
დადიანი მამია IV 90, 100, 103
დადიანი მანუჩარ ლევან III ძე 98
დადიანი ნ. 17, 117

დავით კუროპალატი 66
დანიელ მესვეტე 22
დემეტრე უფლისწული 106
დემეტრე 75
დიასამიძე ბ. 56
დიდებულიძე მ. 62
დოლიძე ი. 90
დონ კრისტოფორო დე კასტელი
92, 94
დოსითეოსი 96, 117
დუნდუა გ. 23

ე

ერეკლე II (ქართლ-კახეთის
მეფე) 117
ერეკლეს კეისარი (იხ. ჰერაკ-
ლე) 33, 75
ევლია ჩელები 123, 124
ევსევი კესარიელი 47
ეფრატა 29, 30, 75, 134
ეპიფანე კონსტანტინოპოლელი
105

ვ

ვახტანგ გორგასალი 103
ვახტანგ II, დავით ნარინისძე 106
ვახუშტი ბატონიშვილი (ბაგრა-
ტიონი) 8, 10, 31, 33-36, 50,
75-77, 81, 82, 85, 87, 92-94,
96, 99, 105-107, 110-112, 114,
122, 141-143
ვორონოვი ი. 57

ზ

ზანთარია ს. 99
ზუხბაია ვ. 99

თ

თამარ მეფე 77, 80, 82, 83, 106
117
თამარაშვილი მ. 96
თაყაიშვილი ექ. 75, 120
თემურ-ლენგი 88
თეოდორიტე კვირელი 8, 23
თეოდოს განგრელი 33-35, 68,
140
თეოფანე ჟამთააღმწერელი 35,
68
თეოდოს უსინათლო (აფხაზთა
მეფე) 67, 75, 79
თოთაძე ა. 126, 127
თოფჩიშვილი რ. 85

ი

იბნ-ისფანდიარი 80
ინაძე მ. 7, 16, 40, 122, 130
ინაიშვილი 12, 25
ინალ-იფა შ. 7, 37, 40, 57, 116,
128, 144
ინალდიფი ცანდია 121
ინგოროყვა პ. 16, 17, 36, 38, 40,
41, 45, 55, 56, 58-60, 74, 77, 78
იოანე მარუშისძე 66
იოანე ზონარა 32, 74, 139, 141
იოვანე საბანისძე 36, 37, 52, 57,
58, 72, 105
იოვანე არჩილის ძე 52
იოვანე დრასხანაკერტცი 53
იოზეფ მარია ძამპი 95, 96
იოსაფატო/ჯოსაფატ ბარბარო
86
იპოლიტე რომაელი 47
იულიანე (აფშილთა მეფე) 13
იუსტინიანე I 9, 29, 32, 74, 134,
135, 137-140

კ

- კახაბერ კახაბერისძე 81, 82
 კახაძე ო. 39, 40, 44
 კეკელიძე კ. 36, 52, 56, 80-82
 კეჭალმაძე ნ. 7, 13, 15, 48
 კიკნაძე ვ. 76
 კისლინგი 7, 14, 19, 20
 კობიძე დ. 46
 კონსტანტინე 75, 76
 კონსტანტინე პორფიროგენეტი
 96
 კუდავა ბ. 56
 კუდრიავეცივი კ. 57
 კუფტინი ბ. 9, 25

ლ

- ლადარია ი. 12
 ლაკობა ს. 57
 ლაშა-გიორგი 79, 106
 ლეთოდანი დ. 7, 17, 27, 28, 59,
 63, 67, 74, 76, 83, 105, 129,
 131, 133, 135
 ლეონტი მროველი 10, 16, 37, 73,
 75, 143
 ლეონ I (აფხაზთა ერისთავი) 36,
 51, 58, 59, 69, 72, 143
 ლეონ II (აფხაზთა მთავარი –
 მეფე) 36, 38, 51, 55, 58, 59,
 65, 66, 76, 81, 82, 143.
 ლეონ I (ბიზანტიის კეისარი) 10,
 52
 ლეონ II ისაერიელი (717-741) 10,
 69, 71
 ლეონ 75
 ლიპარტიანი-ჩიქოვანი კაცია 96
 ლიპარტიანი-დადიანი გიორგი
 98, 99

- ლომთათიძე ქ. 45, 49
 ლომინაძე ბ. 54
 ლომოური ნ. 7, 21-23, 36-38, 39,
 46, 55, 62, 63, 68, 79, 131
 ლორთქიფანიძე გ. 23, 26
 ლორთქიფანიძე მ. 36, 38, 41-43,
 54, 56-60, 62, 76, 80, 84, 93,
 107
 ლორთქიფანიძე ო. 23-25

მ

- მალაქია (აფხაზეთის კათალიკო
 სი) 21
 მარი ბროსე 22, 84
 მარი ნ. 43, 44, 71
 მამისთვალისძვილი ელ. 86, 87
 მაკარი ანტიოქიელი 94, 96, 110
 მარშანია ზუფუარ 92
 მარშანია სიხუარ 92
 მგალობლისძვილი მ. 93, 112
 მელიქისძვილი გ. 7, 70, 131
 მესხია შ. 56, 77
 მეტრეველი რ. 56, 113
 მიბჩუანი თ. 41, 45, 55, 127
 მითრიდატე ევპატორი 130
 მირდატი 16
 მირი სტეფანოზის ძე 51, 59, 60,
 143
 მუსხელიძვილი დ. 7, 14, 17, 19,
 21, 23, 36, 37, 40, 41, 45, 55,
 61, 62, 64, 66, 68, 69, 70, 72,
 107, 131, 142

ნ

- ნაბედე (ირანელი სარდალი) 137

ო

ოსაძე ეკ. 45
 ოფსიტე 11, 30, 31, 74, 75, 127,
 136-138

პ

პავლე ალექსოვილი 94, 95, 110,
 113, 115, 116
 პაპასქირი ზ. 7, 40, 55, 56, 60, 76,
 77, 80, 81, 85, 88, 91, 107, 119
 პიეტრო გერალდი 86
 პლინიუსი 13, 130
 პროკოპი კესარიელი 8, 9, 11, 13,
 16-18, 22, 26, 28-32, 61, 74,
 105, 129-136, 138-141

ჟ

ჟაკ ფრანსუა გამბა 112, 114
 ჟან შარდენი 17, 93, 95, 96

რ

რამიშვილი რ. 23
 რატიანი ზ. 41, 55, 108
 რატიანი 81
 რატი სურამელი 82
 რესმაგა/რისმაგა 13, 75
 რუსთაველი 81
 რუსუდან მეფე 106
 რუქნადინი 106

ს

სახოკია თ. 84
 სერგი ბარნუკისძე 35, 68
 სვანიძე მ. 120
 სილაგაძე ბ. 76
 სილოგავა ვ. 63

სიმონ კანანელი 53, 105
 სკეპარნა 30, 75, 133, 136, 137
 სპადაგა 13, 75
 სტეფანოზი 59, 60, 143
 სტეფანოზ ბაგრატიონი 10, 33,
 140

სტეფანე ბიზანტიელი 47
 სტეფანოზ ქართლის ერისთავი
 (მამფალი) 10, 69-71
 სტრაბონი 103, 130
 სუმბატ დავითისძე 79

ტ

ტაბატაძე ე. 46, 79
 ტაბალუა ი. 91
 ტულუში ა. 91

ფ

ფადაევი ა. 57
 ფლავიუს არიანე 7, 9, 13-15, 20,
 21, 37, 48, 103, 105, 129
 ფრედუჩი 86
 ფუთურიძე გ. 124
 ფუტყარაძე ტ. 45

ქ

ქათიბ ჩელები 123
 ქორიძე თ. 56, 57

ყ

ყაუხჩიშვილი ს. 7, 14, 16, 23, 31,
 32, 35, 40, 43, 44, 47, 48, 51,
 56, 61, 81, 139
 ყაუხჩიშვილი თ. 103, 130
 ყრუ ამირა 37, 73, 142 (იხ.
 მურვან ყრუ)

შ

- შაკრილი კ. 60
 შამიგია გუჭურია 40
 შარაშია 84, 117
 შარვაშიძეები (ფეოდალური საგვარეულო აფხაზეთში) 84, 88, 90, 92, 99, 101, 112, 114-117, 119
 შარვაშიძე ალექსანდრე 118
 შარვაშიძე ზეგნაყ 98
 შარვაშიძე ლევან 100
 შარვაშიძე მანუჩარ 100
 შარვაშიძე მიხეილ 101
 შარვაშიძე მურზაყან 99, 100
 შარვაშიძე ოთალო/დოთალოდ 81, 82, 117
 შარვაშიძე როსტომ 98, 99
 შარვაშიძე საუსტან (ბაგრატი) 97
 შარვაშიძე სოლომონ 95
 შარვაშიძე სორეხ საუსტანისძე 98
 შარვაშიძე ყვაბუ 98-100
 შარვაშიძე ქელუშბეი 100, 115
 შარვაშიძე ჯიქეშია 98, 99
 შარვანშაჰთა 84
 შავრეშიანი/მარვეშიანი 85
 შარვაძე 85
 შარვანაული 85
 შარაშენიძე 85
 შარვაშიძე 85, 87
 შერვაშიძე 84
 შიჰაბ ედ-დინ ალ-კალკაშანდი 85
 შოშიაშვილი ნ. 68

ჩ

- ჩიტაია გ. 40, 41
 ჩიქობავა არ. 45

ც

- ცაგარეიშვილი ე. 46, 53, 80
 ცინცაძე ზ. 100, 103,
 ცინცაძე მ. 111, 112, 119, 122
 ცუხიშვილი ი. 23
 ცქიტიშვილი გ. 81

ძ

- ძამბი 117

წ

- წათე I 28

ჭ

- ჭიჭინაძე თ. 99
 ჭილაძეები 118
 ჭყონია ა. 92

ხ

- ხოსრო ანუშირვან I 29, 135, 137
 ხოშტარია-ბროსე ედ. 40, 55, 125
 ხორავა ბ. 55, 81, 86, 88, 89, 91,
 94, 95, 97-100, 102, 110, 127,
 128

ჯ

- ჯავახიშვილი ივ. 22, 56, 61, 107,
 113, 114
 ჯაველიძე ნ. 113
 ჯაკომო გასტილდი 109, 122
 ჯამბურია გ. 90, 98
 ჯარაჰ იბნ-აბდალაჰ 70
 ჯანაშია ს. 18, 19, 21, 23, 35, 55,
 59, 68, 69, 131
 ჯაყელი ბოცო 82
 ჯაყელი-ციხისჯვარელი ბექა 106
 ჯაფარიძე ან. 56

ჯაფარიძე გ. 46, 80

ჯაფარიძე ვ. 25, 27

ჯიქია ნ. 91

ჯოვანო ჯულიანო და ლუკა 91

ჯუანშერი 10, 15, 16, 21, 33, 34,

36, 37, 51, 57, 59, 60, 69-72,

75, 103, 123, 126, 142, 144

ჯუანშერი არჩილისძე 10, 51

ჟ

ჰერაკლე, ბიზანტიის კეისარი
(610-641) 10, 141

ა

აბდუშელიშვილი მ. 128

ამიჩბა გ. 78

ანტელავა ი. 81, 89, 90, 98-100

ანჩაბაძე ზ. 15, 19, 42, 47, 54, 59,

74, 80, 84, 86, 90, 98, 100, 107,

140

არტამანოვ მ. 70

ბ

ბასარია ს. 124

ბერაძე ტ. 62

ბერიძე ვ. 62

ბგაჯბა ო. 57

ბგაჯბა ხ. 63

ბრონევский ს. 110, 114

ბრუნ ფ. 86

ვ

ვოლკოვა ნ. 124

ვორონოვ იუ. 57, 83

გ

გამახარია დ.ჯ. 112

გერბერშტეინ ს. 109

გვანია ს. 110

გოგია ბ. 102, 110

გულია დ. 42, 74, 84

გუნბა მ. 19, 57, 93

დ

დზიდარია გ. 42, 100

დილ შ. 136

ი

ივაშენკო მ. 47

ინაძე მ. 15

ინალ-იპა შ. 15, 42, 47, 57, 74, 124

კ

კაპანაძე დ. 86

კუდრიავეც კ. 57

კუპრავა ა. 42

კუფტინ ბ. 9, 25

Kiessiling 15

Koridze T. 56, 57

ლ

ლადარია ი. 12, 128

ლავროვ ლ. 74, 124

ლათიშვილ ვ. 74

ლევინაძე ვ. 19

ლორტიკანიძე მ. 19

მ

მარე ნ. 44

მელიქიშვილი გ. 14, 15

მუსხელიშვილი დ. 91

ნ

ნაიჩაძე გ. 46, 80

რ

რეულიშვილი ლ. 62

უ

უვაროვა ი. 74

ფ

ფადაევი ა. 57

გეოგრაფიულ სახელთა საძიებელი

ა

აბაათა 62
 აბაზგია/აფხაზეთი (აბასა) 7-11,
 13, 18-20, 23, 26, 28, 32-40,
 42, 43, 46, 48, 50-53, 55, 57-
 60, 62, 63, 65-68, 72-78, 80,
 81, 83-85, 88, 90-95, 97-103,
 105-122, 124-127, 129, 131-
 139, 141-144
 აბასკოს-ფსოუ (მდ.) 7-9, 14, 20,
 21, 27, 28, 105, 128, 131, 132,
 134, 139, 140
 აბჟუა 99
 აბსე (მდ.) 91
 აითარნეს მთა 90
 ალანია 76
 ამერთა 106
 ამიერკავკასია 70, 114, 120
 ანაკოფია (ახალი ათონი) 8, 10,
 19, 33, 34, 43, 65, 69, 73, 75,
 76, 87, 88, 94, 109-111, 141,
 143
 ანაპა 120, 124
 არგვეთი 61-64, 82, 84
 არდეზილი (ქ.) 70
 არეგანი 106
 არუხა 90
 არქეოპოლისი 26, 65
 ასტელფი 14
 ატენის სიონი 69
 აფშილეთი (აფსილია) 7, 14-16,
 18, 23, 26, 28, 42, 43, 50, 63,

74, 129, 131, 133, 135
 აფხაზეთი (საშერვაშიძეო) 118
 აქეუნტა-შახე (მდ.) 9, 15, 20, 21,
 23, 28, 32, 35, 48, 67, 69, 83,
 103-105, 113-115, 121, 125,
 128, 131-134, 140, 141
 აღმოსავლეთ საქართველო 64,
 68
 აყვა 109, 122
 ახალი ათონი (იხ. ანაკოფია)
 აჭარა 64
 ახალციხის საფაშო 98

ბ

ბათუმი 84, 115
 ბესლეთი (მდ.) 91, 94
 ბზიფი (მდ.) 14, 28, 88, 98, 99,
 112, 114, 122
 ბიზანტია 8-11, 22, 24, 28-33, 35,
 36, 38, 39, 51, 53, 54, 56, 58,
 64-66, 68-72, 75, 78, 79, 103,
 104, 133-136, 142
 ბიჭვინთა/ბიჭვინტა (პიტიუნტი)
 8, 9, 18, 21, 22, 24-27, 32, 54,
 63, 67, 89, 103, 131, 138-140
 ბოსფორი 112

გ

გაგრა 8, 9, 18, 26, 27, 30, 33, 34,
 62, 114, 115, 122, 131, 132,
 134, 137, 141

გალი 105

გელათი 54

გელენჯიკ-ლიმანი 110, 112, 114

გიორგია 85, 106

გუდაუთა 64

გულრიფში 16

გუმისთა (მდ.) 7, 16, 122

გურია 61, 64, 76, 81-84, 96-98,
109, 120, 131, 132

დ

დარუბანდი 106, 107, 109

დასავლეთ საქართველო 8-11,
25, 36-38, 43, 50, 51, 53-62,
64-66, 69, 73, 76-78, 80, 82,
91, 95, 96, 104, 105, 114, 118,
119, 121, 122, 136, 143, 144

დიოსკურია 27, 97

დრანდა 62, 97

ე

ეგრისი (კოლხეთი, ლაზიკა)
7-11, 13, 14, 21, 22, 24, 26-30,
33-38, 49-53, 57, 58, 62, 65,
67-69, 71-73, 76, 82, 84, 108,
131, 142-144

ეგრისწყალი (ღალიძგა) 7, 8, 10,
11, 13, 16, 33, 34, 75, 97, 98,
128, 132, 141

ეგურისპირი 90

ეექსინის პონტო 32, 93, 130

ენგური (მდ.) 98-101

ვ

ვაკე-იმერეთი 76, 81

ვარდციხე (როდოპოლისი) 26, 61

ზ

ზემო საქართველო (იბერია) 86

ზემო სვანეთი იხ. სვანეთი ზემო

ზუგდიდი 97

ზუფუ (ლიხნი) 90, 92

თ

თაკვერი 81-84

თბილისი 63, 80, 112

თერესი (მდ.) 13

თურქ-ოსმალეთი 88

ი

იალბუზის მთა 109

იბერია (ქართლი) 64

ილორი 91, 101, 102

იმერეთი 54, 62, 65, 77, 81-83, 85,
88, 96, 99, 108, 113, 118, 119,
121

იმიერ კავკასია 124

იონიის სამეფო (საბერძნეთი,
ბიზანტია) 36, 53

ირანი 29, 88, 133, 135-137

კ

კაენი 106

კავკასიონის მთა 18, 32, 87, 130,
132, 138, 140

კავკასიონის მთავარი ქედი 107

კავკასიონი 16, 32, 111, 130, 136

კავკასიის ჩრდილო დასავლეთი
122

კაპეტის მდინარე 87, 91, 111, 114

კაფა 109, 110

კახეთი 10, 12, 50, 51, 71, 72, 79,
82, 88, 117, 143, 144

კეგრიტიკის სანახები 13

კლისურის კედელი (ზღუდე) 94, 95

კლისურა-კელასური (მდ.) 7, 8, 10, 16, 33, 36, 37, 67, 70, 75, 83, 87, 94, 95, 97, 115, 125, 128, 130, 142

კოდორი (მდ.) 96, 99, 122

კოლხეთი (იხ. ეგრისი, ლაზიკა)

კონსტანტინოპოლი 29, 30, 35, 55, 56, 61, 77, 134, 138

ლ

ლაზიკა (იხ. კოლხეთი, ეგრისი)

ლექისტანი 109

ლეჩხუმი 23, 61, 62, 64, 76, 87

ლიხთ-ამერი 106

ლიხთ-იმერი 81

ლიხის მთა 23, 36, 38, 46, 51, 58, 131, 143

ლიხთ-იქეთი 84, 106

ლიხნი 90

მ

მათხოჯი (სოფ.) 90

მარმარისკარი 90

მამაი (სოფ.) 25

მარუხის გადმოსასვლელი 122

მესხეთი 79

მისიმიანეთი 26, 43, 50

მოვაკანი 106

მოსკოვი 114

მოქვი 97

მოხირისი 61

მუნოს წყალი 92

მუხური (სოფ.) 90

მცირე მთა 88, 109

მცირე აფხაზეთი 111, 116

მცხეთა 57, 62, 77

ნ

ნეგოფსუხო 107

ნიკოფსია/ნიკოფსი 36, 38, 39, 52, 53, 84, 104-107, 111

ო

ოდიში (სამეგრელო) 83, 85-88, 90, 94-98, 100-103, 109, 113, 120, 128

ოვსეთი 106

ოლგინსკოე (სოფ.) 25

ორბეთი 106

პ

პაჭანიკეთი 104

პეტრა (ციხისძირი) 16, 17, 25, 33

პირიქითა კავკასია 47, 49, 124

პიტიუნტი (იხ. ბიჭვინთა) 19

პონტოს ზღვა 18

რ

რაბონა 14

რაჭა 23, 61, 62, 64, 79, 81, 83, 84

რიონი (მდ.) 27, 61, 62, 86

რკინის ციხე 26

რომი 27, რომის იმპერია 13, 61

რუსეთი 101, 108, 109, 116, 117

ს

საბერძნეთი 10, 34, 142

საგურიელო 118

სადადეშქელიანო 118

სადადიანო 98, 118

საეგრო 84

საინგილო 88

სამეგრელო (იხ. ოდიში) 12, 52,

84, 86, 90, 92-94, 96-98, 100-102, 108, 109, 113, 116, 118-122, 143

სამურზაყანო 99-103
 სამოქალაქო 61, 84
 სამცხე 82, 85, 88, 109, 136
 სანიგეთი 7, 8, 23, 25, 27, 28, 43, 50, 63, 74, 105, 131, 133-137
 საქართველო 7, 11, 21, 36, 39, 46, 49, 53, 54, 57, 58, 60, 62, 68, 70, 76, 78-81, 84-89, 100, 102-108, 111-116, 119-121, 123, 142, 144
 საშერვაშიძეო აფხაზეთი იხ. აფხაზეთი (საშერვაშიძეო)
 საჯავახო 64
 სებასტოპოლისი 7-9, 13, 14, 16, 18, 19, 21, 25, 48, 86, 109, 122, 128, 131, 140
 სვანეთი 12, 23, 50, 76, 84, 101, 142, 143
 სვანეთი ზემო 85
 სიგანია 13
 სკანდა 25
 სპარსეთი 22, 96
 სპერი 107
 სუბაშის ყურე 112, 114
 სოხუმი 8, 25, 63, 84, 99, 113, 116, 122

ტ

ტაო-კლარჯეთი 62
 ტეხურა (მდ.) 62
 ტრაპეზუნტი (ტრაპიზონი) 13, 23, 52, 120, 131, 193
 ტრაქეა 8, 18, 25, 30, 132, 134, 141

ტუაფსე 107, 108
 ტყაური 90

უ

ულალი 120
 უჯარმა 72

ფ

ფაზისი 13, 61, 97
 ფსოუ (იხ. აბასკოსი)
 ფსირცხა (მდ.) 88
 ფშადის ყურე 112

ძ

ქალდეა 35
 ქართლი 10, 12, 54, 60, 65, 66, 70, 71, 84, 88, 89, 117, 144
 ქვემო სვანეთი 85
 ქიაჩი 97
 ქუთაისი 35, 37, 38, 61, 65, 72, 76, 78, 81, 83, 143

ღ

ღალიძგა (ეგრისწყალი) იხ. ეგრისწყალი (ღალიძგა)

ყ

ყირიმი 120
 ყირიმის სახანო 110
 ყუბანი (მდ.) 107-109, 112-115, 122, 124

შ

შავი ზღვა 8, 9, 34, 58, 93, 110, 116, 118, 120, 136, 140, 141
 შავიზღვისპირეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთი 86, 87

შარვაშეთი 85
შახე (იხ. აქეუნტა-შახე)
შორაპანი 26, 76, 81

ჩ

ჩერქეზეთი 86, 110, 114, 115
ჩრდილო-აღმოსავლეთ შავი-
ზღვისპირეთი (იხ. შავიზღვის-
პირეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთი)
ჩრდილო კავკასია 35

ც

ციხე-გოჯი 26, 35, 37, 65, 72
ციხისძირი (იხ. პეტრა)
ცხუმი 9, 13, 14, 18, 19, 21, 48, 76,
80-84, 86, 116, 117, 128, 137

ძ

ძახარი 27
„ძველი აფხაზეთი“ 117
„ძველი გაგრა“ 62
„ძველი ლაზიკე“ 104

ნ

ნამხარი 90
ნებელდა (ნიბილი) 8, 26, 27, 63

ხ

ხაზარეთი 76, 105
ხევსურეთი 85
ხოპის მონასტერი 120
ხოირი 90

ჯ

ჯავახეთი 85, 106
ჯიქეთი 76, 87, 104, 109, 111, 112,
114, 120, 121
ჯიქთ-უზანი 90

კ

კერეთი 62, 72, 79, 82, 143
კუნეთი 138

ეთნიკურ სახელთა საკიეპალი

ა

აბაზგები (აფხაზები) 7-12, 14, 17, 18, 20, 27, 28, 30-32, 33, 37, 40-42, 44, 46, 47, 49, 50, 74, 84, 94, 97, 103, 105, 127, 129-134, 136-140, 142, 144
 აბაზები 11, 12, 40, 41, 43, 45-49, 89, 91, 93, 95, 109, 110, 114-116, 119, 121, 124-127, 129, 142, 144
 აბასკები 8, 13, 15, 20, 35, 40, 41, 45-47, 129, 130
 აბასები 33
 აბაძეხი 39, 47, 48
 აბსილები 13, 17
 ადილები 11, 40, 41, 44, 46, 77, 89, 91, 93, 103, 114-116, 119, 121, 126, 127, 129, 142, 144
 ალანები 17, 32, 94, 96, 110, 129, 130, 140
 ამერნი 106
 არაბები 34, 61, 64, 68-71, 73, 74, 85, 143
 აფშილები (აფსილები) 9, 14, 15, 18, 29, 37, 40-42, 45-47, 129, 130
 აფსუები 11, 12, 40, 41, 43-45, 48, 57, 84, 89, 91, 94, 96, 103, 118, 119, 122, 124-127, 144
 აფხაზები 7, 10-12, 13, 15, 17, 20, 28-32, 34-52, 54, 55, 57-59,

63, 74, 76-78, 80, 81, 83-85, 91-97, 102-105, 109, 110, 114-116, 118, 122, 124-127, 129, 130, 132-134, 136, 139-144
 აღმოსავლელი ქართველები 53, 60, 61, 64
 აზიკ-ბაშები 110

ბ

ბერძენი 10, 33, 37, 43, 44, 57, 58, 63, 73, 75, 141, 142
 ბერძენთა ერისთავი 75
 ბიზანტიელები 28, 29, 31, 61, 67, 68, 71, 74, 133-139, 141, 142
 ბრუქები 22, 32, 130, 141

დ

დასავლელი ქართველები 61, 63, 64
 დალესტნელები 89
 დიდო 89

ე

ებრაელები 86
 ეგრები (იხ. ლაზები)

ზ

ზანები 10, 11, 47
 ზან-სანიგები 63, 141, 143, 144

ზიხები (ზიგები – ჯიქები) 86, 94,
104, 110, 129, 130, 133, 140,
142

თ

თურქი (ოსმალი) 54, 89, 111, 116,
119, 120

ი

იბერ-ქართველი 60
იმერნი 106, 111
იონთა მეფე (ბერძენთა) 53, 72
ირანელები 135, 137

კ

კადაკები 110
კავკასიანები 126
კავკასიანი 106
კავკასიელი ტომები 22, 95
კახელები 12, 50, 60, 77, 94
კილიკები 104
კოლხები 41, 104
კორაქსები 104

ლ

ლაზები (ეგრები) 7, 9, 13-16, 20,
50, 63, 104, 130, 134, 135
ლეკი 89

მ

მაკრონები 50
მაქელონები 104
მეგრელები 12, 16, 39, 42, 44, 49,
50, 52, 69, 70, 126
მელანქელენები 104
მესხები 41, 45, 60

მისიმიანები 43, 50

ნ

ნბეზი 48
ნდიშარი 121
ოსები 69, 110
ოსმალები 95

პ

პაჭანიკნი 104

რ

რომაელი 30, 74, 129, 130, 137,
140

ს

სანიგ-სანიკები (საგინები) 7, 10,
11, 13, 14, 19-21, 23, 27-30,
32, 37, 47, 48, 50, 67, 84, 103,
105, 129-133, 137, 139, 140
სანი (ჭანი) 7-9, 47, 50, 115
საძები (იხ. ჯიქები)
საძ-ჯიქები 48, 116, 119, 120
სვანები 12, 19, 20, 37, 41, 42, 45,
50, 140, 144
სომხური 48, 53
სპარსი 89

უ

უბიხები 48, 110

ქ

ქართველი 37
ქართველები 11, 12, 35, 38, 39,

44, 48, 49, 54, 55, 57, 60, 64,
69, 70, 77-80, 84, 86, 98, 102,
105, 121, 123, 127, 128, 143,
144

ქართველური ტომი 11, 50, 127,
129

ქართლელები 11, 12, 42, 49, 63,
77, 144

ქეშიგნი 84, 140

ქისტი 89

ლ

ლლიღვი 89

შ

შაფსულები 110

ჩ

ჩერქეზთა ტომი 44, 89, 94, 96,
109, 110

ჩრდილო კავკასიელი მთიელები
89, 95

ჭ

ჭანები (იხ. სანები)

ხ

ხაზარები 34, 38, 65, 66, 70, 143

ჯ

ჯავახები 60

ჯანეტები 115

ჯიქები (საძეები) 9-11, 21, 28, 32,
34, 35, 47, 48, 50, 54, 88, 96,
103-105, 119-121, 129, 130,
132, 133, 139-141

ჰ

ჰენიოხები 104

ჰერები 49, 60, 77

ჰუნები 11, 22, 31, 74, 129

შემოკლებათა განმარტება

მაცნე, ისტორიის... სერია – საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია

მსკა – მასალები საქართველოს და კავკასიის არქეოლოგიისათვის
სდსკ – სამხრეთ დასავლეთ საქართველოს ძეგლები

ენიმიკის მოამბე – აკად. ნ. მარის სახელობის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მოამბე

საისტორიო შტუდიები – თბილისის ილია ჭავჭავაძის სახელობის ენისა და კულტურის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის კათედრის სამეცნიერო შრომათა კრებული

მრავალთავი – (ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი) კრებული

არტანუჯი – საისტორიო ჟურნალი

სმგმ – საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების მოამბე

თსუ შრომათა – თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები

АБНО – Известия Абхазского научного общества

ИАН – Известия Академии наук

ВВР – Византийский временник

ВДИ – Вестник древней истории

СЭ – Советская Этнография

СМОМПК – Сборник Сведений для описания местностей и племен Кавказа

ТАИЯЛИ – Труды Абхазского Института Языка, Литературы и Истории имени Д. И. Гулия

GEOPRGICA – Zeitschrift für Kultur, Sprache und Geschichte Georgiens und Kaukasiens

RE – Paulys-Georg Wissowa-Wilhelm Kroll-Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft

12x.

ე. პეტელი

363/1640
ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ABKHAZETI Series

2

DIMITRI LETODIANI

QUESTIONS OF THE HISTORY OF ABKHAZIA

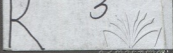
**ARTANUJI PUBLISHERS
TBILISI 2012**

საგამომცემლო ჯგუფი

ეთერ ბაიდოშვილი
ნესტან ბაბაური
ლიკა სხირტლაძე
ილია ხელაია

გამომცემლობა არტანუჯი

თბილისი, ილია ჭავჭავაძის გამზ. 5.
225-05-22, 291-22-83, 5(93) 25-05-22.
www.artanuji.ge artanuji@artanuji.ge

ქართული
ლიბრარი

აფხაზეთის სერია

2

აქრომხეველი
არტანუჯი